

Prof. PhDr. Zuzana BEŇUŠKOVÁ, CSc., pracuje od roku 1983 v Ústave etnológie SAV, kde sa zameriava na obradovú kultúru, etnické minority, etnológiu mesta a kultúrne osobitosti Slovenska. Za profesorku bola inaugurovaná v roku 2013 na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre, kde pôsobí ako vysokoškolská pedagogička. Je autorkou dvoch vedeckých monografií, približne stovky vedeckých a odborných štúdií a spoluautorkou viacerých knižných publikácií.

Publikácia sa zameriava na časť obradovej kultúry na Slovensku, ktorá sa sformovala v období štyroch desaťročí trvajúceho komunistického režimu. Jadro publikácie tvoria tri kapitoly, ktorých cieľom je poskytnúť čitateľovi prehľad o kontextoch vývinu inštitucionálnych cirkevných a svetenských obradov v Európe a na Slovensku do polovice 20. storočia, o vzniku a fungovaní občianskych obradov v období rokov 1948 – 1989, ako aj o dočasnom poprevratovom ústupe i obnove obradov a spoločenských podujatí, ktoré tvoria súčasť celého komplexu aktivít súvisiacich s občianskymi obradmi. Obrady späté s narodením, uzavretím manželstva a smrťou tvoria hlavnú osnovu kapitol publikácie. Keďže ide o etnologický pohľad, v centre pozornosti je okrem retrospektívnej analýzy formovania inštitucionálnych obradov aj ich reflexia a prijatie obyvateľmi.

ISBN 978-80-224-1623-8

Občianske obrady na Slovensku

ZUZANA BEŇUŠKOVÁ

ZUZANA BEŇUŠKOVÁ

Občianske obrady na Slovensku

Recenzentky:

Doc. PhDr. Kornélia JAKUBÍKOVÁ, CSc.

Doc. PhDr. Margita JÁGEROVÁ, PhD.

Vedecká redaktorka:

PhDr. Katarína POPELKOVÁ, CSc., Ústav etnológie SAV v Bratislave, 2017

ZUZANA BEŇUŠKOVÁ

Občianske obrady na Slovensku

Bratislava 2017

Rukopis vznikol v rámci projektu VEGA 2/0088/14 Rituálne správanie ako strategický nástroj skupinovej identifikácie: Sociálne a kultúrne kontexty súčasných sviatkov na Slovensku.

Publikovanie práce bolo podporené vedeckým projektom VEGA 2/0062/17 Sviatky a rituály – ich spoločenské kontexty a funkcie (Slovensko, 21. storočie).

Autorka:

© Prof. PhDr. Zuzana BEŇUŠKOVÁ, CSc., Ústav etnológie SAV v Bratislave, 2017

Vydal:

© Ústav etnológie SAV v Bratislave, 2017

© VEDA, vydavateľstvo SAV, 2017

Dizajn a príprava do tlače:

© Eva KOVAČEVIČOVÁ-FUDALA

Jazyková korektúra:

PhDr. Ingrid KOSTOVSKÁ

Preklad do angličtiny:

© Mgr. Judita TAKÁČOVÁ

Preklad do nemčiny:

© PhDr. Soňa POLLÁKOVÁ

Obrázok na obálke:

Sobášna sieň v Lábe (okr. Malacky) v roku 1953. Archív negatívov ÚEt SAV.

Foto F. Hideg.

OBSAH

ÚVOD 7

INŠTITUCIONÁLNE VPLYVY NA OBRADY ŽIVOTNÉHO CYKLU
DO POLOVICE 20. STOROČIA 15

Krst 17

Sobáš 19

Pohreb 26

OBČIANSKE OBRADY A SVIATKY V ÉRE SOCIALIZMU 28

Zbory pre občianske záležitosti 32

Vítanie do života 39

Sobáš 47

Pohreb 50

Ďalšie občianske obrady 53

Občianske obrady v niektorých iných socialistických krajinách 59

VÝVIN OBČIANSKYCH A VYBRANÝCH CIRKEVNÝCH OBRADOV
PO ROKU 1989 63

Zmeny v občianskej obradnosti 64

Inovácie v cirkevných obradoch životného cyklu 71

ZÁVER 82

PRÍLOHA 85

PRAMENE 107

SUMMARY 113

ZUSAMMENFASSUNG 121

„Rituály sa menia v okamžiku, keď nejaký obrad už nevyhovuje našej potrebe osláviť reálne súčasné podmienky. Rituály sa menia, keď svoju vnútornú ľudskú skúsenosť môžeme vyjadriť autentickejšie. Zato sa vôbec nemení oná potreba a túžba v nás.“

ROBERT FULGHUM (1993)

ÚVOD

Ľudské spoločenstvá delia čas na všedný a sviatočný. Sviatočný čas je vnímaný aj ako výnimočný, nekaždodenný, sviatočným dňom sa pripisuje zvláštny význam, spájajú sa s nimi praktiky symbolicky vyjadrujúce uznávané hodnoty. Vznikajú rituály (obrady), zriaďované sú inštitúcie, ktoré dbajú o ich dodržiavanie. Delenie času pomocou významných momentov – symbolických medzníkov sprevádzaných rituálmi – možno označiť za antropologickú konštantu – univerzálny znak ľudskej kultúry. Výnimočné momenty súvisiace s plynutím biologického, rodinného či pracovného života jednotlivca, ale aj s jeho príslušnosťou k spoločnosti či spoločenstvám, ktorých je členom, nazývame *sviatkami*. Sviatok je „príležitosť alebo cyklicky sa opakujúci rozlične dlhý časový úsek, v ktorom sa odohráva či pripomína niečo významné alebo mimoriadne. Počas sviatku sa predpokladajú alebo vyvolávajú konkrétne, do istej miery normatívne spôsoby správania, ktorým sa v rozličnej intenzite pripisujú symbolické významy“ (Popelková 2014: 8). Sviatočnosť, teda všetko, čo sa k sviatku v danom časovom úseku viaže, je možné chápať aj ako opozitum všedného dňa, ale zároveň aj ako súčasť každodennosti. Kategória „každodenného života“ ako najprírodzenejšieho životného priestoru, v ktorom sa odohrávajú základné životné prejavy, pracovné aj mimopracovné aktivity človeka, je predmetom interdisciplinárneho výskumu. Okrem iného zahŕňa aj spôsoby správania a spoločenského styku – morálku, etiketu, tradície, obyčaje aj sviatky, ktoré sú tiež súčasťou obyčajovej kultúry, aj keď nie každodennej v zmysle všedného dňa, ale pravidelnej a očakávanej. Súvisí to s opakovaním – repetíciou, ktorá je súčasťou a atribútom každodennej kultúry, resp. kultúry bežného, hoc aj sviatočného pravidelne sa opakujúceho očakávaného dňa (Profantová 2015: 58).

Neoddeliteľnou súčasťou sviatočnosti sú obrady (rituály), ktoré môžeme označiť ako „osobitnú kategóriu obyčají s najvyšším stupňom normatívnosti, uplatňovaných sankcií, stabilnosti, kolektívnosti, tradičnosti. Obrady sprevádzajú prelomové udalosti v živote človeka, spoločnosti a prírody. Ich vykonanie je nevyhnutnou podmienkou uznania a potvrdenia dôležitých zmien. Zmysel obradu nie je v úkonoch, ale v tom, čo symbolizujú. Symbolizmus je hlavným znakom obradu. Symboly slúžia sprostredkovaniu významných sociálnych vzťahov a hodnôt daného spoločenstva“ (Jakubíková 1995c: 420).

Sviatkom spoločnosť potvrdzuje uznávané hodnoty a autority. „Ktokoľvek kontroluje priebeh a réžiu sviatočných ceremónií, kontroluje celú komunitu či spoločnosť“ (Keller 1992: 81). Autority na čele spoločnosti prostredníctvom sviatkov však môžu ľudí aj usmerňovať a manipulovať tam, kde to potrebujú. Sviatky totiž vytvárajú atmosféru spoluprežívania, jednotnosti, súdržnosti,

čím ľudské spoločenstvá upevňujú a integrujú. Sviatok má pre jednotlivca viacero významov, pričom niekedy parciálne významy môžu zatieniť významy kľúčové. V tomto zmysle môžu ľudia vnímať sviatok nie cez jeho obsahový význam, ale napríklad cez zdobnosť, pompéznosť, hojnosť, tradičnosť, veseľnosť či výnimočnosť atmosféry.

Slovo sviatok úzko súvisí s pojmom svätiti. Základom je opozitum posvätné (sagrálne) a svetské (profánne). Obvykle sa posvätné spája s náboženstvom, pre ktoré sú sviatky a obradové aktivity významnou výkonnou a fenomenálnou zložkou. Posvätné však nemusí byť výlučne spojené s transcendentálnom, ale môže byť všeobecne uznávanou hodnotou, ktorá má podobu kultovej veci, významnej udalosti, osobnosti, priestoru či času. V súčasnom svete teda môžu funkcie zodpovedajúce posvätnosti plniť aj momenty a aktivity, ktoré s náboženským posvätnom nesúvisia – napr. masovo navštevované festivaly či významné športové podujatia (označované aj ako športové sviatky), akými sú vrcholné turnaje privádzajúce fanúšikov do stavu spoluprežívania až extázy, napríklad hokejový ošial, olympiády, za socializmu tento efekt vyvolávali aj celoštátne spartakiády (Beňušková 2012).

Sviatky si zachovávajú veľkú mieru tradicionalizmu, avšak aj ony sa menia, vyvíjajú. Každá doba hodnotí niektoré stránky života spoločnosti ako prežitky, ktoré stratili svoju aktuálnosť. Buď zanikli, alebo aktualizovali svoju formu či funkciu. Sviatky však „nie je možné považovať iba za pozostatky nefunkčného, zanikajúceho modelu sociálnej komunikácie s vysokým podielom duchovných, magických, rituálnych či iracionálnych motivácií k symbolickému konaniu“ (Popelková 2014: 6). Obrady alebo rituály sú organickou súčasťou, stavebným prvkom sviatkov. Vytvárajú ich nielen ľudia pre svoje privátne či skupinové potreby, ale tiež moderné spoločnosti. Ich prostredníctvom tlmočia, pripomínajú a chránia hodnoty, ktoré vyznávajú. Ich pripomínanie a zabezpečovanie je úlohou určitých inštitúcií – štátnych, verejnoprávných, komunálnych či cirkevných. V tejto práci sa chcem zaoberať práve inštitucionálnymi formami obradov, pričom pod týmto pojmom rozumiem tie obrady (ich prvky) alebo sviatočné a oslavné príležitosti, ktoré iniciujú a usmerňujú štátne a komunálne orgány, cirkvi a náboženské spoločenstvá a iné spoločenské inštitúcie.

Ako podskupinu inštitucionálnych obradov sledujem občianske obrady. Takto označujem tú časť inštitucionálnych obradov, ktoré nepodliehajú náboženským inštitúciám a náboženskej ideológii. Sú buď nenáboženskou alternatívou sviatočného rituálneho prežívania významných udalostí v živote človeka či spoločnosti, alebo môžu byť aj autenticky sekulárne, bez náboženského pendantu. Pojmom občianska obradnosť vymedzujem celý komplex, systém sekulárnych inštitucionálnych obradov a slávností, ich fungovania, organizovania a ďalších realizačných kontextov, t. j. aktivít a produktov, organizačných a výkonných zložiek s nimi spätých. Tento komplex sa ako výraz komunistickej, protináboženskej ideológie sformoval v bývalom Československu v období po komunistickom prevrate v roku 1948 označovanom ako socializmus. Občianska obradnosť je súčasťou obradovej kultúry, teda kultúry súvisiacej s obradmi vo všeobecnosti. V rámci inštitucionálnej kultivácie ob-

čianskych obradov a slávností a bez ideologického nánosu pretrváva aj po roku 1989 až do súčasnosti. Termín obradnosť bol zaužívaný v ruštine vo väzbe *socijalističeskaja obrjadnosť*, podobne sa používal aj na Slovensku, v Bulharsku sa uprednostňoval termín *praznično-obredanata sistema*. Termín *občianske obrady*, resp. *občianska obradnosť* je terminus technicus, odráža isté tradície jeho používania. Z logického hľadiska nie je dôsledný, keďže aj cirkevné obrady sú určené pre občanov. V bývalých socialistických krajinách sa používal pojem občianska obradnosť ako synonymum pojmu socialistická obradnosť. V krajinách, ktoré nezažili formovanie socialistickej občianskej obradnosti, uprednostňujú pojmy civilné obrady (ale aj občianske alebo štátne) a cirkevné obrady (napríklad v nemecky hovoriacich krajinách *bürgerliche Zivilehe* a *kirchliche Trauung*). Po roku 1989 ideologický obsah tohto pojmu stratil opodstatnenie, aktivity, ktoré sa na Slovensku označujú pojmom občianske obrady, však pretrvali. Občianske obrady a slávnosti v súčasnosti zahŕňajú komplex obradov prechodového charakteru a aktivít spätých s oslavou sviatkov uznávaných v spoločnosti (pozri Roth 2008, Leščák – Beňušková 1987).

Vzťahy občan – štát – spoločnosť sa v obradovej kultúre formovali už od čias antiky. V stredoveku bol štát úzko prepojený s náboženskými inštitúciami, ktoré preberali starostlivosť o sféru sviatočnosti v každodennej kultúre. V súvislosti so sekularizačnými procesmi sa táto spoločná cesta začína v novoveku rozchádzať a obradnosť sa stáva aj predmetom záujmu štátnej moci. Vznik občianskych obradov súvisí s formovaním občianskej spoločnosti¹ v 18. storočí. Zmeny vo vzťahu štátu a cirkvi sa premietali aj do obradovej kultúry. Fungovanie kultúrnych modelov a ich vývinové tendencie v reálnom živote sú predmetom antropologických bádání. O možných alternatívach správania sa človeka v určitom období a priestore, o tom, čo človek chcel, smel, čo musel a mohol, čo sa tolerovalo a čo nie a prečo, vieme pomerne málo. Každé obdobie však malo svoju atmosféru ovplyvnenú spoločensko-politickou situáciou, ktorá sa premietala do spôsobu života a spoločnosti. Pritom tieto spoločensko-politické vplyvy sa osobitne ukazujú popri civilizačných činiteľoch ako dynamizujúci prvok vývinu kontrastujúci so stabilizovanou tradičnou kultúrou.

V strednej Európe sa vzťah cirkvi a štátu v kontexte obradovej kultúry vyvíjal bez výrazných zlomov v pomerne tolerantnej atmosfére až do uchope-
nia moci komunistami a vzniku štátov so socialistickým režimom. Tu, po vzore Sovietskeho zväzu, nadobudol pojem občianska obradnosť nový význam, sviatky sa stali arénou boja medzi komunistickou a náboženskou ideo-

¹ „Jedným z hlavných ukazovateľov efektivity fungovania (a vôbec – existencie) občianskej spoločnosti je ochrana súkromného života občanov pred akýmkoľvek zásahmi zo strany politickej moci. Občiansku spoločnosť tvoria predovšetkým slobodní, samostatní a nezávislí jednotlivci, spoliehajúci sa na vlastné sily, vstupujúci do súťaže a spolupráce s ostatnými členmi spoločnosti. Títo jednotlivci sa vyznačujú aktívnym občianskym postojom, starostlivosťou o veci verejné. Sú zbavení poručníctva zo strany anonymných odosobnených kolektívov (štát, trieda, národ, rasa, konfesia). Občianska spoločnosť je nezlučiteľná s ideou sociálnej, etnickej, rasovej, náboženskej a inej výlučnosti“ (Mesežnikov 1995).

lógii. Vytvoril sa jednak systém štátnych sviatkov, jednak systém občianskej obradnosti orientovanej na životný cyklus človeka. V novo sa formujúcom sviatočnom systéme boli svetské i občianske hodnoty dômyselne poprepájané s väzbami na socialistický štát a komunistickú ideológiu. V podmienkach socialistického režimu škála ich prijatia obyvateľmi Československa siahala od odmietania cez rozličné varianty adaptácie na vlastné potreby či ich obchádzanie až po ich bezvýhradnú akceptáciu. Paralelne s nimi existovali aj náboženské obrady. Inštitucionálne obrady cirkevné a občianske spolu s ľudovými neformálnymi obradmi tvorili trojzložkový obradový model. Pre zložku, ktorú tu označujem ako ľudová, je príznačné prenášanie vzorov rituálneho správania z generácie na generáciu, pričom pôvod rituálov sa nedá konkrétne doložiť tak, ako je to obvykle možné pri inštitucionálnych obradoch. Túto zložku môžeme označiť ako spontánnu, pretože ju nevyžaduje žiadna existujúca inštitúcia, len spoločenstvo, ktoré je jej nositeľom na základe tradície. Takáto štruktúra obradného systému bola charakteristická najmä pre obdobie 70. a 80. rokov 20. storočia. Zmeny však neobišli ani cirkevné obrady, ktoré sa, tak ako v súčasnosti, aj v období socializmu prispôbovali aktuálnym potrebám ich nositeľov.

Aj keď pôvod občianskych obradov siaha do hlbšej histórie, od nástupu komunistického režimu boli cieľavedome vytvárané a formované ako ateistická alternatíva cirkevných obradov. Prostredníctvom nich sa mal deklarovať vzťah jednotlivca – občana a socialistickej spoločnosti. Niektoré z aktivít, ktoré zahrnul pojem občianska obradnosť, získali medzi obyvateľmi značnú popularitu, pretrvali aj po zániku komunistického režimu a vytvorili základ civilných obradov občianskej spoločnosti. Zmenu politického systému prežili – aj keď v zredukovanej a transformovanej podobe – aj inštitúcie zriadené pre ich organizáciu, Zbory pre občianske záležitosti, ktorých počiatky siahajú do roku 1953. Zanechali stopu v histórii formovania obradov a sviatočného kalendára najmä vo vidieckych lokalitách Slovenska, aj tam, kde väčšinu ich aktivít a funkcií prebrala po roku 1989 cirkev. Odmietnutie občianskych obradov v etape postsocialistickej transformácie v období tesne po roku 1989 zo strany časti obyvateľstva bolo reakciou na ideologickú manipuláciu prostredníctvom obradov za vlády komunistov. Obrady sa však postupne svojím obsahom prispôbali aktuálnym občianskym potrebám a funkciám a obyvatelia čiastočne očakávali, že aj naďalej sa im budú venovať obecné a mestské úrady. Skúsenosti zo súčasných terénnych etnologických výskumov potvrdzujú obnovovanie niektorých občianskych obradov aj v tých lokalitách, kde takmer na štvrtstoročie zanikli.

Cieľom publikácie je poskytnúť čitateľovi prehľad o kontextoch vzniku a existencie občianskych obradov v období rokov 1948 – 1989, ako aj o dočasnom poprevratovom ústupe i obnove obradov a spoločenských podujatí, ktoré tvoria súčasť systému občianskej obradnosti. Sústreďuje sa na legislatívne úpravy, ktorými sa táto obradnosť usmerňovala, ale aj na sústavné aktivity rímskokatolíckej cirkvi smerujúce k opätovnému ovládnutiu obradov životného cyklu. Keďže ide o etnologický pohľad, v centre pozornosti je okrem retrospektívnej analýzy formovania inštitucionálnych obradov aj ich reflexia

a prijatie obyvateľmi. Výskum inštitucionálnej zložky obradov izolovane od ich prijímateľov by z etnologického hľadiska nepriniesol dostatočne presvedčivý obraz o jej fungovaní a význame v lokálnom spoločenstve.

Občianske obrady zahŕňajú predovšetkým obrady životného cyklu. Pri ich vzniku boli východiskom obrady pri narodení, uzavretí manželstva a smrti. Preto tieto tri príležitosti tvoria aj hlavnú osnovu nasledujúcich kapitol.

Východiskom poznatkovej bázy k publikácii sú výskumy, ktoré som realizovala v polovici 80. rokov, na počiatku 90. rokov 20. storočia a následne v rokoch 2014 – 2017. Ide o fázy, keď občianske obrady v komplexe socialistickej obradnosti prežívali vrcholný bod svojho rozvoja, po zmene režimu v roku 1989 hľadanie ďalšieho fungovania a následne opätovnú stabilizáciu. Východiskový materiál teda pochádza z výskumov uskutočnených v niekoľkých časových etapách v rôznych lokalitách Slovenska. Použité boli kvalitatívne aj kvantitatívne výskumné metódy zamerané na predstaviteľov inštitúcií, ktoré občianske obrady organizujú a zabezpečujú, ako aj na prijímateľov inštitucionálnych obradov – občanov.

Prvú fázu výskumov som realizovala v spolupráci s Milanom Leščákom v roku 1984, teda ešte počas socializmu.² Išlo o výskum štruktúry a časového šírenia občianskych obradov, realizovaný v 150 obciach Slovenska.³ Za jednu z hlavných úloh výskumu projekt pokladal určenie vzájomného vzťahu inštitucionálne organizovaných a spontánne žijúcich častí súdobých obyčají a sviatkov. Súčasťou projektu bol aj prieskum vývinu organizačnej aktivity a foriem práce Zborov pre občianske záležitosti. Zber informácií bol uskutočnený pomocou dotazníka zaslaného na národné výbory,⁴ kde ich vyplňovali pracovníci matrík a členovia Zborov pre občianske záležitosti (ďalej len ZPOZ). Východiskom pre zostavenie dotazníka bol dotazník moravského folkloristu Bohuslava Beneša, ktorý podobný dotazníkový výskum uskutočnil v Juhomoravskom kraji v Českej republike (Beneš 1983). Pracovníci matrík a členovia ZPOZ-ov, ktorí v prvej fáze výskumu dotazníky vyplňovali, mali v tom čase politické dôvody výsledky svojej činnosti stavať do lepšieho svetla, než bola skutočnosť, a prispôbovať údaje v súlade s očakávanými požiadavkami, čo môže navodiť s pochybnosťami hodnovernosti vyplnených dotazníkov. Empirické skúsenosti z neskorších terénnych výskumov a porovnateľné výskumy na túto tému však svedčia o tom, že získané informácie rámcovo zodpovedali skutočnosti.⁵

2 Výsledky tohto výskumu boli publikované v štúdiu Inštitucionalizované formy obradovej kultúry v súčasnom dedinskom prostredí (Leščák – Beňušková 1987).

3 Obce boli vybrané pre ankety realizované v rámci výskumnej úlohy Včleňovanie pokrokových tradícií ľudovej kultúry do systému socialistickej kultúry a do života pracujúcich (Projekt čiastkovej úlohy VIII-8-3/1 ŠPZV). Výber uskutočnila V. Feglová a v roku 1981 bol schválený výskumným tímom.

4 Národné výbory bol v období socializmu názov komunálnych úradov – obecných, miestnych, okresných i krajských.

5 Za pozornosť stojí i skúsenosť, že pri vyplňaní dotazníkov v období socializmu som sa stretla s prejavmi nedôvery v dôsledku ideologického a politického vnímania skúmaných javov. Výsledky mojich výskumov získané pred novembrom 1989 potvrdili aj výskumy, ktoré som realizovala po roku 1989.

Ďalším zdrojom poznatkov z tohto obdobia bol výskum vykonaný v roku 1986 v deviatich obciach okolia Trnavy. Uskutočnila som ho pre potreby dizertačnej práce (Beňušková 1995) v obciach Cífer, Smolenice, Boleráz, Ružindol, Dechtice, Dolné Orešany, Buková, Horná Krupá a Horné Dubové.⁶ Zameraný bol na postoje obyvateľov týchto obcí k občianskym a cirkevným obradom. Realizovala som ho kombináciou kvalitatívnych a kvantitatívnych výskumných metód v 202 domácnostiach, ktoré predstavovali 5 % domácností každej zo skúmaných obcí.⁷ Pri výbere respondentov bolo podmienkou, aby žili v skúmanej obci minimálne päť rokov, teda aby obradovú kultúru obce poznali aspoň pasívne. S cieľom získať materiál na porovnanie zistení som kvalitatívny výskum s využitím rovnakého dotazníka urobila tiež v roku 1986 počas terénneho výskumu v obci Očová (okr. Zvolen). Tento výskumný terén tak zastúpil prevažne katolícke prostredie (okolie Trnavy), ako aj evanjelické a. v. (Očová). Dotazníky som vo všetkých skúmaných lokalitách roznášala osobne, takže som sa dostala do priameho kontaktu s respondentmi, niektorých som mala možnosť sledovať počas vyplňania dotazníkov, vypočuť si ich komentáre a názory.

Druhú fázu výskumov som uskutočnila od konca roku 1989 až do roku 1991, teda v čase postsocialistických politických zmien. Spočívala v kvalitatívnom výskume realizovanom v obciach Cífer (okr. Trnava), Čataj (okr. Senec) a Veľký Grob (okr. Galanta). Tentoraz boli pre výskum zvolené obce z okolia Trnavy s výskytom obyvateľov vyznania rímskokatolíckeho aj evanjelického a. v. Kvalitatívny výskum bol zameraný na zistenie postojov obyvateľov k občianskym aj cirkevným obradom v čase politickej zmeny, pričom jadro výskumu tvorila prípadová štúdia jednej rozšírenej rodiny, ktorej členovia bývali v skúmaných lokalitách. Ďalšia časť výskumu bola realizovaná s ľuďmi podieľajúcimi sa na organizovaní občianskych obradov. Uskutočnila som aj opakovanú sondu pomocou dotazníkov použitých v obciach okresu Trnava v roku 1986 a doplnkovo som využila aj informácie z tlače dokresľujúce zmeny a problémy v transformujúcej sa spoločnosti.

Tretia fáza výskumov časovo spadá do nedávnej minulosti, resp. súčasnosti. V 90. rokoch 20. storočia bol výskum obyčají na okraji pozornosti etnológov, politické zmeny však túto časť kultúry výrazne zasiahli na všetkých úrovniach, inštitucionálnu nevynímajúc. Po roku 2000 by sa dalo hovoriť o období konsolidácie inštitucionálnej obradovej kultúry. Publikovaných bolo niekoľko prác z etnologických výskumov, ako aj osvetových aktivít, ktoré sa dotkli súdobej inštitucionálnej obradnosti či priamo fungovania Zborov pre občianske záležitosti.⁸ Okrajovo som sa tejto témy dotkla aj vo vlast-

⁶ Pri výbere obcí bola zohľadnená ich veľkosť, pretože v malých obciach sa obrady často ne-realizovali priamo v lokalite, keďže nemali potrebnú infraštruktúru. Veľké obce – nad 2 000 obyvateľov – reprezentovali Cífer, Smolenice a Boleráz a malé obce – do 1 000 obyvateľov – Buková, Horná Krupá a Horné Dubové. Ostatné predstavovali stredne veľké obce.

⁷ Publikované čiastkové výsledky tohto výskumu pozri v Beňušková 1987, 1989, 1991a, 1991b.

⁸ Ide o publikácie uvedené v zozname použitej literatúry: Jágerová 2008, Leščák 2002, 2005, Košťalová 2017, Občianske obrady a slávnosti v miestnej a regionálnej kultúre 2004 a diplomovú prácu Bobříková 2013.

nom výskume realizovanom v rokoch 2014 – 2016 v okresoch Ružomberok, Námestovo a Detva,⁹ ale aj v rámci ďalších mojich terénnych výskumov v Kôkave nad Rimavicou (okr. Poltár), Hriňovej (okr. Detva), Tekovských Lužanoch (okr. Levice), Vrútkach (okr. Martin), Párnici (okr. Dolný Kubín), Bratislave-Petržalke (okr. Bratislava V) a Šenkviaciach (okr. Pezinok). Výskumy ukázali opodstatnenosť návratu k tejto téme a tiež potrebu zhrnutia, aktualizácie a publikovania tejto problematiky tak pre potreby spoločenských vied, ako aj oblasť osvety a vzdelávania. Ak by sa niekto rozhodol venovať histórii občianskych obradov z etnologického aspektu a v súčasnosti tieto udalosti rekonštruovať, nebude mať už možnosť preniknúť do synchronnej emickej roviny rôznych odtieňov prijímania občianskych obradov obyvateľmi v 20. storočí a na začiatku 21. storočia. Emický prístup vychádza z kategórií a predstáv aktérov konania, príslušníkov daného spoločenstva, z ich vlastného chápania a rozlišovania. Je teda závislý na kontexte danej kultúry. Často sa realita za socializmu vyjadruje cez zaužívané stereotypy: v podobe spomenutia existencie tajných krstov detí mimo bydliska ich rodičov alebo strachu z dôsledkov cirkevného sobáša, či nevhodnosti cirkevného pohrebu pre obyvateľov s určitým statusom. Zaiste aj to bolo súčasťou reality socialistickej občianskej obradnosti, avšak napriek ateistickej propagande chodili aj počas socializmu ľudia do kostolov, cirkevné obrady sa vykonávali a vzťah a rešpekt voči občianskym obradom si obyvatelia vytvárali popri nich. Už nemáme možnosť zistiť, do akej miery boli často uvádzané stereotypy skutočne zastúpené v každodennom živote obyvateľov slovenského vidieka a do akej miery išlo len o odchýlky od normálu, o ktorých sa v lokálnej komunite rozprávalo, a preto si na ne spomenú aj naši súčasní informátori.

Zdrojom informácií k štúdiu tejto problematiky sú aj súdobé novinové články, ktoré monitorovali význam a spokojnosť či nespokojnosť obyvateľov so vzťahom inštitúcií k obradom. Význam občianskych obradov dokumentujú i kronikárske záznamy v pamätných knihách, ktoré sú uchovávané na obecných a mestských úradoch, preto sú súčasťou obrazovej prílohy. Vizuálna stránka obradov je dôležitým zdrojom informácií o nich.

Problémom kvalitatívnych výskumov môže byť ich obmedzená výpovedná hodnota, resp. nízka možnosť zovšeobecnenia poznatkov nimi získaných. Použité kvantitatívne metódy zase nemali reprezentatívny rozsah a sú skôr sondami doplnujúcimi kvalitatívny výskum. Obradová kultúra a v rámci nej aj občianske obrady boli v centre môjho záujmu už od čias tvorby diplomovej práce a následne predmetom dizertačnej práce. 90. roky 20. storočia na jednej strane umožňovali slobodný prístup k výskumnej téme a interpretácii výsledkov, na druhej strane občianske obrady rozhodne nepatrili k preferovaným témam tej doby, ba niektorí ich pochovali spolu so socialistickým režimom. Ony sa však adaptovali na novú situáciu a stabilizovali. Periférne som túto problematiku sledovala aj naďalej, takže predložená publikácia je

⁹ Výskum bol realizovaný v rámci projektu Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre: Etnologické aspekty tradičnej kalendárnej obyčajovej kultúry v súčasnej vidieckej spoločnosti. VEGA 1/0644/14.

ÚVOD
výsledkom vyše 30-ročného pozorovania občianskych obradov tak z aspektu výskumníka, ako aj občana. Poznatky zo Slovenska (resp. Československa) v závere konfrontujem s podobnou skúsenosťou nemeckého etnológa Klau-
sa Rotha, ktorý sa zameriaval na výskum juhovýchodnej Európy a v rámci nej
aj na vývin civilných obradov počas socializmu v Bulharsku (Roth 2008).

Táto publikácia vznikla primárne s cieľom zaplniť informačnú medzeru
v akademickom poznávaní obradovej kultúry. Vzhľadom na to, že občianske
obradu sú v dobe, ktorú aktuálne žijeme, predmetom aktivít občianskych
združení, samosprávnych orgánov a sú aj súčasťou sviatočnej každodennosti
človeka a spoločenstva, smerovaná je aj do praxe pre ich organizátorov
a účastníkov.

Ďakujem za pripomienky k práci mojim recenzentkám a vedeckej redak-
torke PhDr. Kataríne Popelkovej, CSc., za pomoc pri finalizácii tejto práce.

ZUZANA BEŇUŠKOVÁ

INŠTITUCIONÁLNE VPLYVY NA OBRADY ŽIVOTNÉHO CYKLU DO POLOVICE 20. STOROČIA

Inštitucionálny sviatok oddávna fungoval aj ako nástroj politického marke-
tingu. Pojem marketing je prepožičaný z ekonomickej sféry na označenie stra-
tégií zameraných na pritiahnutie a udržanie zákazníka, v sociálno-politickej
sfére slúži na dosiahnutie žiaduceho politického efektu. Podľa niektorých au-
torov existuje politický marketing len v demokratických spoločnostiach, v to-
talitných režimoch je adekvátnejší pojem propaganda (Čemez - Klus 2012:
105). Pojem marketing v prenesenom význame však môžeme aj v podmien-
kach totality symbolicky vnímať ako „boj o zákazníka“. Funguje aj v prostredí
cirkví, ktoré mali v histórii väčšiu či menšiu politickú moc, sú určitým politi-
kom a nie náhodou používajú podobné nástroje v boji o svojich „klientov“ ako
politické inštitúcie. Jedným z osvedčených nástrojov bol a aj je práve sviatok.

Premyslený systém sviatkov sa sformoval už v antických ríšach. Neskôr,
v období stredoveku, keď sa svetská a cirkevná moc úzko prelínala, sviatočný
život v kresťanských spoločenstvách určovala cirkev, ktorá novými obsahmi
prevrstvila predkresťanskú sviatočnosť a vniesla do nej unifikované prvky.
Ani v novoveku význam sviatkov a obradov neunikol predstaviteľom formu-
júcich sa občianskych štátov a boj o sviatky sa stal súčasťou sekularizačných
procesov.

V stredoveku došlo na území Slovenska k prelínaniu unifikovanej kresťan-
skej kultúry s predkresťanskou ľudovou kultúrou. Toto obdobie je charakte-
ristické úsilím cirkvi o presadenie svojich záujmov, noriem, hodnôt a vzťahov.
V ľudovom prostredí prebiehal tento proces veľmi pomaly, nerovnomerne,
závisel od podpory panovníkov, spoločensko-politickej situácie, aj od dos-
tatu či kvality kňazov. Vplyvom cirkevných nariadení sa počas stredoveku
na Slovensku rozšírilo kostrové pochovávanie a postupne cirkev vstupovala
aj do obradov pri narodení dieťaťa a uzatváraní sobášov. Vytvorené boli spo-
ločenské i materiálne predpoklady pre ovládnutie súkromného sviatočného
i každodenného života človeka kresťanskou ideológiou. Feudálna spoločnosť
bola založená na reglementovanom jednaní jej členov i na pravidelnej náv-
števe kostolov, bohoslužieb, cirkevných slávnosti, procesií, pútí, vznikali nové
rituály, náboženský život bol súčasťou všedného i sviatočného žitia. Ak uvá-
žime, že v niektorých rímskokatolíckych diecézach bolo v 15. storočí viac než
tretina dní v roku venovaných sviatkovaniu (Gurevič 1978: 113), bola obra-
dová kultúra dôležitou zložkou života stredovekého človeka.

Protipól cirkevných obradov - ľudové - spontánne vzniknuté obyčajové
tradície - sú z tohto obdobia len málo známe. Jednu z ich podôb, ľudovú
smiechovú kultúru, priblížil a analyzoval Michail M. Bachtin. Konštatuje: „... pre-
tože boli zmienené obradné a mimoetické formy založené na smiechovom

princípe, odlišovali sa neobyčajne ostro – možno povedať principiálne – od vážnych oficiálnych ceremoniálov a kultových foriem či už cirkevných, alebo spätých s feudálnou štátnosťou. Tlmočili celkom iný, výrazne neoficiálny, mimocirkevný a neštátotvorný aspekt sveta, človeka a ľudských vzťahov“ (Bachtin 1975: 8). Smiechová kultúra sa premieta najmä do fašiangových zvykov, prvky porušovania platných sociálnych noriem však možno pozorovať napríklad aj v rámci zvykov spätých s letným slnovratom. V obradoch životného cyklu nebolo funkciou spontánne vzniknutých obyčajových prvkov akcentovať protipól inštitucionálnych – cirkevných obradov. Skôr naopak, v snahe o zvýšenie sviatočnosti a vážnosti situácie sa s nimi zosúladovali, prelínali.

Christianizácia rituálov úspešnejšie postupovala v prípade hromadných obradových príležitostí, častejšie sa vyskytujúcich v kalendárnom obradovom cykle. Do intímnej sféry rodinných obradov prenikla pomalšie. Napríklad ešte v 16. storočí sa kňazi často sťažovali, že ľudia znesväcujú nedele a sviatky, zanedbávajú pôsty, zriedka pristupujú k sviatostiam a žijú v tajných manželstvách, ba že zneuctujú kostoly na svetské ciele, na tance a trhy (Špirko 1943: 105). Z oficiálneho hľadiska predstavoval u katolíckej cirkvi historický zlom Tridentský koncil v rokoch 1545 – 1563.¹⁰ Ustálil počet sviatostí na sedem a stanovil, že k platnosti manželstva pokrstených sa vyžaduje manželský súhlas pred farárom a dvoma svedkami („Forma Tridentina“). Snem nepripustil opakovanie krstu a nariadil, aby sviatosť birmovania udeľoval biskup. Ustanovil aj povinnosť spovede veriacich a sviatosť pomazania chorých. V tomto období však bolo málo vysvätených kňazov, preto ich doplnili licenciáti, vysvätení správcovia farností, aj ženatí, ktorí len krstili, asistovali pri sobášoch a viedli matriky (Bagin 1982). Tridentský koncil upravil aj niektoré ďalšie každodenné aktivity jednotlivcov. Zaviedol povinnosť biskupov a farárov katechizovať (dovtedy náboženská výchova prebiehala iba v rodinách), prikázal im vo sviatok kázať, dekrétom o uctievaní svätých, relikvií a obrazov dal základ kultom, ktoré sa naplno rozvinuli v období rekatolizácie v 17. a 18. storočí (Jedin 2010). V dôsledku reformačných udalostí v čase prijímania týchto dekrétov už zástupcovia protestantskej cirkvi na koncile neboli prítomní, čo sa neskôr odrazilo aj na odlišnosti povinných foriem obradov u katolíckej cirkvi a vznikajúcich protestantských náboženských spoločenstvách. Protestantské cirkvi a denominácie sériu nariadení o obradoch neformulovali centrálnie ako katolícka cirkev, ale regulovala ich regionálne. Tridentský koncil sa netýkal ani cirkvi východného rítu, ktoré sa od rímskej cirkvi oddelili už v polovici 11. storočia.

¹⁰ Tridentský koncil mal niekoľko časovo oddelených etáp, počas ktorých sa konalo spolu 25 zasadnutí a trval takmer 18 rokov. Pápež Pius IV. závery koncilu formálne potvrdil dňa 26. januára 1564 (Jedin 2010).

KRST

Z hľadiska rituálov bol základným predpokladom na ovládnutie pohanskej kultúry kresťanskou cirkvou krst. Aktom krstu mal človek prežívať znovuzrodenie, obnovenie. Obrad pokrstenia nemal len náboženský zmysel. Z prírodnej bytosti sa stával človek členom kresťanskej spoločnosti. V tomto zmysle bol krst aj právnym úkonom. Zároveň pri krste dostával meno. Krsty sa v ranom stredoveku konali hromadne, krstili dospelých ľudí. Krstilo sa v stanovených dňoch, dva-trikrát do roka, obľúbeným dňom bola veľkonočná Biela sobota, ktorá získala názov podľa bielych odevov pri krste. Uprednostňovanými termínmi pre krst bola aj turičná vigília,¹¹ prípadne aj noc pred sviatkom Zjavenia pána (6. 1.) (Jakubíková 1995a: 281). Dôvodom bola snaha o symbolické úzke prepojenie krstu s Kristovými skutkami spásy zaznamenanými v cirkevnom sviatkovom kalendári. K hromadným formám krstu sa vrátili niektoré protestantské denominácie, napríklad anabaptisti (novokrstenenci) v 16. – 17. storočí alebo baptistická cirkev, ktorá svoje zbory zakladala v Európe od 19. storočia. Krsty detí v kresťanských kostoloch boli obvyklé už v 5. storočí, ale až na koncile v nemeckom Mainzi roku 813 bolo oficiálne zavedené kmotrovstvo, pričom dieťa malo mať jedného krstného rodiča (Weber-Kellermann 1985: 58).

Krst znamenal prelomovú chvíľu v živote dieťaťa, ktorú bolo treba zvýrazniť aj oblečením dieťaťa. Zdobené košieľky, súpravy či povojníky špeciálne pripravované ku krstu sa dedili z generácie na generáciu, požíčovali sa v rodine, čím sa vyjadrovala jej súdržnosť (Navrátilová 2004: 84).

Vzhľadom na vysokú úmrtnosť detí a na rozšírený názor, že duše nepokrstených detí sú stratené, boli neskôr predpisy upravené tak, aby bolo dieťa pokrstené hneď v prvých dňoch po narodení, teda krstilo sa individuálne (Poučenie 1979). Nepokrstené deti v prípade úmrtia nemohli byť cirkevne pochované.

Do obradov životného cyklu vstupovali aj necirkevné inštitúcie, aj ich činnosť sa však v niektorých ohľadoch prelínala s náboženskými úkonmi. Takouto inštitúciou boli napr. pôrodné baby, ktoré boli „nástrojom religióznej kontroly a sociálnej disciplíny“ (Schilling 1980: 220).

Profesia pôrodných báb sa od 15. storočia v Európe inštitucionalizovala, objavovali sa prvé štatúty vymedzujúce ich práva a povinnosti. Prvý bol vydaný v roku 1453 v bavorskom Rezne. Zriaďoval sa ním dohľad nad babicami v meste. Z územia Slovenska máme prvé zmienky o mestskej pôrodnej babe z roku 1581 z Košíc (Chlumská 1965: 89). Pôrodné baby neboli len zdravotníckymi pracovníčkami, ale prislúchali im tradíciou vymedzené sociálne roly v komplexe obyčají pri narodení dieťaťa. Okrem zdravotníckych povinností boli podľa štatútu pôrodné baby oprávnené pokrstiť novorodenca. Boli spojivom medzi cirkvou, svetskou správou a ľudom. Plnenie obyčajových úkonov a spoločenských funkcií sa od nich očakávalo ešte aj v prvej polovici 20. storočia a ony ich ochotne vykonávali, pretože boli za ne odmeňované. Podľa

¹¹ Vigília je predvečer významného cirkevného sviatku a pobožnosť, ktorá sa vtedy koná.

údajov poľského etnológa J. S. Bystroňa zo začiatku minulého storočia na území Bieloruska a Poľska bola obradová funkcia pôrodných báb pri krste dominantná (Bystroň 1916: 78). Okrem oficiálneho krstu kňazom v kostole ešte v prvej polovici 20. storočia bol v ľudovom prostredí rozšírený aj tzv. krst z núdze. Povolený bol len u rímskokatolíkov a gréckokatolíkov v prípadoch, keď je život dieťaťa ohrozený. Pokiaľ sa rodilo doma, tento krst obvykle vykonala pôrodná baba. Podrobné predpisy inštruovali pôrodné baby ako pri krste z núdze postupovať: Trikrát mala poliať hlavu dieťaťa čistou vodou a prehovoriť: „*Krstím Ťa v mene Otca, Syna i Duchu Svätého.*“ Osobitné predpisy platili v prípade, že sa objavila len ruka alebo noha plodu a baba sa domnievala, že plod odumrel. Vtedy mala pridať formulu: „*Plod, ak žiješ, ja Ťa krstím...*“ Zároveň bolo povinnosťou pôrodnej baby oznámiť farárovi za akých okolností krst z núdze prebehol. Ani tieto predpisy sa však dôsledne nedodržovali. Niektoré baby preventívne krstili každé dieťa, aby v prípade úmrtia mohlo mať kresťanský pohreb. Pôrodné baby boli teda pri narodení dieťaťa akousi predĺženou rukou kňaza i štátu, prepájali biologické a spoločenské aktivity (Pachner – Bébr 1932: 575). Pri krste sa postarali, aby bolo dieťa zapísané do farskej matriky, v prípade potreby zapožičali aj oblečenie dieťaťa ku krstu. Nie náhodou v období reformácie bol na ich nezávislosť od cirkvi kladený v niektorých protestantských krajinách západnej Európy akcent podobne ako to bolo aj pri uzatváraní manželstva.

Protestantská cirkev vystupovala proti okázalým katolíckym ceremóniám i proti pohanským zvyklostiam. Napríklad v Čechách mal evanjelický kňaz pri krste vziať dieťa bez podušky, aby sa presvedčil, že v nej nie je zabalený chlieb alebo iné poverové predmety (Winter 1896: 844). Na Slovensku sa zachovali Muránske artikuly z roku 1585. Toto nariadenie bolo čítané v každej obci Gemera a Malohontu, jeho vypočutie bolo potvrdené richtárom obce a obecnou pečatou. Z príkazov sa dá usúdiť, čo nebolo v každodennej kultúre v Gemerskej a Malohontskej župe koncom 16. storočia samozrejmosťou: „Kdy bôh nkterymu s swogow gospodarinow dite nahodj, tehdy sam otec ma pocitiwe swogihô farare za posaluženj k tu swatyho prosyti, rowne tež i krstnych otcow a mater tenže otec sam ma žiadati. Ženu pak žiadnu ani babu nema posylati, gestliby se pak přitrefilo, že by otec djtete sam doma nebyl, tehdy na to mjsto gehô ma to wykonati některj z pratelow nebo susedow. Jak aby djte to do druhého a třtjeho dne bez křtu doma zadržano nebylo. Kmotrowe pak a kmotr magj byti střizlivwj a pri rozume. Krstnej take nech se od gednihô wecz nesprawuje a y to aby bylo bez vszeckych zbytkow a pohorsenj“ (Varsik 1925: 129).

Osvojovanie si týchto oficiálnych nariadení trvalo medzi ľudovými vrstvami v niektorých oblastiach aj vyše dvoch storočí. Ako uvádza Z. Winter na území Čiech s osvojovaním si cirkevných nariadení mali problémy aj samotní kňazi. Zo 17. storočia pochádzajú sťažnosti, že pri krste katolíkov zámožným ľuďom slúži kňaz omše aj doma, hoci v roku 1605 to katolícka synoda zakázala (Winter 1896: 907, 908).

SOBÁŠ

Najneskôr od druhej polovice 12. storočia učenie o sakrálnom charaktere manželstva viedlo v priebehu stredoveku k tomu, že cirkev získala pod sféru svojho vplyvu inštitúciu manželstva, ktoré bolo až do pokročilého stredoveku záležitosťou rodového spoločenstva. Príčiny tohto vývinu treba hľadať v spoločenskej a politickej oblasti, najmä v rozpadávajúcom sa pokrvnom, kmeňovom príbuzenstve, ako aj vo vzostupe formujúcich sa štátov s ich administratívno-byrokratickými záujmami. Potvrdením sakramentálneho charakteru manželstva a juristickej dikcie Tridentským koncilom (za sviatosť bolo manželstvo uznané už v roku 1439 na Florentskom koncile) v katolíckych krajinách si cirkev na dlhé obdobie zabezpečila kompetencie v matrimoniálnej sfére (t. j. sfére súvisiacej s manželstvom). Postupne sa šírila prax, že uzavretie manželstva bolo viazané na návštevu kostola, a skúsenosť, že cirkev má právo na spolurozhodovanie v manželských a rodinných záležitostiach. Z územia Slovenska sa nezachovali údaje, ktoré by dokumentovali postupnosť prijímania obradov.¹² Z anglosaskej literatúry sa však dozvedáme, že od 16. storočia vystupuje pri obrade do popredia kňaz, dovtedy mal len vedľajšiu rolu, zastupovať ho mohli už spomínaní licenciáti (Howard 1904: 309). Dekrétom o sviatosti manželstva Tridentský koncil určil, že za právoplatné manželstvo je možné považovať len také, ktoré je uzavreté pred katolíckym kňazom a dvomi alebo tromi svedkami. Dekrét tiež zdôraznil nerozlučiteľnosť manželstva a upravil manželské prekážky.

Inštitucionálne vplyvy svetskej a cirkevnej vrchnosti sa snažili regulovať aj iné stránky svadby. Napríklad ohlášky boli zavedené už v 13. storočí, trvalo však dlho pokiaľ sa ujali, cirkevný uhorský snem zakázal v roku 1611 konanie svadiieb v čase adventu a pôstu, cirkevné inštitúcie opakovane vydávali zákazy týkajúce sa trvania svadby a snažili sa obmedziť množstvo jedál, hostí, darov a spôsoby zábavy. Keďže zákazy boli opakované, je zrejmé, že sa väčšinou nedodržovali a sila tradície bola väčšia. Cirkev stanovila aj minimálny sobášny vek – u mužov 16 rokov a u žien 14 rokov, Uhorský štát túto hranicu u mužov posunul v roku 1858 na 21 rokov (Jakubíková 1996: 10; Apáthyová-Rusnáková 1989: 74).

Od konca stredoveku sa dá pozorovať vývinová línia sekularizácie, t. j. čiastočného alebo úplného oslobodzovania od cirkevného disponovania občanmi. Už v neskorom stredoveku bola potreba definovať zvlášť tzv. *sacerdotium a imperium* – vzťah monopolizujúcich tendencií duchovnej a svetskej moci. Sekularizácia zasiahla najmä sociálnu a zdravotnú starostlivosť, školský a výchovný systém, ako aj inštitucionálne obrady. Keďže v rámci reformácie bolo manželstvo vylúčené zo zoznamu sviatostí, v protestantskej oblasti bol duchovný a teologický predpoklad na plný prechod matrimoniálnych kompetencií na štátno-občianske inštanície. Napokon výsledky sa prejavili len v Holandsku a Anglicku. Ostatné protestantské krajiny uprednostnili pri uzat-

¹² Historické informácie sú čerpané najmä z anglosaskej literatúry, nie sú špecifikované pre prostredie Uhorska. Howard uvádza aj situácie z amerického kontinentu po jeho kolonizácii.

váraní manželstva takú prax ako katolícke. Protestantské cirkvi zaujali popri štáte pri ovládnutí manželského práva kľúčové miesto.

Inak prebehol vývin v severoholandských provinciách s kalvínským viero- vyznaním v polovici 17. storočia, kde bol sekularizačný proces najintenzívnejší. Holandsko sa vymanilo nielen z administratívno-byrokratickej partici- pácie cirkvi, ale aj z religiózno-sakrálnej regulácie takých centrálnych spoločenských inštitúcií akými je manželstvo a rodina. Ako alternatíva k cir- kevnému sobášu bol zavedený civilný, resp. sekularizovaný variant praxe uzatvárania manželstva. Nie je však podrobne preskúmané, ktoré sociálne skupiny alebo jednotlivci sa obmedzili len na uzavretie sobáša civilnou for- mou, nie je tiež jasné, ako to bolo v prípade konfesiónálne miešaných man- želstiev, ak také v tej dobe vôbec boli uzatvárané. Štúdie o tomto období však naznačujú, že „protestantskí disidenti po uzavretí civilného sobáša dostali ná- sledné cirkevné požehnanie a dobrovoľne sa podriadili sakrálnemu aktu [...]“ (Schilling 1983: 203).

Aj v prevažne katolíckej krajine akou bolo Francúzsko, sa vyskytli už v 17. storočí civilné sobáše. Na pár týždňov boli po prvýkrát zavedené v roku 1685, keď v protestantských regiónoch štát určil uzavretie sobáša pod štátnym do- hľadom (Ihli 2008: 38).

Evanjelická cirkev a. v. na území Slovenska vstúpila do obradov životného cyklu vo fáze, keď boli sformované katolíckou cirkvou. Kým výročné obrady vý- razne redukovala, na rodinných obradoch zanechala svoju stopu badateľnú aj v neoficiálnej (ľudovej) časti týchto obradov, a to hlavne v slovesnej forme. Ide o svadobné príhovory starejších, vychádzajúce pôvodne z biblickej češtiny, vy- jadrujúce biblické podobenstvá a motívy (Profantová 1989). Iným podobným žánrom sú pohrebné verše a vinše, ktoré sú pôvodne neľudovým výtvorom, ma- júcim pravdepodobne za úlohu vytlačiť predkresťanský prejav – vykladanie nad mŕtvym. „Ich vznik a prienik súvisí so vznikom a vydávaním spevníkovej litera- túry, ktorá je presne datovaná. Jej šírenie má vzťah k myšlienkovým prúdom re- formácie a protireformácie. Preto majú rozlúčkové piesne výpovednú hodnotu o dosahu pôsobenia neľudových vrstiev (cirkvi) na ľudový pohrebný obrad“ (Chorváthová 1992: 12). Tieto verše majú síce náboženský pôvod, ale ich šíreniu a transformovaniu do ľudovej kultúry prispeli svetské inštitúcie – cechové a pod- porné spolky, ktoré zabezpečovali pohrebný obrad a cez ne sa pôvodne evan- jelické texty dostali aj do katolíckych spoločenstiev. Podobným procesom prešli aj svadobné vinše, verše a reči, pri ktorých sprostredkovateľa medzi oficiálnou cirkevnou inštitúciou a svadobčanmi zohrával inštitút starejšieho.

V polovici 18. storočia sa začal vplyv cirkvi zmiernovať v dôsledku rationa- listických koncepcií osvietenstva. Osvietenstvo, Francúzska revolúcia, zruše- nie duchovných kniežat¹³ a napoleonské vojny znamenali oslabenie pozícií cirkvi. Francúzsko určovalo politický trend vo veľkej časti Európy. V roku 1804 vydalo nový občiansky zákonník, ktorý sa stal vzorom pre ďalšie európske

13 Katolícka cirkev udeľovala svetské vladárske práva, ako aj kniežací titul niektorým cirkevným hodnostárom, ktorí spravované územie nazývali kniežatstvom. Zanikali najmä počas napo- leonských vojen.

krajiny. Prelomom v sekularizačnom procese bola Veľká francúzska revolúcia v rokoch 1789 – 1799. Osvietenstvo tak vytvorilo základy novej občianskej spo- ločnosti, ale i základy modernej kresťanskej spoločnosti. Vznikom buržoáznej spoločnosti¹⁴ začína podľa nemeckých etnológov manželov Rothovcov obdo- bie riadenia kultúry politickou elitou¹⁵ (Roth, J. – Roth, K. 1990). V osvieten- skom období sa formovali zárodoky budúcich štátov, ktoré si začali robiť nároky aj na účasť pri obradových príležitostiach svojich občanov. V druhej polovici 19. storočia bol zavedený obligatórny civilný sobáš vo Francúzsku aj vo viace- rých západoeurópskych protestantských krajinách (napr. Švajčiarsko, Ho- landsko). Potvrdenie manželstva v kostole bolo v protestantských krajinách akceptované aj ako časť civilného sobáša, keďže úrady takýmto úkonom ne- boli uspôsobené. Katolícka cirkev však kombináciu svetských a cirkevných prvkov v obrade v zásade odmietala (Weber-Kellermann 1985: 119).

V Uhorsku osvietenský panovníci Mária Terézia a jej syn Jozef II. podstat- nejšie zmeny do legislatívy obradov nepriniesli, avšak prispeli k systema- tickému vedeniu matrik.¹⁶ Jozef II. pochopil význam matrik ako evidencie obyvateľstva pre potreby verejnej správy, pre účely hospodárske, vojenské i štatistické. Roku 1781 vyhlásil rímskokatolícku matriky za právoplatné ve- rejnú knihu a v roku 1784 nariadil, aby sa každý druh matrik viedol v osobitnej knihe narodených, sobášených a zomrelých podľa predpísaných rubriek. Roku 1786 Jozef II. vydal tzv. manželský patent, ktorý zaväzoval každého kňaza, aby vlastnou rukou zapísal do matriky sobášených všetky manželstvá uzavreté v jeho farnosti. „Bolo potrebné zreteľne označiť mená manželov, prítomných svedkov, miesto sobáša a napokon oddávajúceho farára, aby tak uzavreté man- želstvo malo aj formálnu platnosť. Dekrétom z roku 1786 upravil Jozef II. ve- denie matrik humanitnými ústavami, nemocnicami, pôrodnicami a nálezin- cami. Nasledujúcim dekrétom z roku 1788 nariadil povinný zápis svedkov krstu. Roku 1827 za vlády Františka I. bolo stanovené, aby si všetky viero- vyznania viedli matriky v dvoch exemplároch, z ktorých jeden sa každý rok musel odovzdať do archívu príslušnej municipálnej vrchnosti: v župách služ- ným a v mestách do mestských archívov.“¹⁷ Osvietenský vzdelanci, z ktorých

14 Buržoázna spoločnosť je prekladom z nemeckého „bürgerliche Gesellschaft“. Alternatívnym prekladom je občianska/civilná spoločnosť.

15 Podľa týchto bádateľov mu predchádzali dve vývinové etapy: 1. riadenie kultúry cirkevnou a klerikálnou elitou a 2. riadenie kultúry osvietenými učencami.

16 Zavádzanie cirkevných matrik súviselo v katolíckych krajinách s Tridentským koncilom, hoci najstaršie dochované matriky v Európe pochádzajú zo 14. storočia a krsty, svadby a úmrtia v niektorých oblastiach evidovala kresťanská cirkev už v rímskej epoche. V Anglicku, sever- nom Nemecku, Pobaltí, Švajčiarsku, v Čechách i na Slovensku sa zaslúžila o vedenie matrik reformácia. V Dánsku, Nórsku, Švédsku, Fínsku sa viedli matriky od 17. storočia, v Rusku až od roku 1764. Matriky boli výlučne pre cirkevnú správu. Neevidovali deň narodenia, ale krst. Svetská moc ich začala regulovať ako prvá v protestantských krajinách. V Uhorsku badať štátny záujem o matriky až za tereziánskych a jozefínskych reforiem. V roku 1792 bola vo Francúzsku matričná agenda cirkvi odňatá a zverená mestským úradom. Československá štátna evidencia matrik platila v plnej miere až od 1. 1. 1950. Cirkevná evidencia tu dovtedy suplovala štátnu moc ako v jednej z posledných krajín v Európe (Horváthová – Kučera – Maur – Stloukal 1990: 250).

17 Pozri: Vznik a vývoj matrik.

boli mnohí kňazi, sa snažili v súlade s potrebami štátu zlepšiť vzdelanosť širokých vrstiev ľudu, chrániť ho pred iracionálnym správaním, postojmi, vierou, aj prílišným oslavovaním. Niektoré práce z čias osvietenstva sledovali regulačné ciele, čo je zaujímavé v kontexte výskumu inštitucionálneho formovania obyčaji. K nim patria predovšetkým práce učiteľov a spisovateľov P. Michalku, J. Forneta a A. E. Timku.

Juraj Fornet je autor najstaršej rukopisnej práce venovanej svadobnému obradu a jeho úpravám pochádzajúcej z roku 1770¹⁸ (Urbancová 1987: 24). Jeho cieľom bolo zjednodušiť tradičný priebeh svadobných obradov, ktoré predchádzali sobášu v kostole.

Podobný charakter má aj práca Antona Emanuela Timku (Urbancová 1987: 198), ktorá má byť návodom na spôsob usporiadania svadby. Autor odporúča počet účastníkov, kedy má svadba začať a kedy končiť, čo sa má spievať, čo tancovať. Pridržiava sa štruktúry tradičnej svadby a najrozšírenejších zvykov. Návod tvorí celý svadobný obradový komplex, z ktorého autor vyňal poverové prvky.¹⁹ Ako konštatuje Viera Urbancová, ide o prácu, ktorej treba venovať pozornosť ako jednému z možných nivelizačných faktorov ľudovej kultúry v danom období.

Popri staršom pramennom materiáli obsahujúcom cirkevné a svetské zákazy a príkazy vzťahujúce sa na obradové príležitosti sú tieto práce ojedinelé konkrétne ukážky, ako sa na území Slovenska osvietenský vzdelanci usilovali o cieľavedomé ovplyvnenie zvykov a potieranie povier. Nebolo to v duchu sekularizačnom (ako napríklad v krajinách, ktoré boli pod priamym vplyvom Veľkej francúzskej revolúcie), ale vznikli v snahe očistiť kresťanský náboženský život od nekresťanských nánosov. Aj v tejto dobe existovali predstavy o progresívnosti a regresívnosti obyčajových úkonov, o čom svedčí poznámka evanjelického farára, historika, topografa a etnografa Jakuba Melzera z roku 1811: „Množstvo povier a symbolických úkonov pri svadbe svedčí o stupni spoločenského pokroku, lebo pokrok ich úplne potláča“ (citované podľa Urbancová 1987: 38).

Pozdvihnúť vzdelanostnú úroveň ľudu a očistiť ho od nekresťanských povier a predsudkov bolo v duchu kresťanského racionalistického svetonázoru cieľom osvieteneckého nadšenca Pavla Michalku v práci z roku 1802 *Rozhovory učiteľa so sedliakmi o škodlivosti povier panujúcich medzi pospolitým*

18 Krátka správa pro obecné lidi, jak se mají spravovat v příležitosti a podiele svatební. Zepsáno roku 1770. Rkp. LA MS C5222.

19 Ide o prácu Slovenská svadba alebo: Spôsob pýtania a oddávania mladej nevesty pri verejnej svadobnej veselí, s pripojenými svadobnými piesňami. V závere práce autor uvádza: „Ktorý je účel vydania tohoto spisu? V národe slovenskom panujú podajedné veľmi krásne a chvalitebné zvyky a obyčaje, ktoré avšak s časom pomalí tratia sa a hynú. Mnohé z nich už celkom zakapali, tak že ani pamiatky o nich nenie; a to škoda pre národ nevynahraditeľná. Národ zrieknucci sa svojich zvykov a obyčajov, pomali z dejiska sveta zmyzne, a nikto ho viac k životu nepovolá. Účel vydania tohoto spisu zaiste nenie žiadon iný, ako ten, aby pospolitý ľud náš mal v ruke a na písme: S jakými obradmi vybavuje sa ‚slovenská svadba‘, aby mladšie pokolenie nemuselo sa shanať za onými pri svadbách panujúcimi vinšami a piesňami, aby sa národ držal svojho, a nesháňal sa za cudzonárodným zvykom. Pre svadobných družbov, pytačov, svákov a oddáváčov spis tento dobre poslúži“ (Zibrť 1896: 259).

ľudom (Michalko 1977).²⁰ V rozhovoroch kladú sedliaci učiteľovi otázky, okrem iného aj na tému zvykov pri narodení dieťaťa, pri sobáši a pri úmrtí. Učiteľ im dáva na ne odpovede na základe moderných súdobých poznatkov. V kapitole „O poverách, ktoré zachováva ľudská hlúposť pri narodení, vstupe do manželstva i pri smrti človeka a tiež o iných daromných pletkách“ rozpráva napríklad o tom, že nepokrstené zomrelé dieťa nemôže plakať, že rôzne poverové úkony pri sobáši neovplyvnia ani počet detí v manželstve, ani kvalitu a dĺžku manželstva, že intenzita útrap pri zomieraní nezávisí od pobožnosti zomierajúceho a pod. Snaha kultivovať svadobné obrady stála aj za jeho ďalšou prácou *Způsob Pitánj a Oddávánj mladých Nevěst* (Michalko 1864), vďaka ktorej sa zachoval dobový popis svadby.

Formy obradov životného cyklu, ktoré v súčasnosti vnímame ako tradičné, sa sformovali najmä v 17. až 19. storočí. Podľa výskumov českého etnológa Karla Fojtíka ešte v 17. storočí pri svadbe na Morave stačila temer vždy ústna dohoda a viac než v mestách sa spoliehali na pamäť svedkov, ktorí niesli tiež zodpovednosť za usporiadaný život rodiny (Fojtík 1965: 333). Cirkevné potvrdenie manželstva nebolo pocitované ako nutné. Aj v goralských oblastiach Poľska v obciach, v ktorých nebol kostol, ešte v 1. pol. 19. storočia uzatvárali manželstvá bez asistencie duchovných (Bystroň 1947: 161). Podobný postoj k oficiálnemu obradu je doložený v druhej polovici 20. storočia z prostredia Rómov. Arne Mann uvádza, že uzavretie manželstva sa koná formou obradu mangavipen, ktorý je možné preložiť ako pytačky. Občianskemu ani cirkevnému sobášu nepripisovali veľký význam. Často ho uzatvárali až po niekoľkoročnom spolužití a to najmä preto, že chceli mať pokrstené deti (Mann 1989).

Nielen ľud, ale aj kňazi nedodržiavali cirkvou stanovené predpisy tak, ako by mali. Český spisovateľ a historik Zikmund Winter konštatoval, že niektorí kňazi krstia po česky, namiesto oleja, na ktorý sa obec skladala, používajú nepravé masti, špik či dokonca slaninu. Svadby sa konali často mimo kostola, bez ohlášok, príprav. Ak bránili mladým rodičia, našli si v kláštore kňaza, ktorý ich požeňnal. Cirkevné služby neboli zadarmo, o čom svedčia tiež výčitky určené kňazom: „[...] niektorí kňazi sa nenáležite správajú, ľudí mimo desiatok nariadený, platmi nespravodlivými obťažujú, ak prídu o krst, alebo oddavky“, že pri pohreboch sa neriadia mzdou, ale naschvál natahujú čas, aby im bolo pridané (Winter 1896: 576). Vykonávanie cirkevných obradov bolo aj v neskorších obdobiach pomerne dôležitou zložkou kňazského príjmu. Z. Winter spomína aj obrady životného cyklu samotných kňazov, najmä obchádzanie celibátu.

K. Fojtík dedukuje na Morave i postupné oslabovanie ľudových poloprofesionálnych svadobných funkcionárov, spočiatku iba kontrolovaných cirkevným oddavačom (copulatorom) počas sobášov uskutočnených v dome nevestiných rodičov, ich nahrádzanie kňazmi a presun sobášov do kostolov. Aj k časovému zblížovaniu cirkevného a ľudového obradu dochádzalo len postupne. Cirkevný obrad sa podľa neho dostal do stredu komplexu svadobných

20 Pôvodný názov znie Rozmouvaní učitele s několik sedláky o škodlivosti pověry při obecném lidu velmi panující (Bratislava 1802).

obyčaji v podstate ako cudzorodá vsuvka (Fojtík 1965: 338). Obdobný vývin ako na Morave zrejme prebiehal i na Slovensku, pretože napríklad ešte zo 17. storočia pochádzajú sťažnosti z Horehronia na nedodržiavanie ceremónii pri pochovávaní, neskoré krstenie detí a sobáše, konajúce sa v noci (Horvátová 1974: 252). Naproti tomu K. Jakubíková na základe výskumov na Orave konštatuje, že „v našej oblasti niet výraznejších prejavov dokazujúcich, že cirkevný sobáš je zložkou v podstate cudzou, nasilu vnútenou do sledu svadobných obyčaji relatívne neskoro [...] Neúčastí rodičov na sobáši nemožno chápať ako dôkaz toho, že ľud neprikladal sobášu význam. Niektorých významných obradov sa rodičia nezúčastňovali“ (Kropiláková-Jakubíková 1978: 112).

Na Slovensku sa, žiaľ, nezachovali alebo v minulosti nevznikli porovnateľné práce, ktoré by odhaľovali fungovanie rôznych inštitucionálnych nariadení, ako napríklad práce Z. Wintera, alebo proces premeny „svadobných ľudí“ na inštitúty svedkov, starejšieho, družbu, ako ich vymodeloval K. Fojtík na základe archívnych materiálov. Môžeme len predpokladať niektoré vývinové analógie s okolitými stredoeurópskymi krajinami.

Dôsledky formovania nového zákonodarstva sa prejavovali aj v Uhorsku. Matriky sa v priebehu 19. storočia stávajú predmetom intenzívnejšieho záujmu štátu. Štát čoraz viac zasahoval do kompetencií cirkví, ktorá sa bránila a nárokovala si výlučné právo disponovať s matrikami. Spory vznikali najmä v matrimoniálnej oblasti, preto nastal tlak na úpravu manželského práva, ktoré sa štát snažil riešiť zákonným uznaním civilného sobáša medzi príslušníkmi rôznych vierovyznaní. Návrh tohto zákona bol však roku 1884 hornou snemovňou zamietnutý. Konflikt medzi cirkvami a štátom sa však neustále stupňoval, až sa vláde napokon na jar roku 1893 podarilo presadiť požiadavku zavedenia civilného sobáša, zavedenia civilných štátnych matrik a vyhlásenia všeobecnej náboženskej slobody. „Moderné ponímanie zvrchovanosti štátnej moci, ktoré sa začínalo presadzovať v buržoáznom zákonodarstve, prelomilo predchádzajúcu výlučnosť kompetencie cirkvi a náboženských spoločností v oblasti náboženského práva a po ťažkostiach spôsobovaných vysokou šľachtou a zástupcami katolíckej cirkvi bol v Uhorsku už v roku 1894 vydaný zákonný článok XXXI o manželskom práve. Tento zaviedol obligatórny civilný sobáš. Podľa tohto zákonného článku sa manželstvo nepovažovalo za uzavreté, ak prehlásenie manželského súhlasu nebolo urobené pred svetským úradníkom, ktorým bol v prípade uzavretia manželstva štátny matrikár“ (Mozolík 1989: 26). Až po civilnom sobáši mohol kňaz realizovať náboženský sobášny obrad, ktorý nemal zákonnú formu.

Po vzniku Československej republiky sa platnou formou uzavretia manželstva stal aj cirkevný aj civilný sobáš. V Maďarsku platí civilný spôsob uzatvárania manželstva ako jediný právoplatný od roku 1894 storočia až do súčasnosti. Tento zákon sa vzťahoval aj na územia súčasného Slovenska, ktoré boli počas druhej svetovej vojny anektované k Maďarsku.

V totalitnom režime slovenského štátu legislatívny stav rovnoprávnosti štátnych i cirkevných obradov síce oficiálne zotrval, no existovali nepriame i priame tlaky na preferenciu cirkevných obradov štátom povolených náboženstiev. Ako nepriamy tlak možno označiť ideologickú klerikálnu propa-

gandu, priamym tlakom bolo napr. vyžadovanie, aby každý občan mal náboženskú príslušnosť. Ateistické, resp. nekresťanské zmýšľanie si v tomto období mohli dovoliť proklamovať len ľudia s osobitným postavením. Objektom ideologických nátlakov boli marginálne skupiny odchyľujúce sa od katolíckonacionalistickej orientácie.²¹

Vývinové odchýlky v matrimoniálnom práve môžeme pozorovať u rôznych cirkví a náboženských spoločenstiev na Slovensku. Pre gréckokatolíkov v Prešovskej eparchii trvalo až do roku 1949 obdobie určitého provizória v oblasti uzatvárania a pastorácie manželstiev. Východné katolíckej cirkvi totiž do toho času fakticky nemali vlastný právny systém, teda ani vlastné manželské právo. Aj napriek tomu, že v roku 1949 bolo manželské právo verejne vyhlásené, vznikali niektoré nejasnosti v oblasti uplatňovania jednotlivých právnych noriem v praxi. Manželské právo je pritom považované za najdôležitejšie oblasti kánonického práva. Išlo napríklad o otázky, či sa majú zásnuby konať pred kňazom pred svadbou osobitným cirkevným obradom alebo až pri sobáši. Zasnúbenie sa v gréckokatolíckej cirkvi obyčajne slávil spolu s manželským obradom. Význam obradu zasnúbenia mal vyjadriť súhlas budúcich manželov, zatiaľ čo obrad „*venčania*“ – sobáš, je uvedením do manželského života. Ďalším problémom boli ohlášky, ktoré katolíckej právo predpisovalo, avšak v gréckokatolíckom spoločenstve neboli zaužívané. Nebolo jasné, či sa musia konať počas slávnostnej svätej omše alebo sa môžu aj v rámci večierne či utierne, kde sa tiež zhromaždil veľký počet ľudí. Ujasňovali sa tiež otázky okolo dišpenzov,²² kto a v akých prípadoch môže udeľovať výnimky iné kompetencie cirkevných hodnostárov (Čitbaj 2011).

Skôr než došlo k ujasneniu všetkých otázok, začalo však v Československu platiť nové rodinné právo a v tom istom roku – 1950 bola gréckokatolícka cirkev zakázaná. V socialistickom Československu cirkevné sobáše prestali byť

21 Napríklad v období slovenského štátu (1938 – 1945) dali niektorí rodičia deti pokrstiť z obavy pred možnými neprijemnosťami. Podobnú prax ukázal terénny výskum týkajúci sa tohto obdobia: v matričnom obvode vo Veľkom Grobe sa v medzivojnovom období vyskytovala skupina bezvercov, ktorí sa počas slovenského štátu zmenili na baptistov. Išlo o príslušníkov náboženskej komunity Kresťanské zbory, ktoré neboli povoleným náboženským spoločenstvom. Keď zosilneli úradné tlaky na uvádzanie konfesionalnej príslušnosti, prekrstili sa na baptistov.

22 „Dišpenz je oslobodenie od účinnosti – pridelenie výnimky v rámci cirkevného zákona. „V mimoriadnych situáciách má právo udeliť dišpenz aj dušpastier, ktorý legitímne slávi manželstvo, ba v latinskej cirkvi aj diakon. Diakon vo východných katolíckych cirkvách právo dišpenzovať od manželských prekážok nemá. Miestny hierarcha môže dišpenzovať od prekážky veku, prekážky rozdielného náboženstva, prekážky doživotných rehoľných sľubov v rehoľných inštitútoch eparchiálneho práva, prekážky únosu, prekážky pokrvenstva v bočnej línii tretieho stupňa, od prekážky švagrovstva, od prekážky verejnej mravopočestnosti, od prekážky právneho príbuzenstva vznikajúceho z adopcie a vo východných katolíckych cirkvách môže miestny hierarcha dišpenzovať aj od prekážky duchovného príbuzenstva. Apoštolskej stolici sú rezervované dišpenzácie od prekážky posvätných sviatí počnúc diakonátom, rozlučujúcich manželských prekážok, doživotných rehoľných sľubov v rehoľných inštitútoch pápežského práva, od rozlučujúcej manželskej prekážky vraždy spolu manžela. Vo východných patriarchálnych katolíckych cirkvách má moc dišpenzovať od manželských prekážok aj patriarcha. Jemu patrí právomoc udeľovať dišpenzy od prekážky doživotných rehoľných sľubov zložených v rehoľných inštitútoch každého práva a vraždy manželského partnera“ (Čitbaj 2011: 212-219).

legislatívne platné, každý musel absolvovať civilný akt na úrade, z ktorého sa čoskoro vyvinul občiansky sobáš s celým obradným komplexom.

POHREB

K sociálnym funkciám pohrebných rituálov patrí úcta k mŕtvemu a rozlúčka pozostalých s blízkym človekom. Kresťanstvo prispelo k unifikácii pohrebných rituálov a presadilo dôstojné prežívanie tejto udalosti. V priebehu 6. – 9. storočia usmernilo spôsob pochovávaní od spaľovania ku kostrovému pochovávaní do vyhĺbených hrobov (Chorváthová 1995a). Umieranie a pohreb sa postupne stávali organizačne a formálne záležitosťou kresťanskej cirkvi. Mnohé pohanské či predkresťanské úkony späté s úmrtím boli reinterpretované a modifikované v duchu kresťanskej ideológie. K zosnulému bol privolaný duchovný, aby vykonal posledné pomazanie a uľahčil zomierajúcemu cestu na druhý svet, kresťanský pohreb mal zabezpečiť, aby jeho duša bola spasená a vrátila sa k Bohu. Medzi predmetmi, ktoré si mal zosnulý vziať na druhý svet a ktoré mali zabrániť návratu jeho duše medzi živých, patrila modlitebná knižka, u evanjelikov spevník *Tranoscius*, ruženec, škapuliare, sväté obrázky a sošky či svätená voda. Úmrtie sa oznamovalo kňazovi, zaznamenávalo sa do cirkevných matrik. Strach z mŕtveho a úzkosť zo straty blízkeho človeka do jeho uloženia do zeme pomáhala prekonať bdenie (stráženie) pri mŕtvom, ktoré pod vplyvom kresťanstva nadobudlo náboženský charakter (Jägerová 2001: 18). „Kresťanský pohrebný obrad sa na území Slovenska konal vo dvore, pred kostolom alebo na cintoríne nad hrobom, až po roku 1945 aj v kostole. Cirkevný rímskokatolícky pohreb bol odopretý tým, ktorí sa vlastnou vinou vylúčili z cirkevného spoločenstva, samovrahom, nevercom, kacírom, duelantom ap., ak pred smrťou nestačili prejavit ľútosť“ (Chorváthová 1995b: 55). Cirkevná i svetská moc zasahovali aj proti bujarým karom, a tak ich v niektorých regiónoch redukovali na úzku rodinnú hostinu (Jägerová 2001: 19). Cirkvi ovplyvnili aj označovanie hrobov a charakter spomienkových slávností. Napriek úspešnému uchopeniu pohrebných rituálov kresťanskými cirkvami však pretrvával kresťansko-pohanský synkretizmus a s pohrebom a pochovávaním sa spájal celý rad predstáv, magických úkonov a záväzných spôsobov správania spojených s jednotlivými fázami pohrebu. Ešte v 16. až 20. storočí nachádzame údaje o pohanských praktikách – o pochovávaní detí mimo cintorína, o prejavoch vampirizmu, o tesaní drevených sošiek mŕtveho, kladených na hroby na Veľký piatok a o pohrebnom oplakávaní mŕtvych v Muránskych artikulách z roku 1585. Na pohreboch organizačne participovali okrem cirkví či náboženských spoločenstiev aj tradičné inštitúty, akými bola smrtná baba (pomáhala pri úprave zosnulého), tzv. pohrebný starejší (zabezpečoval chod celého pohrebu), hrobár, zvonár, nosiči, pohrebné cechy či pohrebné spolky, ktorých pôvod sa viaže tiež k náboženským komunitám alebo k niektorým rizikovým povolaniam (najmä oblasť Myjavskej pahorkatiny a Gemera, banícke lokality) (Chorváthová 2001: 35, 39). V poslednom storočí ich funkciu nahrádzajú pohrebné služby.

Pohreb je z obradov životného cyklu najkonzervatívnejším a pomerne ťažko je pri ňom sledovať dynamické zmeny. Aj do pohrebných rítov však prenikali civilné prvky, najmä pri pohreboch významných osobností a v mestskom prostredí. Prvé pohreby bez účasti kňaza sa na Slovensku pravdepodobne konali od počiatku 20. storočia v komunite sociálnych demokratov. Občianske pohreby však boli vo vidieckych lokalitách výnimočné aj počas socializmu a podobne je to až do súčasnosti.

Vývin obradov životného cyklu prebiehal na území Slovenska v prepojení pohanských, resp. predkresťanských rituálov a úkonov s kresťanskými. Snahy o inštitucionálne usmerňovanie rituálov sa v rôznych kontextoch realizovali vplyvom kresťanských cirkví a najmä od obdobia osvietenstva v 18. storočí aj v dôsledku záujmov štátu. Oddeľovanie cirkevnej a štátnej moci v dôsledku sekularizácie sa do 20. storočia dotklo len uzatvárania sobášov, keď sa v modernom uhorskom buržoáznom zákonodarstve v roku 1894 zaviedol obligatórny civilný sobáš. Civilné formy obradov životného cyklu sa v prvej polovici 20. storočia ojedinele vyskytovali pod vplyvom bezvereckých spolkov v prostredí sociálnodemokratických a ľavicových strán najmä v mestskom robotníckom prostredí, aj tu však boli výnimočné a cirkevné obrady životného cyklu boli do roku 1950 všeobecne prijímanou normou.

OBČIANSKE OBRADY A SVIATKY V ÉRE SOCIALIZMU

Roky 1948 – 1989 boli obdobím radikálneho pretvárania oficiálnej obradovej a sviatočnej kultúry. Ako prvé sa súčasťou komunistickým režimom formovaného sviatočného života v Československu stali nové politické sviatky. V priebehu päťdesiatych rokov sa sformovala štruktúra štátnych sviatkov, ktoré z hľadiska aktuálne dominantnej ideológie reagovali na historické medzníky vo vývine spoločnosti a do rámca tradičných sviatkov akcentovali nové hodnoty.²³ V ďalšej fáze sa pozornosť štátneho režimu zamerala na legislatívu týkajúcu sa významných momentov bezprostredne spojených s privátnou sférou občanov.

V roku 1950 bol prijatý zákon o rodinnom práve, ktorý v nezmenenej podobe platil do roku 1964. Nahradil ho zákon o rodine, ktorý s menšími novelizáciami platil na Slovensku až do roku 2005.²⁴ Vytvorený bol komplex svetských obradov a slávností životného cyklu, nazvaných občianskymi, civilnými alebo socialistickými obradmi, a tiež inštitúcia, ktorej povinnosťou bolo tieto obrady vykonávať a rozvíjať – Zbory pre občianske záležitosti. Zmeny nastali aj v matričnej evidencii. V porovnaní s niektorými štátmi v Európe si cirkev na Slovensku v rámci Československej republiky vedenie matrik pomerne dlho udržala.

Ako vzor pre formovanie občianskej obradnosti v Československu slúžil Sovietsky zväz, kde s ateizáciou obradov životného cyklu, zavádzanou umelo a často i násilne, už mali určité skúsenosti a ideologická účelnosť tohto procesu bola nepochybná. Idea formovania novej socialistickej obradnosti vznikla ako logický dôsledok ateistických východísk komunistickej ideológie. Záujem o obrady životného cyklu zo strany vládnucich orgánov nebol celkom priamočiary. Spočiatku boli všetky tradičné obrady a obyčaje považované za „dvere do náboženstva“, preto sa oficiálna časť rodinných obradov obmedzovala na úradné registračné úkony. V Sovietskom zväze sa konali tzv. červené svadby, ktoré boli bez cirkevného obradu, ich súčasťou bolo aj kladenie kvetov k pamätníkom obetiam druhej svetovej vojny. Namiesto krstín sa organizovala slávnostná civilná registrácia mena, v ruštine nazývaná *oktjab-*

23 Podľa Zákona č. 248/1946 Zb. o úprave sviatkového práva a potom aj ďalšieho Zákona č. 93/1951 Zb. o štátnom sviatku o dňoch pracovného pokoja a o pamätných a významných dňoch patrili k uznaným dňom pracovného pokoja v Československu v 80. rokoch 20. storočia: 1. 1. Nový rok, Veľkonočný pondelok, 1. máj – Sviatok práce, 9. máj – koniec druhej svetovej vojny – Sviatok víťazstva nad fašizmom, 28. október – vznik ČSR, znárodnenie a federácia, 25. a 26. december prvý a druhý sviatok vianočný. Významnými sviatkami bol aj 25. február – Víťazný február a na Slovensku 29. august – výročie SNP (v Čechách 5. máj – výročie Pražského povstania).

24 Zákon č. 265/1949 Zb., nahradil ho Zákon č. 97/1963 Zb.

riny, ktorej názov bol odvodený od Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie. Ukázalo sa však, že bez emocionálneho a estetického umocnenia tieto úradné akty mohli sotva konkurovať cirkevným obradom, čo malo byť ich prvotným cieľom. Jedným z prvých, ktorí upriamili pozornosť na túto skutočnosť, bol básnik Vikentij Vikentjevič Veresajev. Už v 20. rokoch 20. storočia sa domnieval, že religiózne obrady dožívajú, a vyslovil mienku, že ich nemožno len zavrhnúť, ale treba vytvoriť nové, náhradné, aby nevzniklo vákuum, ktoré by ľudia zaplnili starými obyčajami. Upozorňoval aj na skutočnosť, že podstata obradu nespočíva v mystike a mágii, ale v tom, že je symbolickým odrazom citov. Ateistov nabádal, aby obradom nevenovali menšiu pozornosť než veriaci. Tvrdil, že nové obrady vyžadujú umelú syntézu tradícií, umeleckej tvorby ľudu a tvorby predstaviteľov národa. Jeho iniciatíva sa v sovietskej odbornej literatúre hodnotila ako impulz k zameraniu pozornosti na kvalitu civilných obradov, nevynímajúc ani obrady životného cyklu a ich rozvinutie do podoby komplexu občianskej obradnosti (Brudnyj 1968).

Občianska obradnosť sa v Sovietskom zväze začala naplno rozvíjať podobne ako vo väčšine ostatných socialistickej krajín až od 50. rokov 20. storočia. Na všetkých úrovniach správy, od vládnych orgánov až po miestne občianske zastupiteľstvá, štát postupne vytvoril sieť metodických a organizačných inštitúcií, ktoré v úzkej spolupráci s odborníkmi zo spoločenských vied a umelcami formovali a zabezpečovali komplex obradov viažucich sa na všetky významné momenty občianskeho života človeka. Táto štátom sledovaná a podporovaná aktivita, nazývaná v ruštine obrjadotvorčestvo, sa dotýkala architektúry, výtvarného, slovesného, hudobného umenia i spoločenských vied. Ťažisko pozornosti pri manipulácii s obradmi spočívalo na zdôrazňovaní národnej formy a internacionálneho obsahu obradov, na skúmaní etnických osobitostí občianskej obradnosti a špecifik pri etnicky miešaných manželstvách, čo korešpondovalo s multietnickou spoločnosťou krajín Sovietskeho zväzu. Občianske formy obradov mali pomôcť prekonávať aj potenciálne problémy pri sobášoch partnerov rôzneho vierovyznania, keďže v časti sovietskych republík prevládalo kresťanské a v časti moslimské náboženstvo. Popri forme obradov sa pozorne sledovalo aj ich šírenie a frekvencia výskytu. Charakteristické pre túto dobu bolo najmä opierať sa o štatistické výkazy úradov dokumentujúce široké spektrum obradov a účasť občanov výlučne na občianskych obradových formách bez ďalších kontextov či polemického prístupu k týmto materiálom. Odborníci – kultúrni a osvetoví pracovníci, umelci, politici – hodnotili a vytvárali výtvarnú stránku, osobitosti a variabilnosť obradových scenárov, progresívnosť obradovej symboliky, výchovné vplyvy obradov a hľadali ich nový zmysel. V snahe zdôrazniť prirodzenosť občianskych obradov upozorňovali na nesprávnosť termínu „zavádzanie“ obradov. V jednotlivých republikách Sovietskeho zväzu boli obrady prijímané rôzne, v závislosti od náboženstva a miestnych tradícií, ale aj od vzťahu k samotnému Rusku.²⁵

25 Napríklad R. Paukštytė-Šaknienė zdôrazňuje pri presadzovaní občianskych obradov v Lotyšsku a Litve nielen tlak komunistov, ale aj Ruskej socialistickej republiky ako centra Zväzu sovietskych socialistickej republík (Paukštytė-Šaknienė 2007).

Občianske obrady a celý komplex aktivít, organizačných štruktúr a artefaktov súvisiacich so sviatočno-obradovým systémom, pre ktorý sa zaužíval skrátenejší termín občianska obradnosť, sa po vzore Sovietskeho zväzu začal v 50. rokoch formovať aj v Československu. Obrady chápané marxisticko-leninskou ideológiou ako odraz spoločenského vedomia, ale i prostriedok na jeho formovanie, boli od roku 1950 z právneho hľadiska v rukách štátu. Na základe oficiálnych smerníc vznikli inštitúcie určené na zabezpečovanie obradov²⁶ a systém oslovovania potenciálnych účastníkov. Občiansky sobáš bol legislatívne podmienený a postupne sa z úradného aktu stal obrad plný symboliky vrátane ideologickej. Postupne sa vytvoril komplex obradov, ktorý obšahol život človeka doslova „od kolísky po hrob“. Účasť na občianskych obradoch sa prezentovala ako súčasť socialistického spôsobu života. Takto boli vytvorené podmienky na počiatok procesu, ktorého cieľom malo byť obmedzenie cirkevných obradov a ich postupné nahradenie svetskými alternatívami. Formovanie tzv. novej alebo socialistickej obradnosti bolo prejavom systematickej, neraz aj násilnej ateizácie spoločenského života v Československu. Tento tlak pocítili v prvom rade štátni zamestnanci, pedagógovia, príslušníci vojska a polície, funkcionári či významné osobnosti kultúrneho a spoločenského života, od ktorých sa očakávalo, že budú pre ostatných vzorom a nebudú sa zúčastňovať cirkevných obradov. Týkalo sa to nielen krstu, ale aj birmovky a sobáša.²⁷ Do kostola chodiť nesmeli, tak si obrady vybavili tajne vo vzdialenejšej obci alebo v meste, respektíve tam, kde ich nikto nepoznal. Zriecť sa zaužívaných tradícií nebolo pre mnohých ľudí ľahké, a tak sa stávalo, že aj funkcionári komunistickej strany mali tajne pokrstené deti, či rodina ich dala cirkevne pochovať.²⁸ Aj pri mojich výskumoch v 80. rokoch 20. storočia si rozpor medzi tlakom referenčnej skupiny a oficiálnou ideológiou respondenti uvedomovali, čo sa prejavilo v konštatovaniach, ako napr.: *„Viete, na dedine je to tak. Urobil by som to najradšej tak, ale nie v našej obci.“*

Cirkevné obrady tajne realizované mimo vlastnej obce sú častou reprezentáciou spomínania na túto oblasť života za socializmu, hoci podľa mojich výskumných poznatkov neboli tieto prípady masovo rozšírené. Pokiaľ človek „nevytŕčal“ z hľadiska svojho statusu z davu, alebo pokiaľ mal okolo seba živých ľudí, mimoriadna pozornosť sa jeho súkromným aktivitám nevenovala, alebo zostalo len pri ohováraní (klebetách) v lokálnej komunite. Hoci isté

26 Na Slovensku platil Obežník povereníctva vnútra zo 14. apríla 1953, ktorý uložil okresným národným výborom, aby pri osvetových besedách zriadili Aktívy pre občianske záležitosti a vymedzil ich úlohy pri zabezpečovaní troch základných obradov (Tureková 2004: 5).

27 Napríklad v obci Šenkvice (okr. Pezinok) bola učiteľke po uzatvorení cirkevného sobáša doručená výpoveď zo zamestnania, a to aj napriek jej aktívnej práci so žiakmi v oblasti záujmových aktivít. (Za poskytnutie údajov z materiálu zozbieraného na monografiu Šenkvic ďakujem jeho autorovi Martinovi Lukáčovi.)

28 Z autobiografie ženy zo západoslovenskej obce narodenej roku 1942 sa dozvedáme: *„Učiteľia, ktorí boli do prevratu nábožensky založení, sa obávali o svoje miesto, a tak sa postupne museli preorientovať na pokrokový prístup či už k výučbe v škole alebo v bežných záležitostiach v súkromí. [...] Bol to príliš rýchly a tvrdý nástup politickej zmeny, na ktorú si žiaci aj rodičia len ťažko stačili zvykať“* (podľa Profantová 2015: 154).

prejavy religiozity boli štátom tolerované, dochádzalo k situáciám, keď boli občania konfrontovaní s odlišnými tlakmi cirkvi, štátu a lokálneho spoločenstva či rodiny. Takými to boli často práve rodinné obrady, v ktorých sa jednotlivec stával objektom na jednej strane tlaku tradícií a na druhej protichodných ideových systémov. Problémy, ktoré vznikali, sa spravidla neprejavovali pri samotnom priebehu obradov, ale boli prežívané v intímnom živote rodiny. Pri zlomových životných situáciách, akými bezpochyby sobáš, narodenie dieťaťa a pohreb sú, sa v rodinách kládol dôraz na dodržanie tradícií, vrátane cirkevných obradov, a to i vtedy, ak vzťah ľudí k cirkvi a cirkevným obradom bol ambivalentný. Mladšia generácia si plnila náboženské povinnosti aj pod nátlakom rodičov či starých rodičov, neznamenal to však, že by sa od viery celkom odklonila: *„Kto išiel na pedagogickú školu, nemohol do kostola chodiť. Bola som aj rada, lebo tú nedeľu – niekedy som išla aj dobrovoľne, a niekedy, keď babka žila, musela som ísť. Teraz už povedia, robte, ako chcete. Tak som sa toho nejako zriekla. Ale sobáš aj krst sme v kostole mali a keď bude syn chcieť, na náboženstvo ho prihlásim“* (žena, 1968, Suchá nad Parnou).

Cieľom štátnych inštitúcií bolo, aby celý komplex občianskeho obradového systému umožňoval človeku nezávislosť na náboženských obradoch. Postupným obsiahnutím všetkých dôležitých momentov v živote človeka, nielen narodenia, sobáša či úmrtia, sa občianske obrady stali v 70. a 80. rokoch 20. storočia dôležitou súčasťou spôsobu života. Cez ne totalitná vláda s obľubou demonštrovala starostlivosť spoločnosti o každého jednotlivca. Dôležitosť, ktorú komplexu občianskych obradov prikladala, dokumentuje úryvok z novín Pravda, ústredného denníka Komunistickej strany Slovenska, z roku 1982: *„Aby sa socialisticke obrady stali významným činiteľom pri výchove mladej generácie robotníckej triedy, treba ešte veľa urobiť pre spojenie jednotného výchovného pôsobenia obradov s politicko-výchovnými podujatiami, ktoré im neraz predchádzajú [...] Len takto si môže osvojovať socialistickej morálku, úctu k dielu svojich predchodcov, úctu k rodine, k ľuďom, s ktorými pracuje, lásku k závodu, k národu, k vlasti, k socialistickému spoločenstvu. Formovať mladú robotnícku generáciu v ideovo vyspelých občanov je hlavným najdôležitejším poslaním nových obradov a sviatkov. Preto opäť zdôrazňujeme, že popri občianskych obradoch – slávnostnom privítaní detí do života, sobášoch, občianskych pohreboch – veľkú pozornosť musíme venovať slávnostnému odovzdaniu občianskych preukazov, odovzdávaniu výučných listov a vstupu do radov robotníckej triedy, vyprevádzaniu brancov a slávnostiam spojených so skončením vojenskej základnej služby, životným a pracovným jubileám. Pre formovanie mladej generácie sú významné aj slávnosti spojené s udeľovaním čestného názvu Brigáda socialistickej práce, večery pracovnej cti a slávy či rozlúčky s pracovníkmi odchádzajúcimi do dôchodku“* (Kopčan 1982: 5).

Zameraním na všetky biografické medzníky sa socialisticke obrady postupne rozvinuli do značnej šírky a zasahovali aj do oblastí, ktoré neboli nikdy predmetom záujmu cirkvi. Zároveň však možno konštatovať, že občianske obrady na cirkevné nielen reagovali, ale aj spätne vplývali. Nútili cirkev robiť

obradu atraktívnejšími, zapájať do nich väčšie množstvo ľudí (napr. účasť rodičov a súrodencov pri krste, zavedenie omši bezprostredne po cirkevnom sobášu a po pohrebe a pod.). Tieto inovácie v cirkevných obradoch neboli len reakciou na zmeny obradnosti v socialistických krajinách, ale na celkové sekularizačné procesy vo svete.²⁹ Občianske formy obradov znamenali istú konkurenciu, ktorá nemohla zostať bez povšimnutia. Integrácia občianskych obradov do tradičnej obradovej kultúry bola dlhodobejším procesom. Podobne ako to bolo v minulosti u cirkevných obradov, samotné zákonné opatrenia i predpísané formy nestačili k zmene tradične uznávaných noriem, ktorých životnosť najmä vo vidieckom prostredí je obzvlášť silná. V mestách na Slovensku, ale aj v iných socialistických krajinách boli netradičné prvky obradov prijímané ľahšie (Brunnbauer 2008; Košťalová 2010). S výnimkou legislatívne podmieneného občianskeho sobáša sa tu vo väčšej miere uplatňovala možnosť výberu, tlak tradície bol slabší než vo vidieckych lokálnych komunitách. Na druhej strane v malých mestách a dedinách, kde sa ľudia vzájomne poznali, občianske obrady ako vítanie do života, oslavy jubileí či jubilejných sobášov boli obyvateľmi vnímané „familiárnejšie“ a pozvania na národný výbor spravidla akceptovali.

ZBORY PRE OBČIANSKE ZÁLEŽITOSTI

Občianske obrady a celý komplex aktivít s nimi spojený zabezpečoval štát prostredníctvom inštitúcie, ktorú pre tento účel zriaďovali mestské a miestne národné výbory – súdobé orgány zodpovedajúce dnešným mestským a obecným úradom. Názov tejto inštitúcie sa ustálil v 60. rokoch 20. storočia ako Zbor pre občianske záležitosti.

História Zborov pre občianske záležitosti (ďalej ZPOZ) siaha do počiatku 50. rokov 20. storočia, keď sa v súlade s novým rodinným právom ustanoveným v roku 1950 v Československu začali pri súdobých osvetových besedách zriaďovať Aktívy pre občianske záležitosti. Podľa novej legislatívy sa uzavretie manželstva na národnom výbore stalo jedinou platnou formou a cirkevný sobáš sa stal nepovinným, dobrovoľným. Národné výbory boli poverené aj vedením matrik, ktoré boli dovtedy aj v kompetencii cirkvi. V tejto dobe zo strany kňazov a praktizujúcich veriacich zažili zakladatelia zborov a tvorcovia občianskych obradov prejavy odmietania, hlavne v počiatkoch, keď ich estetická hodnota výrazne zaostávala za stáročiami formovanými chrámovými obradmi (Mozolík 1989: 30).

Pomocným článkom národných výborov sa v roku 1953 stali inštitúcie nazývané Aktívy pre občianske záležitosti, ktorých pracovnou náplňou bolo formovanie tzv. socialistickej obradnosti. Východiskom a inšpiráciou boli skú-

²⁹ Úpravy schválil II. vatikánsky koncil, ktorý prebiehal v rokoch 1962–1965. Odporučil upúšťať od niektorých neaktuálnych obradových prvkov (napr. od úvodu po období šestonedelia, predsvadobných ohlášok, ktoré prestali byť povinné, keďže je možnosť tzv. predmanželské zisťovanie urobiť aj inými prostriedkami) (Pozri: Manželstvo. Kán. 1055-1165).

senosti z úspešných výsledkov činnosti takejto inštitúcie zriadenej pri Osvetovej besede v českom meste Tábor. Obežník povereníctva vnútra zo 14. apríla 1953 uložil okresným národným výborom, aby pri osvetových besedách zriadili Aktívy pre občianske záležitosti a vymedzil ich úlohy pri zabezpečovaní troch základných obradov. V spolupráci s radou príslušného národného výboru mali zabezpečiť, aby uzavretie manželstva, zápis narodenia dieťaťa mali dôstojný a slávnostný charakter a rešpektovali tradície príslušnej lokality. Tiež mali zabezpečiť dôstojný priebeh pohrebu občanov, ktorí neboli členmi žiadnej náboženskej spoločnosti. Pôvodne vznikli občianske obrady len pre ateisticky orientovaných občanov, resp. rámec obradov sa diferencoval podľa svetonázorového postoja ich účastníkov. Postupne však došlo k prehodnoteniu významu občianskych obradov na formovanie svetonázoru a ideologickej orientácie jednotlivcov a pozornosť štátu sa rovnakou mierou ako na ateistov rozšírila aj na veriacich, resp. svetonázorovo nevyhranených občanov. Aktívy pre občianske záležitosti (ďalej APOZ) prešli do pôsobnosti národných výborov na základe Pokynov Povereníctva vnútra a Povereníctva školstva a kultúry z 13. septembra 1957. Pokyny uložili výkonným orgánom národných výborov, aby vytvárali takéto aktívy pri rade národného výboru v sídle matričného obvodu. Mali mať 3-7 členov a vymenúvala ich rada príslušného národného výboru. APOZ nemali za úlohu obrady organizovať, ale starať sa o ich obsah, kultúrnu náplň, úpravu a výzdobu obradových miestností, propagáciu, ako i predkladať návrhy a námety na skvalitňovanie tejto práce. Pokyny zároveň riešili i konkrétnu zodpovednosť odborov národných výborov (Varjú 1986).

Spočiatku občianske obrady iba reagovali na cirkevné obrady, mali slúžiť ako ich náhrada. Zameriavali sa na organizáciu troch základných obradov – sobáš, narodenie dieťaťa a pohreb takým spôsobom, aby neboli len administratívnou záležitosťou, ale mali aj dôstojný a slávnostný charakter, zodpovedajúci vážnosti udalosti v živote človeka. K prvým občianskym obradom patrili slávnostný zápis novorodenca do matriky, nazývaný vítanie detí do života, civilný sobáš a rozlúčka so zosnulým alebo celý občiansky pohreb. Zriadenie APOZ pri radách národných výborov prinieslo kvalitatívny prelom v tejto činnosti. Odbory národných výborov zabezpečovali realizáciu občianskych obradov po materiálnej stránke a usmerňovali kultúrne, výchovné aj ideologické pôsobenie obradov. V roku 1962 ďalšie uznesenie Ústredného výboru Komunistickej strany Československa odporučilo, aby bol APOZ súčasťou každého národného výboru v mestách aj na dedinách, a to nielen tých, ktoré boli poverené vedením matrik. Činnosť APOZ usmerňovalo ministerstvo školstva.³⁰ V roku 1963 sa Smernicou vlády Československej socialistickej republiky premenovali na Zbory pre občianske záležitosti a boli schválené

³⁰ O aktívach nie je veľa zmienok, avšak napríklad v histórii ZPOZ-u v Brezne sa uvádza: „V jednotlivých závodoch, podnikoch, družstvách vznikali aktívy dobrovoľných pracovníkov, ktorí úzko spolupracovali s existujúcim ZPOZ-om. V našom meste medzi najaktívnejšie APOZ-y ako sa im v tom období hovorilo, patrili aktívy pri Mostárni Brezno, Harmaneckých papierňach, Slovenke, Komunálnych službách, Jednote či Jednotnom roľníckom družstve“ (História ZPOZ-u).

prvé smernice o ich poslaní a úlohách (Varjú 1986). Názov Aktív pre občianske záležitosti zostal pre bunky fungujúce pri štátnych podnikoch a družstvách s viac ako 500 zamestnancami, neskôr aj na pracoviskách s menším počtom zamestnancov. Mali spolupracovať so ZPOZ-mi, hlavne upozorňovať na ľudí, stojacich pred dôležitým životným prechodom, a teda potenciálnych účastníkov občianskych obradov. Podieľali sa najmä na organizovaní slávností k pracovným a životným jubileám svojich zamestnancov, spolupracovali so zborníkmi najmä pri uvítaní detí do života a rozlúčkach na pohreboch.

ZPOZ-y spolu s kultúrno-osvetovými zariadeniami spoluvytvárali systém občianskych obradov a slávností. Jeho súčasťou bol aj systém výchovy a vzdelávania členov, pracovníkov Zborov a Aktívov pre občianske záležitosti zameraný na metodicko-poradenskú, vzdelávaciu a organizátorskú činnosť. V tomto počiatočnom období bolo zrealizovaných množstvo školení, seminárov, konferencií a aktívov, metodických dní, vydávali sa metodické materiály a zborníky. Postupne boli pripravené aj obrady k ďalším významným momentom života občanov – životným jubileám, odovzdávaniu občianskych preukazov, k rôznym výročiam, k rozlúčke so základnou školou a pod. Pomoc pri skvalitňovaní činnosti ZPOZ metodickou i organizátorskou činnosťou zastrešoval Osvetový ústav a jeho poradný zbor (Ľureková³¹ 2004).

V období socializmu z hľadiska vládnuceho režimu osobitný politický význam plnilo prepájanie individuálnych sviatkov a významných momentov života jednotlivca s oslavou v pracovnom kolektíve. Genézu osláv individuálnych sviatkov v pracovnej skupine môžeme hľadať v predindustriálnom tradičnom spoločenstve, kde sa pracovná skupina vytvárala bežne z ľudí, ktorí boli v príbuzenskom i susedskom vzťahu alebo patrili do jednej dedinskej komunity. Dostávali sa teda do kontaktu aj mimo pracovného procesu, resp. tento veľakrát nebol ani striktno vydelenou časťou dňa. Sviatočné pracovné chvíle prežívali ľudia viac či menej spoločne, do súkromných slávnostných podujatí, akými boli napríklad svadba alebo krstiny, sa malo možnosť zapojiť širšie spoločenstvo obce. Prenášať takéto oslavy do pracovných priestorov nebolo potrebné a tieto priestory (hospodárska usadlosť, dielňa, továrň a pod.) to ani neumožňovali. Oslavami spätými s prácou boli jedine tie, ktoré bezprostredne súviseli s ukončením pracovného procesu – ukončenie zberu úrody, dovriešenie niektorých fáz stavby domu a pod.

S oddelením pracovného prostredia od súkromného v dôsledku industrializácie a sťahovania sa ľudí z vidieka do miest sa prežívanie významných životných udalostí rozštiepilo na minimálne dve prostredia a dva okruhy ľudí, s ktorými sa človek síce bežne dostáva do styku, ale ktoré sa často navzájom ani nepoznajú. Premostením týchto dvoch prostredí sa počas obdobia socializmu stali práve oslavy individuálnych sviatkov na pracovisku, resp. pozvanie spolupracovníkov na súkromné slávnostné podujatia. Potreba takéhoto premostenia ešte zosilnela v dôsledku industrializácie a hromadného sťahovania sa mladých rodín z vidieka do priemyselných centier miest. Pracovný kolektív

31 Mgr. Anna Ľureková bola do roku 2017 predsedníčkou Ústrednej rady občianskeho združenia Človek človeku v SR.

často nahrádzal funkciu príbuzenstva a priateľov, ktorí zostali v rodisku. Oslavy v pracovných kolektívoch boli podporované štátom aj preto, že spĺňali predstavu o socialistickej kolektívnosti. Politická propaganda sa pretláčala aj prostredníctvom dobových filmov, ktoré mali inak nepopierateľnú vysokú profesionálnu kvalitu, ako to uvádza M. Franz v prípade filmu z roku 1952: „Kolektív měl ovlivňovat i jednání považované dosud za zcela privátní záležitost a stát se vrcholným posuzovatelem všech činů jednotlivce. Mnohé činnosti vykonávané dosud výhradně v rámci rodiny se podle vizí ideologů přesouvali do veřejné sféry. [...] Ideál kolektivně tráveného volného času naplňovaly vrchovatě především výběrové odborové rekreace. Přípomeňme si některé scény z proslulé komedie Dovolanka s Andělem, např. žádost rekreaanta o svolení ke sňatku s jinou rekreaantkou, kterou adresoval nikoliv náhodou kolektivu všech rekreaantů co by své (byť dočasné) rodiny“ (Franc 2015: 19). Osobitou skupinou osláv na pracovisku boli tie, ktoré vyplývali priamo z pracovnej činnosti – oslavy postupu do vyššieho sociálneho statusu, odchod do dôchodku, oslavy pracovných ocenení a pod.³²

Samotná aktivita ZPOZ narážala na problémy, ktoré súviseli s celkovou spoločensko-politickou atmosférou v druhej polovici 60. rokov, pre ktorú boli príznačné snahy o demokratizáciu spoločnosti. Kvalitatívny zlom v ich činnosti nastal v roku 1972, keď boli na Slovensku schválené nové smernice pre organizovanie občianskej obradnosti.³³ Upravili základnú koncepciu práce zborov, takže sa v období normalizácie stali šíriteľmi štátom presadovanej komunistickej ideológie a ich občianska funkcia sa spojila s propagandistickou na novej kvalitatívnej úrovni. Podľa týchto smerníc základným poslaním zborov bolo „pomáhať národným výborom aby sa občianske obrady uskutočňovali v socialistickej duchu; aby sa ustavične zvyšovala ich ideová a kultúrna úroveň tak, aby významné chvíle v živote občana a jeho rodiny ako je narodenie, uzavretie manželstva úmrtie, významné pracovné a životné jubileá boli predmetom starostlivosti našej spoločnosti“ (Mozolík 1989: 30-31). Na usmerňovaní a riadení občianskych obradov a slávností sa teda podieľal celý systém pracovísk: od Ministerstva kultúry Slovenskej socialistickej republiky (ďalej MK SSR), cez národné výbory (s poverenými tajomníkmi pre ZPOZ) až po Osvetový ústav. „Od roku 1973 sa na národných výboroch

32 Oslavy na pracovisku boli pre bývalé socialistickej krajiny príznačné. Neušli ani pozornosti K. Rotha, ktorý uvádza: „Bez veľkého preháňania možno povedať, že oslavovalo sa stále, čiokoľvek a kdekoľvek, najčastejšie azda v socialistickej podnikoch. Na pracovisku sa oslavovalo nielen každé jubileum a každé narodeniny (a meniny) kolegov, každá svadba a každý krst, ale aj slávnostné uvedenie učňov a nových spolupracovníkov, úspechy ‚socialistickej súťaže‘ ako aj prémie za splnenie plánu a 8. marec – a navyše okrem toho mala v socialistickej kalendári sviatkov takmer každá skupina povolania svoj sviatok. Kolegovia často spolu sedávali na pracovisku a oslavovali všetko a každého, často napríklad aj keď čakali na materiál alebo čokoľvek“ (Roth 2008: 18).

33 „Zbory pre občianske záležitosti ako dobrovoľné aktivity boli pri radách národných výborov všetkých stupňov vytvorené Uznesením vlády SSR číslo 478 zo dňa 6. decembra 1972 o novej koncepcii práce Zborov pre občianske záležitosti. Na tento dokument nadviazalo Uznesenie Predsedníctva vlády SSR z 28. marca 1973, číslo 28, ktoré schválilo Smernice o postavení a úlohách Zborov pre občianske záležitosti“ (Ľureková 2004: 6).

vytvorili osobitné miesta pre pracovníkov, ktorí mali na starosti odbornometodické riadenie činnosti ZPOZ. Pri Ministerstve kultúry SSR sa vytvorila Slovenská rada ZPOZ a v roku 1978 aj Sekretariát Slovenskej rady ZPOZ,³⁴ ktorý organizačne patrila pod Osvetový ústav (dnešné Národné osvetové centrum)“ (Tureková 2004: 17). Do tvorby socialistickej obradnosti boli zapojené aj okresné a krajské osvetové strediská, pričom na všetkých úrovniach osvetových zariadení pracovali metodici pre túto činnosť. Okrem metodicko-poradenskej, organizátorskej a edičnej činnosti sa začal uplatňovať aj Systém výchovy a vzdelávania pracovníkov ZPOZ, ktorý obsahoval tri typy vzdelávania – vstupnú výchovnú prípravu, nadstavbovú účelovú výchovu a permanentnú doplnujúcu výchovu. Na realizácii tohto systému výchovy a vzdelávania sa najväčšou mierou podieľal Osvetový ústav (ďalej OÚ) ako ústredné vzdelávacie pracovisko pre oblasť ZPOZ. Na jeho pôde bola spracovaná koncepcia vzdelávania pracovníkov ZPOZ, organizátorov i realizátorov občianskych obradov a slávností. V roku 1981 bola vyhlásená dlhodobá súťažná prehliadka v príprave kultúrnych programov ZPOZ. Začali sa organizovať metodické dni, výmeny skúseností, medzinárodné podujatia, vydávali sa metodické materiály, publikácie, repertoárové zborníky a účelové publikácie. „Roku 1981 pracovalo 2 458 Zborov pre občianske záležitosti s počtom 20 764 členov a 4 573 Aktívov pre občianske záležitosti s celkovým počtom 19 272 členov. Zvýšená pozornosť sa venovala výstavbe a rekonštrukcii obradných miestností. V rokoch 1979 – 1981 dali národné výbory do užívania 123 novovybudovaných alebo novozriadených obradných miestností“ (Varjú 1986: 45). Do roku 1977 vzniklo 622 obradných miestností. Na podnet Ministerstva kultúry SSR a Ministerstva vnútra SSR bola zriadená pri Slovenskom fonde výtvarných umení osobitná umelecká a ideová komisia zborov, ktorej boli od roku 1975 predkladané všetky návrhy na riešenia obradných miestností (Varjú 1986: 45).

V úzkom prepojení na celoslovenskú štruktúru osvetových zariadení pôsobila Slovenská rada ZPOZ. Usmerňovala tvorbu umeleckých programov pre občianske obrady, zabezpečovala organizovanie prehliadky činnosti ZPOZ, zabezpečovala koordináciu činnosti ZPOZ, podnecovala spracovanie metodicko-inštruktážnych materiálov pre osvetové zariadenia, národné výbory a aktivistov zborov. Pod jej záštitou od roku 1979 vychádzal metodický kultúrno-spoločenský časopis *Nová cesta* zameraný na tvorbu občianskej obradnosti a jej filozofické problémy. Sporadicky vychádzali metodicko-inštruktážne materiály: diafilm *Míľniky života*, filmy *Cestou života*, *Sobáš a Víťanie detí*, ktoré poskytli odbornú pomoc v školskej činnosti krajských a odbornoporadenských zariadení. Vydané boli publikácie *Slovo na cestu do života*, *Obradné siene*, *Blízko je k človeku* (1979), *Sláva životu* (1986), Slovenský hudobný fond vydal zborníky hudobných skladieb k základným obradom

³⁴ Pri ministerstve kultúry bola v zmysle už spomínaného Uznesenia č. 178 vytvorená Slovenská rada ZPOZ ako medzirezortný poradný a koordinačný orgán. V roku 1978 sa v zmysle Uznesenia vlády SSR číslo 352 z 12. októbra 1977 pri Ministerstve kultúry SSR vytvoril aj sekretariát Slovenskej rady ZPOZ. Do roku 1990 zabezpečoval koordinačnú, metodickú a kontrolnú prácu vo vzťahu k Zborom pre občianske záležitosti na Slovensku (Tureková 2004: 7).

a súbor gramoplatní *Človek človeku*, *Od kolísky a film Náš deň* (Varjú 1986: 40, 45). Priebežne boli kolektívom autorov vedeným J. Mravíkom³⁵ vydané publikácie adresne venované Zborom pre občianske záležitosti *Premeny* (1979), *Premeny II* (1985) a *Premeny III* (1987) s príhovormi, poéziou, zoznamom a partitúrami hudobných skladieb, výtvarnými námetmi pre organizovanie obradov životného cyklu a zobrazeniami obradných siení. Obsahujú aj odporučené scenáre pre jednotlivé obrady. Prvý diel je venovaný trom základným obradom – víťaniu detí do života, sobášu a pohrebu. Druhý diel je zameraný na štátoobčiansky sľub, odovzdávanie občianskych preukazov, uvítanie do radov robotníckej triedy (družstevného roľníctva), odchodu brancov, návrat zo základnej vojenskej služby, jubilejným sobášom, odchodu do dôchodku a životným jubileám. Z tejto série obradov sa však niektoré reálne uplatňovali len v malej miere. Tretí diel je zameraný na deti a mládež: rozpráva sa v ňom rozlúčka s materskou školou, víťanie žiakov do prvého ročníka základných škôl, sľub iskiev, pioniersky sľub, rozlúčka so základnou školou, odovzdávanie maturitných vysvedčení, odovzdávanie zväzáčkových preukazov. Tieto publikácie obsahujú umelecké diela popredných básnikov a hudobných skladateľov. V úvode prvého dielu trilógie sa prezentujú hlavné ciele a znaky socialistickej obradnosti nasledovne: „Nové socialistickej tradície, slávnosti a obrady vyžadujú o to väčšiu pozornosť, že plnia rozličné funkcie. Sú určitou formou umeleckej tvorivosti ľudu. Majú racionálny účinok a poskytujú silný emocionálny a estetický zážitok. Občianske obrady sú i vhodnou príležitosťou pre menšie ľudové slávnosti, na ktorých sa spontánne uplatňuje tvorivosť ľudu, jeho zmysel pre krásno, radosť, príslovečná spevnosť a hudobnosť. Spätosť ľudového umenia s obradmi a slávnosťami – spoločenskými, rodinnými alebo pracovnými – známa z dejín ľudovej kultúry, je súčasťou pokrokových tradícií.“³⁶ Na ne nadväzujeme a na ich základe formujeme nové obrady a slávnosti, ktoré sú formou národnej a obsahom socialistickej“ (Mravík 1978: 10). Posledná myšlienka z citovanej proklamácie sa objavuje aj v úvode druhej časti. Argumentácia ľudovou kultúrou mala byť presvedčivým východiskom a emotívnym prvkom, ktorý mal odpútať ľudí od cirkevných obradov. Taktika manipulácie občanmi cez ľudovú kultúru bola uplatňovaná aj v iných situáciách – napr. termín najväčšieho folklórneho festivalu na Slovensku vo Východnej, ktorý vznikol roku 1953 ako národopisné slávnosti piesní a tancov, sa stotožňoval s termínom celoslovenskej katolíckej púte v Levoči.

Dotazníkový výskum v 150 obciach z roku 1984 ukázal, že v 70. rokoch 20. storočia sa sformovalo jadro aktivistov pracujúcich v ZPOZ-och, pričom prevažnú časť z nich tvorili administratívni pracovníci národných výborov

³⁵ Jozef Mravík – kulturoológ a esejista, bol námestníkom ministra kultúry Slovenskej socialistickej republiky básnika Miroslava Válka, v 70. – 80. rokoch, pôsobil vo viacerých verejnospoločenských funkciách, aj ako poslanec Slovenskej národnej rady (Durerová 2016).

³⁶ Vzápätí poznamenáva, že sú aj tradície archaické (spiatocnícke), „ktoré sa utvárali v živote nášho ľudu v minulosti v podmienkach sociálnej a kultúrnej zaostalosti. Patria k nim najmä náboženské obrady, prostredníctvom ktorých sa cirkev usilovala zbavovať náš ľud revolučnej uvedomelosti, aktivity a životného optimizmu“ (Mravík 1978: 10).

alebo iných štátnych inštitúcií a viac ako štvrtinu tvorili učitelia. Ťažisko aktivít bolo na strednej generácii. V druhej polovici 20. storočia došlo k zmene ekonomického postavenia a zamestnanosti žien, úrovne ich vzdelania a pozície v rodine, čoho výsledkom bolo, že sa stali tiež aktívnymi v organizovaní spoločenského a kultúrneho života na vidieku. V práci ZPOZ-ov boli početne viac zastúpené ženy a častejšie boli hlavnými organizátorkami kultúrnych podujatí. V ZPOZ-och našli uplatnenie tisícky dobrovoľníkov – rečníkov, recitátorov, spevákov i hudobníkov. Pre mnohých z nich predstavovalo organizačné a umelecké zabezpečovanie obradov osobitú formu seberealizácie vo voľnom čase, hobby, na vidieku spojené s určitým spoločenským uznaním a symbolickým honorárom, ktorý mal slúžiť najmä na kompenzáciu nákladov na odev.³⁷ Funkcia v ZPOZ-e sa na vidieku u aktívnych občanov často prelínala aj s ich pôsobením ako hlásateľov v miestnom rozhlase, kde sa zverejňovali dôležité udalosti v obci. Prijatie a rešpektovanie aktivistov ZPOZ-u občanmi napokon dokumentuje obyčaj obdarovať ich po obrade tradičným spôsobom – fľašou alkoholu a zákuskami. V dedinách boli aktivisti často pozývaní aj na svadby, pri hromadnom vítaní do života sa pre zástupcov ZPOZ-u usporiadalo na národnom výbore krátke pohostenie. Podobne obdarovaní bývali a bývajú po rodinných obradoch i kňazi.

ZPOZ-y úzko spolupracovali s rôznymi spoločenskými a politickými organizáciami združenými v tzv. Národnom fronte – Červeným krížom, Slovenským zväzom žien, Socialistickým zväzom mládeže, Zväzom protifašistických bojovníkov a školami. Účasť na občianskych obradoch bola chápaná ako súčasť svetonázorovej výchovy. V úvode publikácie Premeny J. Mravík v súlade s dobovou rétorikou uvádza: „Účasť občanov na nových občianskych obradoch je praktickým prejavom ich svetonázorových postojov. Ukazuje, nakoľko sa podarilo priviesť ľudí k tomu, aby sa na svet a v ňom na existenciu človeka pozerali vedecky. Súčasne ukazuje, či a nakoľko sme dokázali uspokojiť ich etické a estetické potreby, vytvoriť kultivované prostredie ľudského života“ (Mravík 1978: 10).³⁸

Rozvoj občianskej obradnosti na Slovensku kulminoval v druhej polovici 70. a prvej polovici 80. rokov 20. storočia, čo bolo približne o 10 rokov neskôr než v Čechách (Beneš 1983). V 80. rokoch činnosť ZPOZ postupne obsiahla všetky dôležité medzníky života od narodenia až po smrť a rozšírila sa i na organizovanie slávností k významným udalostiam v živote človeka. K najčastejšie realizovaným občianskym obradom v 80. rokoch 20. storočia patrili: sobáš (keďže bol legislatívne povinným úkonom, bol viazaný na každé uzavretie manželstva), vítanie novorodencov do života (existovala individuálna

37 V 80. rokoch to bolo cca 30 Kčs za obrad – pre porovnanie: bolo to o 5 korún viac než celodenné diéty na služobnej ceste a o 5 korún menej než cena študentského mesačného lístka na hromadnú dopravu v Bratislave.

38 Takéto ponímanie občianskych obradov ilustruje aj záznam v kronike bratislavskej základnej školy z prelomu 50. a 60. rokov: „*Vítanie novorodeniatoch obyvateľov okresu Vinohrady. Deti pripravili program a rodičom dávali kytice. Týmto si mohli utvrdiť, že novorodeniatočka treba prijať takýmto spôsobom. Tento spôsob prijatia deti iste zostane v nich dostačujúci.*“ (Kronika školy ZDŠ Vazovova, Bratislava, roky 1959/60 – dostupná v škole.)

forma pre tých, čo dieťa nekrstili, alebo skupinová forma pre tých, čo mali aj cirkevný krst), pohreb alebo občianska rozlúčka (v prípade cirkevného pohrebu), jubilejné sobáše – strieborné, zlaté a diamantové svadby, oslavy životných jubileí (od dovŕšenia 50 rokov života, ale najmä jubileá občanov v penzijnom veku), rozlúčka s brancami a príchod brancov zo základnej vojenskej služby (nadväzovala na tradičné obyčaje odobierok regrútov), posedenie s dôchodcami, vítanie prvákov a odovzdávanie občianskych preukazov. ZPOZ v niektorých lokalitách organizoval i slávnostné prijímanie učňov do škôl, odovzdávanie výučných listov, maturitných vysvedčení, odovzdávanie kľúčov od nových bytov, ale aj dožinky či oslavy Slovenského národného povstania (Leščák – Beňušková 1987).

Pozornosť štátu a národných výborov v súvislosti s problematikou obradov bola venovaná i udržiavaniu cintorínov, výstavbe domov smútku, skvalitňovaniu pohrebných služieb a výstavbe obradných siení. Postupne sa vytvárala občianska infraštruktúra, ktorá zodpovedala dobovým potrebám a mohla dôstojne konkurovať cirkevným obradom, čo štát podporoval a vyčleňoval na tento účel značné finančné prostriedky. Efektívnosť vložených investícií bola aj priebežne kontrolovaná, a to nielen sledovaním štatistických údajov o činnosti ZPOZ. Vzťah obyvateľov Slovenska k novým druhom inštitucionálnych obradov bol skúmaný aj sociologickými metódami, ako napríklad v roku 1973 výskumom verejnej mienky.³⁹ Tento prieskum bol uskutočnený v období výrazného kvantitatívneho nárastu organizovania občianskych obradov a slávností. Výsledky naznačili, že väčšina obyvateľov už v tom čase mala k občianskym obradom priaznivý vzťah, čo potvrdzovali aj údaje z kvalitatívnych etnologických výskumov v nasledujúcich rokoch.

Výskum postojov obyvateľov k občianskym obradom bol inšpiráciou aj pri mojich výskumoch, kde som kombinovala kvantitatívne metódy s kvalitatívnymi. Dotazníkovou formou som postoj k občianskym a cirkevným obradom sledovala vo výskumoch z roku 1986, tie sa však viazali osobitne k trom základným obradom. Následne v rokoch 1989 – 1991 som tento výskum doplnila o rozhovory s vybranými obyvateľmi podľa metodiky spresnenej v úvode.

VÍTANIE DO ŽIVOTA

Narodenie človeka vždy predstavovalo a predstavuje mimoriadnu udalosť v živote rodiny a spoločnosti. Podobne ako pri iných príležitostiach tohto druhu, aj pri narodení sa vytvorila potreba správať sa podľa určitých všeobecne platných noriem, aby bol zabezpečený zdarný priebeh pôrodu a prijatie nového člena do života spoločnosti. Niektoré z nich nadobúdali povahu

39 Respondenti odpovedali na otázku: *Aký je váš názor na občianske slávnosti, ktoré organizujú národné výbory?* Výsledky boli nasledovné: a) pokladám ich za milú pozornosť a prejav uznania – 65,9 %, b) sú to formálne akty, pokladám ich za zbytočné – 5,9 %, c) neviem to posúdiť – 12,2 %, d) u nás sa také oslavy nekonajú – 16,0 % (Kopčan 1982: 5).

obyčaji a udržiavali sa v kolektívnej pamäti. Tradičné ľudové obyčaje súvisiace s narodením, ktoré ako živý komplex zachytávali etnografické výskumy na Slovensku ešte v polovici 20. storočia, možno deliť na obyčaje pred narodením, pri pôrode a po narodení dieťaťa. Ich význam bol v minulosti najmä ochranný, prosperitný a spoločensko-integrujúci. Vďaka šíreniu verejnej lekárskej starostlivosti o matku a dieťa či zvyšovaniu vedomostnej úrovne obyvateľstva v minulosti rozšírené iracionálne praktiky súvisiace s narodením takmer úplne vymizli. Komplex obyčají súvisiacich s narodením dieťaťa sa formalizoval a zúžil na obrady so spoločensko-rodinnou funkciou, ktoré sa realizujú po narodení dieťaťa, resp. po príchode matky s dieťaťom z pôrodnice. V iniciačno-recepčnom zmysle uvádzajú a prijímajú nového člena do spoločenstva a do spoločnosti.

Z inštitucionalizovaných obradov v druhej polovici 20. storočia do popredia vystupujú najmä dva – slávnostné vítanie dieťaťa do života a cirkevný krst, ktorý dopĺňa mimoinštitucionálna oslava tejto udalosti – krstiny (termín sa často vzťahuje aj na oslavu bez cirkevného krstu, keďže iný tradičný názov pre tento typ oslavy nebol zaužívaný). V komplexe socialistickej obradnosti bola vo väčšine socialistických krajín zameraná pozornosť práve na moment prijatia dieťaťa do spoločnosti. Využívala sa radostná atmosféra v rodine, zblíženie príbuzenstva okolo nového prírastku, zameranie na jeho šťastnú budúcnosť. Všetky tieto pozitívne emócie mali byť umocnené slávnostným obradným aktom, v ktorom sa akcentovala starostlivosť štátu o občanov a perspektíva šťastnej budúcnosti dieťaťa v socialistickej spoločnosti. Do tradičnej schémy rituálov prijímania dieťaťa do spoločnosti, súčasťou ktorej v 50. rokoch 20. storočia bol aj cirkevný krst, tak prenikla postupne aj občianska forma tohto úkonu.

Vítanie dieťaťa do života je obrad, ktorý síce nemal právne dôsledky (podľa zákonných predpisov existoval len zápis narodeného dieťaťa do matricy ako úradný akt), no vzhľadom na jeho spoločenský význam bol zaradený medzi tri základné občianske obrady. Predstavoval verejné, oficiálne a slávnostné potvrdenie sľubu rodičov a spoločnosti zastúpenej národným výborom, ktorý mal zaviazat obe strany k plneniu stanovených povinností voči dieťaťu. Zároveň bolo jeho funkciou aj privítanie dieťaťa, uvedenie do spoločenstva lokality, v ktorej rodičia žili. Sľub však obsahoval aj ideologickú manipuláciu, pretože zaväzoval rodičov, že zo svojho dieťaťa vychovajú oddaného občana socialistickej vlasti.⁴⁰

Obrad vítaní do života mal dve formy: individuálne vítanie jedného dieťaťa alebo spoločné vítanie, ktorého sa malo naraz zúčastniť podľa metodických príručiek maximálne šesť detí. Individuálne vítanie bolo spočiatku určené pre nekrstené deti, neskôr ho národný výbor pripravoval obvykle na požiadanie rodičov, bez ohľadu na predošlý cirkevný krst. Pre svetonázorovo nevyhranených rodičov a ďalších prítomných účastníkov tak bola vytvorená možnosť nahradenia náboženských tradícií, ktoré u niektorých občanov ne-

40 Pohotový rodič však pri čítaní sľubu mohol tieto manipulatívne pasáže preformulovať, čo sa niekedy aj stávalo.

mali hlbšie svetonázorové alebo citové korene, ale boli udržiavané ako dôsledok pretrvávajúcej tradície.

Už v 70. rokoch 20. storočia existoval pomerne jednotný scenár tohto obradu: predstavenie rodičov a dieťaťa (detí), sľub rodičov (predniesol ho buď rodič, alebo zástupkyňa ZPOZ-u a rodičia ho potvrdili zborovým vyhlásením, že sľubujú), zápis dieťaťa do pamätnej knihy s podpisom rodičov, kultúrny program, blahoželanie účastníkov obradu rodičom. J. Mravík scenár uvádza slovami: „Podľa tradície do neho patrí: [...]“ (Mravík 1978: 21).⁴¹ Slovo tradícia zrejme nebolo použité náhodne, ale autor ním chcel zdôrazniť zaužívanosť a konvencionalizáciu tohto obradu, napriek tomu, že v tom čase existoval sotva 20 rokov a stále bol ľuďmi vnímaný skôr ako prijatá inovácia. Etnologické výskumy na Slovensku, ako aj pozorovanie zo skúmanej doby potvrdzujú, že v mnohých rodinách na Slovensku sa občianske vítanie do života nechápalo mechanicky len ako náhrada krstu, ale význam, ktorý mu prikladali, vyplýval z celkovej potreby viesť dieťa do života spoločnosti prostredníctvom primeraných a spoločensky uznávaných foriem. Potvrdzuje to i skutočnosť, že v 80. rokoch až 90 % narodených detí absolvovalo obidva obrady (Feglová 1995: 108).

Keďže zápis do pamätnej knihy bol dokumentom, ktorý po obrade zostával v archíve obce, celý obrad bol podľa tohto úkonu známy aj pod názvom slávnostný zápis novonarodených detí. Počas podpisovania sa rodičov, v prípade individuálneho vítaní aj zápisných rodičov, bolo odporúčané, aby zatiaľ vzala dieťa do rúk zdravotná sestra a symbolicky ho položila do kolísky, ktorá bola obľúbenou rekvizitou a symbolom celého obradu. V kultúrnych vložkách pri obrade spravidla účinkovali deti alebo sa spievali uspávkami.

Do obradu vítaní do života boli zakomponované i javy tradične sprevádzajúce krst a krstiny, a to obdarovanie – aj (alebo len) zo strany ZPOZ-u, a ľudové piesne. Dôležitým prvkom sa stal zápis dieťaťa do pamätnej knihy. Jednému obradnému aktu individuálneho vítaní dieťaťa bola venovaná celá strana v takejto knihe, kde sa rodičia po rodičovskom sľube slávnostne podpisovali. V metodických príručkách sa zdôrazňovala aj potreba prítomnosti otca, keďže v niektorých oblastiach sa na obrade zúčastňovali len ženy (Mravík 1987: 21). Krst a krstiny bývali totiž na Slovensku v tradičnej kultúre najmä záležitosťou žien.⁴²

Význam obradu vítaní do života sa prejavovala aj slávnostnejším odevom účastníkov. Ženy si obliekali šaty a muži biele košeľe s kravatami, čo korešpondovalo so slávnostným odevom obradníkov. Deťom sa snažili obliecť to najkrajšie, čo mali, keďže pre ne nebol odev predpísaný (v zmysle tradície odievania krstných košielok či čiapočiek bolo možné takúto súčiastku do odevu dieťaťa, hoci tajne, zakomponovať). Súčasťou obradu bolo aj fotografovanie.

O tom, ako sa obrad postupom času rozširoval, si možno vytvoriť obraz na základe výsledkov dotazníkového prieskumu z roku 1984 realizovanom na

41 Ako oslovenie prítomných sa o i. odporúčalo: „Vážené súdružky a súdruhovia“ (Mravík 1978: 43). V skutočnosti sa používali menej formálne oslovenia ako: drahí rodičia, vážení hostia, vážení prítomní, milí priatelia či vážení spoluobčania.

42 Na Orave, Kysuciach, časti Liptova a Gemera sa tento úzus zachoval do polovice 20. storočia, na Horehroní sa muži zúčastňovali len krstu prvorodených detí, v hornonitrianskych obciach sa krstiny konali zvlášť pre ženy a pre mužov (Beňušková – Krekovičová 1995: 282).

vzorke 150 obcí. Obidve formy obradu víťania detí do života – individuálna a spoločná – boli skúmané samostatne. Celkove podľa výsledkov výskumu tento obrad pripravovali ZPOZ-y v 97,2 % obcí. Jeho zavádzanie bolo intenzívne najmä v 60. a 70. rokoch 20. storočia:

Roky zavedenia obradu víťania do života	Spoločné víťanie v počte skúmaných obcí v %	Individuálne víťanie v počte skúmaných obcí v %
50. roky	4,1	1,3
60. roky	30,1	20,5
70. roky	39,7	36,3
80. roky	4,1	6,8

Niektoré obce rok zavedenia obradu pri výskume neuviedli, niekde sa tento obrad neusporadúval z dôvodu, že priamo v nich nesídlila matrika, a v niektorých sa organizovalo len spoločné víťanie detí do života. Pri jeho organizácii zborom pomáhali spoločenské organizácie, najmä Červený kríž, odbory, Slovenský zväz žien, na tvorbe kultúrnej zložky obradu sa podieľali školy a umelecky orientovaní jednotlivci či skupiny. Ako potvrdili aj výskumy iných slovenských a moravských etnológov⁴³ (Beneš 1983), víťanie detí do života patrilo k najobľúbenejším obradom, ktoré organizovali ZPOZ-y.

Dotazníkový prieskum z roku 1984 tiež ukázal, že atmosféra tohto obradu zasahovala i do súkromia účastníkov. Prejavilo sa to na forme slávnostného posedenia v domácom prostredí, ktorého konanie po obrade uviedlo 42,4 % respondentov. Ďalšia forma oslavy bolo posedenie rodičov, resp. rodiny dieťaťa s členmi ZPOZ-u po obrade, ktoré sa zvyklo konať v 54,7 % obcí. Tieto údaje potvrdzujú skutočnosť, že obrad sa v mnohých rodinách nechápal len ako formálna inštitucionálna záležitosť, a popri spoločenskom význame nadobudol aj význam rodinný. Forma spoločenského posedenia závisela aj od účasti návštevníkov obradu z radov príbuzenstva a známych z iných obcí, ktorým sa bolo treba po obrade primerane venovať. Ďalšou rozšírenou formou posedenia po obrade bolo pozvanie zástupcov odborov z pracoviska rodičov dieťaťa do domácnosti. V roku 1986 konanie posedenia uviedlo 46,5 % respondentov. Na obrad ich pozýval ZPOZ a väčšinou išlo o priateľov rodičov z pracoviska.

Prieskum postojov obyvateľov z roku 1986 v deviatich obciach okresu Trnava k občianskym obradom súvisiacim s narodením dieťaťa priniesol nasledovné výsledky: 52 % respondentov pripisovalo rovnaký význam občianskemu i cirkevnému obradu, 27 % považovalo za významnejší krst, 19 % vyššie hodnotilo význam víťania do života a 2 % sa nevedeli vyjadriť. Najčastejším argumentom tých, ktorí sa rozhodli uprednostniť krst, bolo, že je významný pre ďalší život dieťaťa, v obci je viac uznávaný a je krajší. Tí, ktorí považovali za významnejšie víťanie do života, ocenili najmä reálny obsah predneseného príhovoru a celkovo dobrý estetický dojem z tohto podujatia.

⁴³ O obľube obradu víťania do života sa dozvedáme napríklad v publikácii Čas života v príspevkoch M. Šotolovej, E. Večerkovéj, V. Šeplákovéj, A. Kramolišovej, M. Mušinku, K. Gellenovej (Čas života 1985).

Vo výskume realizovanom v obci Očová (okres Zvolen) v roku 1986 sa v porovnaní s obcami v okrese Trnava ukázali väzby na cirkevný obrad ako menej výrazné – krst považovalo za významnejší 13 % respondentov, polovica ostatných preferovala víťanie do života a druhá polovica hodnotila oba obrady rovnako. O tom, či občania vnímali obrad víťania do života skutočne ako potrebu alebo ponuku zúčastniť sa na ňom len pasívne prijímali, získavala informáciu dopĺňajúca otázka, či by sa na MNV sami prihlásili, keby ich zabudli vyzvať. V Cíferi a Čataji, kde bol tento prieskum vykonaný v rokoch 1989 – 1991, by sa prihlásila tretina opýtaných, ostatní nepociťovali tento obrad za natoľko potrebný, aby sa oň aktívne uchádzali.

S cirkevným krstom sa viazala funkcia krstných rodičov, ktorých modifikovaná podoba sa vyskytuje aj pri občianskom obrade. Pri víťaní do života organizátori vytvorili obradnú funkciu tzv. zápisných, uvádzacích alebo víťacích rodičov. Výber osôb pre túto rolu aj ich povinnosti pri obrade a v ďalšom živote dieťaťa zodpovedajú, s výnimkou zabezpečenia kresťanskej výchovy dieťaťu, v podstate role krstných rodičov, neboli však obyvateľmi vo všeobecnosti chápané natoľko záväzne: „Vždy sme sa pýtali, či prídu aj uvádzací rodičia na obrad. Tí sa podpisovali aj do pamätnej knihy. Plnili takú úlohu krstného rodiča“ (žena zo ZPOZ, 1930, Svit). Je pravdepodobné, že rolu víťacích rodičov si vyžiadali na základe tradície krstných rodičov samotní občania, štátne inštitúcie nemali potrebu v tomto napodobovať cirkev. Svedčí o tom aj obvyklé označovanie, či dokonca oslovenie *krstná*, *krstný* tak zo strany rodičov a príbuzných dieťaťa, ako aj zo strany obradníkov pri neformálnom styku. V publikácii Premeny, venovanej tomuto obradu, sa takáto funkcia vo výpočte pozvaných hostí nespomína, avšak vo vzorovom scenári sa uvádza: „Matrikár vyzve rodičov a víťacích rodičov, aby prišli podpísať sľub do pamätnej knihy“ (Mravík 1978: 29). Nemáme poznatky o tom, či funkcia zápisných rodičov bola rovnako zaužívaná vo všetkých obciach a mestách na Slovensku, kde sa konali individuálne víťania do života. Mohla sa vyskytovať lokálne, resp. nie všade bola táto forma obradu natoľko frekventovaná, že sa stabilizovala aj táto funkcia. Aj Katarína Apáthyová-Rusnáková uvádza, že „koncom 60. rokov si dedinské prostredie k slávnostnému zápisu detí do matrik vynútilo i prítomnosť tzv. zápisných kmotrov, víťacích rodičov“ (Apáthyová-Rusnáková 1995: 281). Možno teda predpokladať, že sa uvedená rola vyskytovala iba v určitom časovom období, nie od počiatku organizovania víťania do života. V 80. rokoch 20. storočia v Bratislave a okolí Trnavy, kde som realizovala výskum, táto rola zaužívaná bola. Výskum z roku 1986 potvrdil, že potreba krstných rodičov prestala byť viazaná výlučne na cirkevný krst. 76 % opýtaných sa priklonilo k názoru, že dieťa má takýchto rodičov mať aj v prípade, že nie je cirkevne krstené. Len 7 % zastávalo názor, že dieťa krstných rodičov vôbec nemusí mať. Potrebu krstného otca potvrdil aj názor, že by mal byť svedkom pri sobáši svojho krstňaťa, ktorý zastávalo 71 % respondentov. Podobne ako pri výbere krstných rodičov pri cirkevnom krste, aj pri občianskom obrade bolo možné pozorovať výraznú orientáciu na príbuzenstvo. Avšak podľa výskumu M. Bobříkovej realizovaného vo Svite bola existencia alternatívneho krstného rodiča potvrdená iba u jednej informátorky, ostatní

rodičia a zainteresovaní pracovníci si na rolu uvádzacích rodičov nespomínali (Bobříková 2013: 44).

Význam obradu pre rodinu a spoločnosť dokladá aj počet jeho účastníkov, preto bola pri výskume v deviatich obciach trnavského okresu v roku 1986 otázka zameraná aj na túto skutočnosť. Čo sa týka názoru respondentov na účastníkov obradného aktu víťania do života, podľa väčšiny z nich – 79 %, by sa mal obradu zúčastniť aj otec dieťaťa, polovica opýtaných zastávala názor, že na tomto obrade by nemali chýbať ani jeho súrodenci a starí rodičia. O účasť ďalších príbuzných na víťaní do života bol záujem minimálny, 18 % respondentov však zastávalo názor, že obradu by sa mal zúčastniť aj zástupca z pracoviska rodičov. Táto potreba sa vo väčšej miere objavila u tých respondentov, ktorí vyššie hodnotili občiansku formu obradu.

Príčiny ambivalencie postojov a motivácie ľudí som na príklade víťania detí do života skúmala kvalitatívnou metódou v novembri roku 1989 v obci Cífer. Navštívila som sedem domácností, v ktorých sa v tom roku narodilo dieťa, s cieľom vykonať sondy do príčin rozhodovania sa respondentov pri voľbe iniciačného obradu späťého s touto udalosťou. Zámerne som zaradila medzi respondentov aj rodiny, v ktorých dieťa nebolo krstené, pretože z hľadiska tradičných noriem tieto prípady predstavovali diskontinuitu a nový vzor kultúrneho správania sa, ktorého pozadie som sa pokúsila objasniť. Informátorom som kládla otázky smerujúce k odhaleniu ich motivácie zúčastniť sa cirkevného či občianskeho obradu a umožňujúce im vyjadriť sa k hodnoteniu obradu. Na rozhovore sa v niektorých domácnostiach zúčastnili aj starí a prastarí rodičia novonarodených detí. Na ilustráciu uvádzam niektoré z odpovedí na jednotlivé otázky, pre možnosť porovnania sú domácnosti očíslované, uvedený je i príbuzenský vzťah informátora k dieťaťu.

Otázka A. Prečo ste sa zúčastnili len víťania do života?

č. 1, matka: „*Ja si myslím, že keď deti odrastú, budú sa musieť rozhodnúť sami, takže nechcem chlapca nútiť, že ja ho dám pokrstiť a budem ho vodiť do kostola napriek tomu, že ja nechodím a dá sa povedať, že neverím tomu. A keď deti budú veľké, a budú chcieť chodiť, tak nech sa rozhodnú sami. Mnohí ľudia to robia tak, že nechodia do kostola, ale predsa dajú deti pokrstiť a ja si myslím, že to nie je správne, keď ten človek o tom nie je absolútne presvedčený.*“ [...] „*Moja matka robí na národnom výbore, takže ona nechodí dlhšiu dobu do kostola. Otec, ten chodí, a ten bol proti tomu [že nekrstili, pozn. autorky], ale nerobil proti tomu žiadne zásahy. Iba babička, tá z toho bola veľmi smutná. Potom mala úraz a bola na tom zle. A než zomrela, tak strašne si želala, aby sme dali chlapca pokrstiť. Aj by sa to nakoniec stalo, ale zomrela. Manžel má tiež babičku a tá tiež chodí do kostola, ale nechávajú nám proste voľnosť.*“

č. 2, matka: „*Manžel je vojak z povolania. V kostole sme sa nesobášili, preto sme nemohli krstiť.* [...] *Nikto z rodiny nerobil problémy, keď som nedala krstiť.*“

č. 3, matka: „*A mama, tá mi to nebráni, že čo si spravím, to budem. Ona ani mňa nehnala do kostola.*“

č. 3, prastará matka: „*Aj to dieťa títo mladí včul neučá pomodlit. Aspon ten kríž keď si spraví. Ale to potom není k ničemu ništ. Ja to neschvalujem. Keby chceli pre to dieťa aj pohreb, musí mať krstný list.*“

č. 6, matka: „*Muž nie je ani prijímaný, musel by si to doplniť. Jeho otec pracuje na MNV a on kvôli otcovi nechce. Necháme to na rozhodnutie dieťaťa. Keby sme chceli krstiť, museli by sme ísť mimo Cífer; keďže manžel nemá všetky sviatosti, no s tým manžel nesúhlasí, lebo otec by z toho mohol mať zle. Aj keď sme nedali krstiť, keď si náhodou vyberie takého, čo bude trvať na tom, aby boli zosobášení v kostole, tak keby sme jej to nespravili skôr, spraví si to ona sama. Keby na tom trvala... Kým muž bol na vojne, uvažovala som, že dám dcéru pokrstiť, a on na to, že keď chcem sama, že aby som dala, ale...*“ Ako uviedla informátorka, jej rodičov trochu trápilo, že nekrstili. Nie sú však ani sobášení v kostole („*pretože manželov otec pracuje na MNV*“). Má kamarátku, ktorá sľúbila farárovi, že sa dajú dodatočne cirkevne zosobášiť, aby jej pokrstil dieťa. Jej muž šiel na vojnu, a nesplnili to. Nepáči sa jej, že takto oklamali farára a nechodia do kostola.

č. 6, prastarý otec: „*Nepáči sa mi, že prenasledovali tých, čo chodia na náboženstvo. Keby sa jednalo o mňa, dal by som vnučku pokrstiť. Nemuselo by to byť, že by mladým bránili pokrstiť dieťa. Keby ma pozvali na víťanie do života, šiel bych: Keď sa unívajú. Je to dedina, ľudia by povedali, kebych neprišiel.*“

č. 7, matka (pôvodom z Bulharska, pravoslávna): „*Manžel je členom KSCĎ, do kostola nechodí, musel by si dopĺňať ostatné sviatosti. Manželova rodina nie je veľmi veriaca, nevadilo im, že dieťa sme nepokrstili.*“

Otázka B. Prečo ste sa zúčastnili krstu?

č. 2, stará matka o krste svojej dcéry: „*To stará mama moja chcela, no a ťažko tých starých ľudí presvedčovať. Ja som stránička, ale keď boli prede mnú stráni a na vyššej úrovni a krstili aj prijímali, aj sobášili, tak prečo by som ja, radová robotníčka, nechala tak. Tak som dala dcéru okrstiť aj prijímať.*“

č. 4, matka: „*Chcem, aby dieťa bolo členom cirkvi, aj sa budem snažiť tak dieťa vychovávať. Keby sme aj my dvaja nechceli krstiť, myslím, že by nás aj tak k tomu donútil.*“

č. 5, matka: „*Lebo ostatní z rodiny, čo už majú krstené deti, by v opačnom prípade zazerali. Tu v kostole je farár celkom solídny, má aj dosť dobré kázne.*“

Otázka C. Ako hodnotíte úroveň obradu?

č. 1, matka, o víťaní do života: „*To je pekné, bol tam pekne – prejav. Páčilo sa mi, že tam boli deti zo škôlky, dôstojné a citové to bolo.*“

č. 2, matka: „*Na MNV to bolo veľmi pekné. Je to víťanie do celého života. Keby sa nekonalo, možno by mi to ani nechýbalo.*“

č. 3, matka: „*Na MNV tak, básničky prednášali. Doma nebola žiadna oslava. Nejaký malý darčeky nám dali, povedali príhovory, zapísali sme sa do knihy, to bolo všetko. V kostole to bolo tak, slávnostnejšie. Na tom ná-*

rodnom výbore to bolo narýchlo, za nami bol nejaký sobáš. Bábatká tam plakali.“

č. 5, matka: „Na tom vítaní do života ide aj o to, že všetky tie mamičky sa stretnú, čo majú približne rovnako staré deti. Ja som sa napríklad s nimi nepoznala, teraz už viem, kto ku kemu patrí. Mne sa to na tom národnom výbore náhodou páčilo, pretože v tom kostole to bolo tak, oficiálne, lebo pán farár, ten to tak rýchlo vybaví. Za takých päť minút to má okrstené. On poví, že dojdite kedy chcete, po tej omše vám to okrstím. A tu povedali, že čie sú to bábätká, no mne sa to páčilo. To bolo celkom na úrovni. Všetkých si tam usadili, dali také upomienkové darčeky. A bolo to v špatný čas, aj som sa čudovala, že každý tam došiel. Tuším jedni tam neboli, ináč tam boli všetci, čo im poslali pozvánky. Keby som ani nekrstila, ani nevítala, zdalo by sa mi to tak, divoké, nedôstojné.“

č. 6, matka: „Boli tam deti zo škôlky, jedna pani recitovala. Páčilo sa mi to.“

č. 7, matka: „Dobré to bolo, u nás (v Bulharsku) nemáme také, pekné obradné sály. Aj tá postieľka stála vedľa. Ale páči sa mi aj obrad v kostole.“

Analýza uvedených výrokov spoznaním aj ďalších kontextov fungovania inštitucionálnych obradov dovoľuje poznamkať o postojoch a motiváciách pri voľbe inštitucionálneho obradu po narodení dieťaťa zhrnúť do niekoľkých bodov:

Dôvodom účasti rodičov dieťaťa len na uvítaní do života mohol byť ateistický svetonázor, členstvo niektorého člena rodiny v KSČ, zastávanie verejných funkcií alebo zamestnanie v štátnej službe, nesplnenie podmienok pre krstie dieťaťa kladených zo strany cirkvi (čo mohlo byť tiež dôsledkom predošlých príčin) alebo aj odlišná konfesijná príslušnosť rodičov, pokiaľ im na náboženskej výchove dieťaťa nezáležalo.

Dôvodom krstenia bolo náboženské presvedčenie, snaha vyhovieť príbuzným, najmä staršej generácii, zvyk, tradícia (bez zámeru dieťa systematicky nábožensky vychovávať), poistenie možnosti cirkevného pohrebu, vyšší estetický zážitok než z vítaní na MNV, krst slúžil ako impulz pre uskutočnenie krstín, mohol byť tiež formou politického protestu.

Dôvodmi účasti na oboch obradoch, krste i vítaní do života, mohla byť potreba odlíšenia obradného vstupu do občianskeho a cirkevného spoločenstva, snaha vyhovieť staršej generácii, kladné osobné vzťahy s organizátormi obradov – akceptácia pozvania, obľuba spoločenských a slávnostných podujatí, očakávanie darčeka od ZPOZ-u, resp. od odborovej organizácie.

Na vidieku je dosiaľ čisto privátna forma oslavy narodenia dieťaťa bez účasti na inštitucionálnom obrade zriedkavosťou. Táto kvalitatívna časť výskumu odhalila politické pozadie fungovania občianskych obradov, čo však podstatnou mierou ovplyvnilo aj obdobie rokov 1989 – 1991, v ktorom bol výskum uskutočnený. Bolo to obdobie, keď prebiehali významné spoločensko-politické zmeny zasahujúce do hodnotového systému spoločnosti aj jednotlivca a moji informátori súdobé udalosti spojené s politickým prevratom vnímali citlivo.

SOBÁŠ

Ako som už uviedla, v období socializmu bol jediným povinným (obligatónym) občianskym obradom civilný sobáš, ostatným občianskym obradom sa fakticky bolo možné vyhnúť. Sobáš na národnom výbore bol v prvých rokoch po jeho uzákonení vnímaný iba ako úradný akt, ktorého sa snúbenci zúčastnili niekoľko dní pred cirkevným obradom. Na vidieku, ako i u religiózne založených rodín v meste, sa spočiatku občianske sobáše stretávali s rozpačitosťou i odmietavými postojmi ľudí. ZPOZ-y sa po svojom vzniku v prvom rade zamerali na sobášny obrad ako dominantný prvok občianskeho obradového komplexu. Výskum v 150 obciach z roku 1984 ukázal, že už od počiatku zavedenia povinného civilného sobáša v roku 1950 bola zo strany štátu snaha, aby nebol iba úradným aktom, ale mal v rámci existujúcich podmienok aj dôstojný rámec. V 50. rokoch 20. storočia prevzali zbory (vtedy nazývané aktívy) do svojej kompetencie sobáše v 27,3 % obcí, v 60. rokoch v ďalších 9,5 % obcí.

O tom, že občiansky sobáš pôsobil ako cudzí prvok, svedčí i skutočnosť, že sa k nemu spočiatku neviazali, ani naň nenadväzovali nijaké obyčaje. Postupne sa však v lokálnych spoločenstvách vytvárali určité normy prepájajúce špecifickým spôsobom tradície s inováciami. Súviseli napríklad s obrúčkou, neodmysliteľnou rekvizitou pri občianskom i cirkevnom obrade, ktorá sa nosila v čase medzi občianskym a cirkevným sobášom na pravej ruke, potom na ľavej. V niektorých lokalitách súviseli s verejnou akceptáciou spoločného spania manželov až po cirkevnom sobáši, s konaním svadobnej zábavy až po cirkevnom sobáši, s nosením všednejších šiat (v 50. rokoch často len tmavého kostýmu) na civilný sobáš, než aké sa obliekali na cirkevný a pod. (Profantová 2015:187). V niektorých lokalitách však fungoval pre obradovú kultúru príznačný princíp, podľa ktorého adaptácia na nový jav nastáva ľahšie, keď je priradený k tradičným obradovým prvkom. Ako uvádza K. Jakubíková na základe výskumov v obciach Novof a Leštiny, civilný obrad bol v niektorých horooravských lokalitách spájaný so zásnubami, konal sa minimálne tri týždne pred cirkevným a vo všedný deň (takáto praktika je známa aj z iného prostredia, aj u niektorých mestských rodín) (Kropiláková-Jakubíková 1978: 99). V iných lokalitách sa konal v pracovný deň v týždni pred cirkevným obradom.⁴⁴ Úradné potvrdenie o sobáši bolo v niektorých obciach predpokladom pre účasť na ohláškach. V nadväznosti na obligatónnosť civilného sobáša postupne zanikala aj funkcia tradičných ohlášok. Ohlášky zvyčajne nasledovali tesne po zásnubách, ich pôvodným zmyslom bolo zachytiť prípadné prekážky manželstva ešte pred jeho uzavretím. Keďže cirkevnému sobášu od roku 1950 musel predchádzať civilný obrad, ohlášky v termíne medzi oboma

⁴⁴ Boli aj iné varianty termínov sobášov. Napríklad informátorka zo Svitavy uvádza: „Na svadbách má občiansky akt z hľadiska ľudského určité výhody, pretože nikto nerobil výčitky neveste, ak už nebola pannou a sa sobášila, proste niekedy bola aj v druhom stave, nik nemal výhrady, bralo sa to ako ľudský faktor; sobášilo sa a hotovo. Aj toto bolo také menej frustrujúce, oni potom ak aj išli do kostola, už boli manželia. Do kostola išli aj po niekoľkých rokoch od občianskeho sobáša“ (Bobříková 2013: 50).

sobášmi boli nefunkčné, pretože pár bol už v právnom zmysle zosobášený. Napriek tomu sa v niektorých farnostiach naďalej konali (Apáthyová-Rusnáková 1989: 72).

Dni konania svadby sa upravovali v závislosti od inštitucionalizácie pracovného rytmu. V tradičnom roľníckom prostredí na Slovensku do polovice 20. storočia bol obvyklým svadobným dňom utorok. Od 50. rokov 20. storočia svadobné dni určoval deň pracovného pokoja, teda nedeľa, a od druhej polovice 60. rokov, keď boli ustanovené voľné soboty, sa svadba presunula na sobotu. Civilného sobáša sa zúčastňovali spočiatku len snúbenci so svedkami vo sviatočných, ale nie svadobných šatách. Od 60. rokov bola obvyklá aj prítomnosť rodičov mladého páru, neskôr sa pridávali i príbuzní a známi.

Na rozdiel od dovtedy čisto úradného aktu na národnom výbore, začali mať sobáše po vzniku ZPOZ obradnejší charakter. Úradný akt bol obohatený o príhovory zástupcov ZPOZ-u zdôrazňujúce záujmy spoločnosti o novovznikajúce manželstvo a o kultúrno-umelecké vložky pôsobiace na emócie prítomných. Často bola využívaná napr. pieseň *Čo to za veselie* v interpretácii speváčky ľudových piesní Dariny Laščiakovej v reprodukovanej forme z gramofónovej platne alebo v interpretácii speváčok spolupracujúcich so ZPOZ-om. Scénosled bol s malými obmenami nasledovný: slávnostný príchod snúbencov, báseň, predstavenie snúbencov sobášiacemu matrikárkou, príhovor, samotný akt – právne formulácie sobáša, výmena prsteňov, zápis mladomanželov a svedkov do pamätnej knihy, ako záver kultúrna vložka, hudba, bežnou praxou bol aj prípitok sobášiacemu s mladomanželmi (Mravík 1978).

Pre sobášne obrady sa začali budovať špeciálne obradné siene, ktorých interiér vytváral udalosti dôstojný rámec. Významným momentom bola i skutočnosť, že sa pri budovaní siení rátalo aj s účasťou rodiny, príbuzných a známych. Zvyšovanie počtu účastníkov civilného obradu súviselo nielen s integráciou civilného sobáša do obradového komplexu, ale i s vytváraním priestoru pre obecnosť a znižovaním počtu hostí na svadobnej hostine. Civilný sobáš, podobne ako i cirkevný, sa stal priestorom pre vyjadrenie akceptácie zmeny sociálneho statusu priateľmi, susedmi, známymi, ktorí na svadobnú hostinu pozvaní neboli, avšak k účasti ich zaväzovala osobná informovanosť o sobáši (napr. prostredníctvom svadobného oznámenia). Občiansky sobáš postupne prenikal do kolektívneho vedomia. Po civilnom obrade sa postupne ujal zvyk pohostiť organizátorov svadobnými koláčmi a alkoholom.

Takýto občiansky sobáš začali postupne prijímať aj veriaci, ako jeden z komponentov svadobných obyčají, ktorý im nebránil uzavrieť manželstvo aj v kostole. O tom, že civilný sobáš bez dodatočného cirkevného bol v mnohých oblastiach alebo rodinách považovaný za nedostatočný, svedčia jeho hanlivé prezývky, napr. „sobáš pod vrbou“. Napriek oficiálnemu termínu uzavretia manželstva v deň civilného sobáša, niektorí manželia za deň výročia sobáša považovali termín cirkevného obradu. Od 60. rokov sa oba sobáše konali čoraz častejšie v jeden deň.

V mojom dotazníkovom výskume z roku 1986 na západnom Slovensku v obciach okresu Trnava sa séria otázok týkala svadby. 59 % respondentov

uviedlo, že občiansky i cirkevný sobáš v nich zanecháva rovnaký dojem, 20 % respondentov malo hlbší zážitok z občianskeho sobáša a 19 % z cirkevného. Obidva teda zaujímali v hodnotovom rebríčku obyvateľov obcí trnavského okresu rovnaké pozície. Naproti tomu v evanjelickom prostredí obce Očová na strednom Slovensku v okrese Zvolen pri výskume v tom istom roku vyššie hodnotilo občiansky obrad až 60 % respondentov. Okrem dvojakej konfesionality obyvateľov je táto obec známa dlhoročným pestovaním folklórnych tradícií, čo využívali aj organizátori občianskych obradov, a tak ich priblížili vkusu obyvateľov obce. „*Ale každý vraví, že v Očovej je to predsa krajšie [než občiansky sobáš vo Zvolene – pozn. autorky]. Tu to trvá aj hodinu. Každý príhovor šijú na rodinku, odobierky sa hovoria za mladú aj za mladého*“ (žena, 1953, Očová). V tejto lokalite využívali ako spomienkové darčeky výsledky zručnosti miestnych žien a mladomanželom dávali obrúsok vytvorený miestnou tradičnou technikou nazývanou výšivka krivou ihlou. Včleňovanie miestnych tradícií do inštitucionálnej časti svadobného obradu pravdepodobne značne prispelo k jeho vyššej popularite. Využitie folklórneho materiálu z obce, najmä svadobných piesní a odobierok, bolo pre všetkých aktérov obradu silným emocionálnym zážitkom.

S úrovňou občianskych sobášov vyjadřilo spokojnosť 71 % respondentov z okolia Trnavy. Zvyšok nebol spokojný s priestormi pre takúto udalosť nedôstojnými („... *sobáš v kancelárii nie je veľmi dôstojný*“). Tieto pripomienky sa logicky objavili najčastejšie v obciach, ktoré nemali vybudovanú obradnú sieň. Málo slávnostné priestory boli príčinou, že mladé páry sa radšej sobášili v inej lokalite, kde mali často aj svadobnú zábavu, čo narušovalo svadobné tradície obce.

Bez ohľadu na druh sobáša bolo koncom 20. storočia vo vidieckom prostredí zvykom, že nevestu a ženicha k sobášnemu aktu privádzali krstní otcovia. Túto skúsenosť potvrdili aj odpovede respondentov v obciach trnavského okresu, z ktorých 71 % by sa priklonilo k takémuto riešeniu. Cirkevná rola krstného otca bola teda funkčná aj pri občianskych obradoch. Krstný otec spravidla preberal aj funkciu svata (starejšieho). Podľa názoru 21 % respondentov však svadby neboli kvalitne organizované, pretože tradiční svadobní funkcionári (svat, družba) nevedeli, čo majú robiť. Vyššia spokojnosť s organizovaním svadby zo strany tradičných svadobných funkcionárov bola zaznamenaná v Očovej, kde podľa mojich zistení dosiaľ pôsobia jednotlivci – špecialisti na funkciu starejšieho. Najschopnejší z nich ročne absolvujú ročne okolo 30 svadieb, vedia presne, čo sa od nich očakáva a režirujú celý svadobný obradový komplex. Objednaný starejší však nebýva svedkom pri svadobnom obrade, pre túto rolu uprednostňujú aj v Očovej príbuzného.

V 80. rokoch 20. storočia bola už rozšíreným zvykom oznámiť a účasťou na pohostení potvrdiť zmeny rodinného stavu aj na pracovisku. 73 % respondentov uviedlo, že by v prípade sobáša pohostenie pripravilo aj pre spolupracovníkov, resp. tí, ktorí touto etapou života prešli, ho na pracovisku aj zrealizovali. Obvykle pozostávalo zo svadobných zákuskov a alkoholu.

V druhej polovici 20. storočia bol vývin svadobných obradov natoľko dynamický, že zmeny je potrebné sledovať v užších časových pásmach, než je

štyridsaťročného obdobia socializmu. Viac než politické vplyvy na zmeny pôsobila modernizácia, migrácia obyvateľov, výstavba infraštruktúry obcí, najmä existencia spoločenských priestorov a reštauračných zariadení, do ktorých sa svadby presunuli z obytných domov a dvorov. Občiansky sobáš sa z úradného aktu zmenil na dôstojný a ľuďmi akceptovaný prvok svadobných obradov, aj keď na vidieku bol stále za vrchol celej svadby považovaný sobáš v kostole (Kasanová 2013: 199). Svadobný sprievod smerujúci na národný výbor a následne do kostola predĺžil možnosť participácie lokálneho spoločenstva pri tejto významnej životnej udalosti. Bol východiskom nielen pre ľudí bez náboženskej príslušnosti, ale aj tých, ktorí z rôznych dôvodov nespĺňali podmienky pre prijatie sviatosti oltárnej. Pozornosť, ktorá tomuto sobášu bola zo strany štátu a miestnych zastupiteľstiev venovaná, ako aj skúsenosti organizátorov sobášov aj po páde socialistického režimu prispeli k vyššej kvalite civilných sobášov, než je v mnohých krajinách vyspelého západného sveta.

POHREB

Pohrebné obrady sa dostali do centra pozornosti štátnych inštitúcií hneď v počiatočných formách občianskych obradov v 50. rokoch 20. storočia. K inštitucionalizácii pohrebného rítu prispelo od 60. rokov aj postupné vytvorenie štátnej materiálno-technickej základne (pohrebnej služby, domov smútku, resp. vo veľkých mestách krematórií), ktorá narúšala zaužívaný priebeh pohrebných obyčají a zároveň vytvárala podmienky pre ich inováciu. Kremačné spolky vznikali už od konca 19. storočia, avšak na Slovensku bolo prvé krematórium vybudované v roku 1969. V tomto desaťročí rímskokatolícka cirkev začala akceptovať kremáciu, ale pre členov cirkvi dosiaľ „nástoživo“ odporúča, aby uprednostnili kostrové pochovávanie (Sudor 2011).

Napriek spomenutým inováciám vo vidieckom prostredí kvalitatívne zmeny v pohrebnom ríte počas obdobia socializmu prebiehali len veľmi pomaly. Vyplýva to zo špecifického charakteru tohto rítu, ktorý zrejme ľudia prežívajú zo všetkých obradov najemotívnejšie.

Pod psychickým náporom, akým zaiste rozlúčka s blízkym človekom je, robili neraz aj presvedčení zástancovia komunizmom proklamovaného ateistického svetonázoru kompromisy, a to nielen v zmysle svetonázorovom, ale i praktickom, napr. v očakávaní možných sankcií zo strany štátu. Viera v nemsrteľnosť sa javí „ako špecifický ľudský protest proti otrasu a sociálnym stratám spôsobených smrťou, ako i obranný postoj proti totálnej negácii individuálneho bytia a proti nepochopeniu zániku subjektu“ (Nuska 1981: 3). Pri pohrebnom akte nebola nálada názorovo sa presadzovať. Skôr bola tendencia prispôbiť sa lokálnym spoločenským normám. Nebolo zriedkavé, že cirkevne bol pochovaný aj človek, ktorý by si počas života nebol religiozitu pripustil (zo svetonázorového presvedčenia alebo z praktických dôvodov) a na pranie príbuzných, a často i prekvapenie okolia, bol pochovaný za účasti kňaza (Kiliánová 2007: 38).

Ako sa tieto skutočnosti prejavili pri organizácii pohrebov ZPOZ-mí? Rozlišovali sa dve formy účasti zborov na pohrebe: 1. občianska rozlúčka, ktorá bola súčasťou cirkevného pohrebu, 2. občiansky pohreb, t. j. civilný obrad bez účasti cirkvi. Občianska rozlúčka obsahovala údaje zo života zosnulého a rozlúčenie spoločnosti a rodiny so zosnulým, v dramaturgii obradu nasledovala ako osobitý vstup po náboženskej časti. Občiansky pohreb prebiehal celkom bez účasti cirkvi, teda mal samostatný scenár. Začínal hudbou a recitáciou nasledoval životopis zosnulého, prípadne ďalšie príhovory (vystúpiť mohli ďalší rečníci – zástupcovia pracoviska, spoločenských organizácií), napokon obradník predniesol rozlúčkovú reč a odznel hudobný alebo spevácky vstup. Všetci rečníci sa predtým, než sa ujali slova, úctivo uklonili smerom k zosnulému. Tento základný scenár si rodina po dohode s obradníkmi a pohrebnou službou mohla upraviť. Prvý kondoloval zosnulým obradník, potom ostatní prítomní. Záviselo tiež od situácie, či sa konal pohreb na cintoríne alebo v krematóriu, či bol na cintoríne dom smútku alebo sa rozlúčka konala nad hrobom.

Keďže občianske pohreby sa šírili len pomaly, snahou komunistického režimu bolo, aby občianska rozlúčka bola súčasťou každého pohrebu ako vyjadrenie rozlúčenia sa občianskej spoločnosti so zosnulým. Vo vedomí ľudí, ktorí sa socialistického občianskeho pohrebu nikdy nemali príležitosť zúčastniť, bol často zamieňaný za štátny pohreb, aký sa vystrojil významným predstaviteľom režimu, prezidentom či vojacom a ktorý organizoval aj financoval štát. Občianske pohreby sa skôr ujímali v mestskom prostredí, v niektorých dedinách boli počas celej éry socializmu výnimočnosťou.

Podľa výsledkov dotazníkového výskumu, ktorý v roku 1984 pokryl 150 obcí z celého Slovenska, sa však ZPOZ-y zúčastňovali pohrebu len v 87,7 % obcí, pričom približne v polovici z nich organizovali len občianske rozlúčky. Občianske pohreby sa v 60. rokoch konali v 10,9 % obcí a v 70. rokoch v 16,3 % obcí. Najviac zborov (32,8 %) sa na pohreboch začalo podieľať v 70. rokoch 20. storočia.

Náročnosť organizácie občianskych pohrebov a rozlúčok zvyšoval aj pomerne krátky čas na ich prípravu a najmä skutočnosť, že vidiecki rečníci spravidla neboli profesionáli, ale ľudia rôznych profesií, ktorí neboli vždy v čase pohrebu k dispozícii. Okrem zborov sa na organizácii pohrebov podieľali aj spoločenské organizácie – hasičské spolky, Červený kríž, Zväz protifašistických bojovníkov, Revolučné odborové hnutie, Socialistický zväz mládeže, Komunistická strana Československa a rôzne záujmové organizácie, ktorých bol zosnulý členom.

Príležitosťou pre rozlúčku menej zainteresovaných so zosnulým bol pohrebný sprievod so svojimi zaužívanými normami usporiadania. Smeroval z domu zosnulého do kostola a potom na cintorín, prípadne priamo na cintorín. Vzhľadom na budovanie domov smútku priamo na cintorínoch zanikal, resp. jeho trasa sa aj v súčasnosti obmedzuje len na krátky úsek od domu smútku po miesto hrobu. K redukovaniu pohrebných sprievodov vedúcich cez hlavné komunikácie obce viedol i rozvoj cestnej dopravy.

Súčasťou výskumu v roku 1984 bolo aj sledovanie výskytu vybraných obradových prvkov pohrebu. Podľa jeho výsledkov sa pohrebný sprievod konal

v 65,7 % obcí. Oznamy o úmrtí a akustické dotvorenie atmosféry pohrebu zabezpečoval v 58 % obcí miestny rozhlas. Počas občianskeho pohrebu sa na kostolných zvonoch nezvonilo, pretože ich rozozvučanie podlieha povoleniu cirkvi (Jágerová 2008: 103). Na neozvučených cintorínoch nebolo jednoduché zatriktívniť pohrebný obrad kultúrnymi vložkami, hudbou či recitáciou, teda osvedčenými prostriedkami ZPOZ-ov. Výnimkou boli miestne dychovky. Predpoklady na to vytvárali až novovybudované domy smútku.

Domy smútku sa pri cintorínoch budovali v poslednej tretine 20. storočia, najmä však v 70. a 80. rokoch. Finančným zdrojom boli štátne prostriedky, výstavba však prebiehala často svojpomocne v rámci zveľadovania obce nazývanej Akcia Zet. Keďže to bolo v období socializmu, vyskytuje sa tendencia pripisovať im význam protipólu religiózneho priestoru kostola. Možno súhlasiť s M. Jágerovou, ktorá tento názor vyvracia.⁴⁵ Upozorňuje, že od počiatku boli domy smútku koncipované ako nezávislé, neutrálne priestory, keďže mali slúžiť aj na občianske aj na cirkevné obrady. Nahrádzali márnice, ktoré sú súčasťou nových domov smútku, a slúžili pre umiestnenie mŕtveho do pohrebu, nie pre vykonávanie obradov. V období ich výstavby nebolo povolené stavať žiadne cirkevné objekty, v malých obciach sa však náboženské symboly používali od začiatku fungovania týchto priestorov. Niektoré stavby v malých obciach boli dokonca aj za socializmu kňazmi vysvätené, aj keď ich posvätnosť mohlo narušiť konanie civilného obradu. Ako osvedčené funkčné priestory vyhovujúce spoločenským potrebám ľudí budujú obce na Slovensku, podľa mojich zistení, domy smútku, avšak bez prispenia priamej dobrovoľnej práce občanov, aj po roku 1989.

Vo vidieckom prostredí boli počas socializmu výlučne občianskou formou pochovaní najmä štátni zamestnanci, napríklad príslušníci vojska. Občianske pohreby mávali členovia a funkcionári komunistickej strany, informátormi charakterizovaní ako „silní straníci“, na Horehroní sa takto dali pochovávať aj niektorí členovia protifašistického hnutia.⁴⁶ Významným osobnostiam spoločenského a politického života pohreb často pripravili v krematóriách, kde, mimo domáceho lokálneho spoločenstva, nebol tlak tradičných sociálnych noriem taký silný. Ich spopolnené pozostatky sa následne ukladali v obciach, odkiaľ pochádzali. Ukladaniu urny sa už nevenovala taká politická pozornosť ako pohrebu. Ako uvádza M. Jágerová: „Miesto spojené s religióznosťou sa pre

⁴⁵ „Tvrdenie, že domy smútku mali slúžiť na elimináciu pôsobenia cirkvi neobstojí, nakoľko napriek ich sprevádzkovaniu kostoly naďalej slúžili na vykonávanie časti pohrebných obradov – najmä pohrebných bohoslužieb a drvivá časť pohrebov aj v čase totalitného režimu bola cirkevných. Domy smútku síce uzavreli konanie pohrebných, teda aj cirkevných obradov do určitých vymedzených verejných priestorov, zamedzili ich realizácii na voľne prístupných priestranstvách... Myslím si, že to nebol hlavný dôvod ich stavania. Prípúšťam, že zavádzaním domov smútku mohla vtedajšia štátna moc čiastočne ovplyvniť a hlavne kontrolovať rôzne praktiky a úkony okolo zosnulého, ktoré v dome nemohla mať až tak pod kontrolou. ... Možno sa však domnievať, že daný fenomén by našu spoločnosť zastihol skôr či neskôr, bez ohľadu na formu štátneho zriadenia či politickej strany. Tento fakt potvrdzuje, že domy smútku sa stavajú aj v súčasnosti, sú obyvateľmi žiadané a stali sa nevyhnutnou súčasťou života obcí“ (Jágerová 2008: 135).

⁴⁶ Z terénnych výskumov M. Jágerovej (Jágerová 2008: 146).

niektorých jedincov stalo v čase totality zakázaným, tabuizovaným. Týkalo sa to najmä členov KSČ, štátnych zamestnancov, ale aj robotníckych vrstiev, pričom práve pohreb navodzoval situáciu, keď nastávali určité výnimky. Ak sa teda vyskytlo v rodine úmrtie a tá sa rozhodla rešpektovať vôľu zosnulého – pochovať ho cirkevnou formou, návšteva kostola či už v súvislosti s pohrebnou omšou, alebo pohrebnými obradmi, bola akosi tolerovaná práve v dôsledku špecifickej, veľmi citlivej sféry, do ktorej nebolo vhodné zasahovať“ (Jágerová 2008: 254).

Osobitná časť dotazníka z roku 1986 zameraná na postoje obyvateľov deviatich obcí trnavského okresu k inštitucionálnym obradom bola zameraná na názory respondentov na občiansky pohreb aj občiansku rozlúčku v porovnaní s cirkevnou časťou pohrebu. Vychádzalo sa z predpokladu, že občianske pohreby sa v skúmaných obciach vo väčšom rozsahu nevyskytovali. Za rovnako dôstojné obidva druhy pohrebov občiansky a cirkevný považovala vyše polovica respondentov, 30 % opýtaných sa javil dôstojnejší cirkevný pohreb a 10 % občiansky. Cirkevnú rozlúčku považovalo za dôstojnejšiu 60 % respondentov a občiansku 25 %. Podľa názoru 82 % opýtaných by občianska rozlúčka nemala chýbať na žiadnom pohrebe. Nespokojnosť s úrovňou miestnych pohrebov vyjadrilo 12,5 % respondentov, príčiny som však v dotazníku neskúmala.

Faktom bolo, že ani v polovici 80. rokov sa nedarilo na Slovensku občiansku rozlúčku spoľahlivo zabezpečiť na každom pohrebe, najmä pri úmrtí starších a osamelých ľudí. V niektorých prípadoch ju nahrádzala rozlúčka prostredníctvom miestneho rozhlasu. Pohreby bývali spravidla o 15.00 hod. a v tomto čase sa ZPOZ-om nedarilo spoľahlivo zabezpečovať rečníkov, optimálne podmienky neposkytovali ani neozvučené cintoríny.

Občianske pohreby fakticky počas socializmu na Slovensku neboli v zornom poli etnológov jednak preto, že nespádali do okruhu označovaného ako tradičná kultúra, jednak preto, že na vidieku sa vyskytovali minimálne a v mestách sa rozšírili najmä od 70. rokov 20. storočia. Príčinu možno vidieť aj v tom, že súviseli s kremáciou ako novým prvkom, krokom k modernizácii a kultúrnej zmene, ktorý v oblasti pohrebných obradov ako predmete výskumu presahoval tradičný záber pozornosti disciplíny.

ĎALŠIE OBČIANSKE OBRADY

Občiansku obradnosť ako celý komplex socialistických obradov bolo v ideologických plánoch komunistického režimu neustále rozvíjať. Pozornosť Zborov pre občianske záležitosti sa preto nemala obmedzovať len na tri základné obrady. Postupne boli zavedené aj ďalšie, ktoré prežívali alebo zanikali podľa ich úspešnosti a obľuby u obyvateľstva. Z tých, ktorých výskyt sa stabilizoval na celom Slovensku, vyberám také, ktorým sa etnologický výskum v tomto období aspoň okrajovo venoval a boli zaradené aj do dotazníkových prieskumov v rokoch 1984 a 1986.

Strieborné a zlaté svadby

Významnými podujatiami, ktoré organizovali ZPOZ-y, boli okrúhle výročia manželského spolužitia. Oslavy strieborných (25. výročie), zlatých (50. výročie) aj diamantových (60. výročie) svadiieb sa na Slovensku rozšírili v 20. storočí. Z predvojnového obdobia ich sporadicky poznáme z mestského prostredia ako rodinnú udalosť a oslavu. Tieto slávnostné jubileá neboli v tradičnom vidieckom prostredí ako spoločenská udalosť známe, preto sa aj do pozornosti etnológov dostali len okrajovo. Kornélia Jakubíková v rámci terénnych výskumov na Orave zaznamenala ich výskyt v 70. rokoch.⁴⁷ Iniciatíva vychádzala zo strany miestneho národného výboru, ale svojich rodičov – dlhoročných manželov na obrad prihlasovali aj dospelé deti. Na takéto podujatie posielal jubilantom pozvánky miestny národný výbor, ale nie všetci pozvanie prijali. Slávnosť sprevádzal kultúrny program – najmä spev folklórnej skupiny, pričom uprednostňovali piesne označované ako „starodávne“. Jubilanti dostali od obce dary, od nich sa naopak očakávalo, že organizátorom prinesú pohostenie. Obľúbeným darom pre jubilujúci pár bola čaša s vygravírovaným číslom jubilea alebo torta. Deti dávali rodičom tortu s číslom výročia, kvety, prípadne aj hodnotné úžitkové predmety. Namiesto svadobného pierka či kytice sa s obľubou využívali na odevy pripnuté postriebné klasy – ako symbol zrelosti. Oslavy jubilejných výročí sobášov sa rozšírili nielen v podobe občianskeho obradu, ale i cirkevného.

V dotazníkovom výskume v obciach trnavského okresu z roku 1986 až 79 % respondentov uviedlo, že by svoju jubilejnú svadbu (predovšetkým zlatú) oslávilo aj inštitucionálnou formou a 27 % respondentov by zlatú svadbu oslávilo aj občianskou formou, aj v kostole. Na rozdiel od výsledkov v katolíckych obciach okolia Trnavy, v konfesiónalne miešanej Očovej bol záujem o zlatú svadbu vyhranenejší v prospech občianskeho obradu. O obrad v kostole tu bol záujem menší. Potvrďuje to určité odlišnosti medzi tradične katolíckym prostredím a tolerantnejším zmiešaným evanjelicko-katolíckym prostredím, kde boli občianske obrady ľahšie prijímané, ale určite prispela aj kvalita občianskych obradov v Očovej, kde nadväzovali na miestny folklór, odevné a výtvarné tradície.

Oslavy životných jubileí

Oslavy životných jubileí, ako aj oslavy narodenín, sa masovo rozšírili až v priebehu 20. storočia. Ako dovtedajšia výsada významných osobností a vyšších sociálnych vrstiev postupne prenikali do miest a až následne na vidiek, a to skôr do evanjelického a. v. než do rímskokatolíckeho prostredia. K tejto príležitosti sa posielali písomné blahoželanania na ozdobných pohľadniciach, neskôr sa zaužívali aj osobné blahoželanania a oslavy (Jakubíková 1995b: 394). V kruhu rodiny sa oslavy životných jubileí stali príležitosťou na stretnutie rodiny a príbuzenstva, ktoré v mnohých prípadoch vzhľadom na ich priestorovú rozptýlenosť nebolo príliš časté.

⁴⁷ K. Jakubíkovovej ďakujem za poskytnutie týchto informácií i za poskytnutie súhlasu s ich uverejnením.

V období socializmu sa na oslavy životných jubileí na pracovisku zameriavali najmä Aktívy pre občianske záležitosti, ale tiež organizácie odborového hnutia. V 50. – 80. rokoch 20. storočia zaznamenali najmä oslavy 50. narodenín značnú rozšírenosť a obľubu. Z hľadiska oslávenca bolo životné jubileum príležitosťou na rekapituláciu uplynulého tvorivého života, potvrdenie spoločenského uznania vlastnej práce i uvedomenie si perspektív v závislosti od dosiahnutého veku. Zo strany spolupracovníkov boli tieto oslavy príležitosťou na vytvorenie neformálnych kontaktov, upevnenie medziludských vzťahov na pracovisku a ozvláštnenie každodenného života. Zo strany spoločnosti boli zasa príležitosťou oceniť pracovné zásluhy jubilanta, čo sa prejavovalo odovzdávaním gratulačných blankiet, odmien a darov od spoločenských organizácii, ktorých bol členom.

Najoslavovanejším jubileom boli 50. narodeniny, ktoré sa spravidla oslavovali na niekoľko etáp – v rodine, na pracovisku, v spoločenských a záujmových združeniach. Osobitnou formou oslavy jubileí organizovanej ZPOZ-mi boli aj stretnutia päťdesiatnikov žijúcich alebo narodených v konkrétnej obci, rozšírené v 80. rokoch 20. storočia napríklad v obciach na Záhorí. Spolu so záväznosťou oslavy sa rozšírili i prejavy okázalosti spojené s neúmernými finančnými nákladmi, ktoré sa v niektorých prostrediach stali normou a zároveň i záťažou niektorých jednotlivcov. Záviseli aj od sociálneho statusu oslávenca a ten sa neraz odvíjal od jeho politickej angažovanosti.

Pokiaľ ekonomicky aktívni občania životné jubileum oslavovali na pracovisku, národné výbory organizovali oslavy jubileí určené predovšetkým občanom v dôchodkovom veku, ale aj mimoriadne spoločensko-politicky angažovaným občanom, poslancom a pod. Slávnostné prijatia starých občanov mali svoje špecifikum v tom, že boli príležitosťou na vyjadrenie úcty a vďaky zo strany spoločnosti. Oslavy životných jubileí na národných výboroch sa organizovali v skúmanej vzorke 150 obcí Slovenska v roku 1984 v 86,4 % z nich. Hlavným organizátorom boli ZPOZ-y, spolupracovali spoločenské organizácie a umelecky činní občania. Slávnosť sa obvykle usporadúvala pre viacero oslávencov naraz, tí ju však spravidla nespájali s oslavou v kruhu rodiny. Za zmienku stojí i rozšírenie oslavy narodenín a menín na pracoviskách, kde spravidla nekončili iba gratuláciou. Bývali spojené s pohostením, aspoň s prípitkom, a konali sa obvykle aj v pracovnom čase. Väčšie rozmery nadobudli najmä oslavy niektorých rozšírených mien (Anna, Katarína, Jozef, Štefan, Ján), ktoré súvisia s tradíciou usporiadania zábav, a to tak v dedinskom, ako i mestskom prostredí.

Časť otázok dotazníkového výskumu z roku 1986 v obciach trnavského okresu bola zameraná na potrebu respondentov oslavovať meniny a narodeniny v kruhu rodiny a na pracovisku. Prevažná väčšina z nich považovala za potrebné osláviť obidva sviatky v rodinnom prostredí, pričom 83,5 % respondentov kládlo väčší dôraz na narodeniny a 77,5 % na meniny. Naproti tomu 48 % opýtaných, v Očovej až 60 % považovalo oslavy menín a najmä narodenín na pracovisku za nevhodné.

Väčšia tolerancia sa ukázala v prípade osláv životných jubileí: 56 % respondentov zastávalo názor, že jubilant by mal pripraviť pohostenie pre najbližší

okruh spolupracovníkov a 34 % sa priklonilo k názoru, že jubileum je výlučne súkromnou záležitosťou jubilanta a na pracovisku by nemal oslavovať. Na svoju oslavu by 50 % respondentov nepozvalo viac než 30 ľudí. Viacerí sa vyjadřili aj k otázkam, čo sa im na oslavách na pracovisku páči a čo nie: Za pozitívne považovali, že na oslavách sú ocenené pracovné výsledky oslávenca, uctia si ho spoločenské organizácie ako Revolučné odborové hnutie, Zväz československo-sovietskeho priateľstva či brigáda socialistickej práce. Za negatívum považovali nadmernú spotrebu alkoholu, neprimeranú dĺžku osláv, nákladnosť, neúprimné vzťahy, diferencovaný prístup vedenia podniku k jednotlivým oslávencom a súperenie v honosnosti pohostenia.

Pri neformálnom spoločenskom posedení sa z pohľadu pracovníkov utužovali priateľské vzťahy na pracovisku a z pohľadu komunistickej ideológie sa formovali socialistické pracovné kolektívy.

Rozlúčky brancov

Do polovice 20. storočia sa lokálna komunita spevom a odprevádzaním lúčila s regrútmí pred nástupom do vojenskej služby. Na tradičné lúčenie, ktoré sa do polovice 20. storočia konali pravidelne v jeseni takmer v každej väčšej obci na Slovensku, nadviazali slávnostné rozlúčky brancov, ktoré organizovali ZPOZ-y v spolupráci so Zväzomom, Zbormi národnej bezpečnosti alebo s vojenskou správou.

Výskum v 150 obciach Slovenska v roku 1984 ukázal, že od 60. rokov mali rozlúčky novú inštitucionalizovanú formu, pozostávajúcu zo slávnostného prijatia funkcionármi obce. Obsahom bol slávnostný príhovor a kultúrny program. Príprava takýchto rozlúčok sa rozvinula v 70. rokoch (v 60. rokoch ich organizovalo len 6,8 % obcí, v 70. rokoch sa pridalo ďalších 65,7 % a v 80. rokoch 12,3 % obcí). V prevažnej väčšine z nich sa následne usporadúvala i regrútska zábava. V niektorých obciach sa popri inštitucionálnej zložke zachovalo i označenie regrútov v deň odchodu stuhou s trikolórou, rozlúčka s dedinou spevom na ulici a tradičné vyprevádzanie brancov.

Niektoré ZPOZ-y organizovali aj slávnostné vítanie vojakov po príchode z vojenskej prezenčnej služby. Tento slávnostný akt sa šírila od druhej polovice 70. rokov a zrejme z dôvodu, že nemal vzor v tradičnej obradovej kultúre, nenachádzal žiaducu odozvu u obyvateľov. Svedčí to o skutočnosti, že v súvislosti s vojenskou službou bolo ako podstatné chápané odlúčenie od bydliska, rodiny a priateľov než úcta k občianskej povinnosti – základnej vojenskej službe, ktorej ukončenie by azda logicky mohlo mať väčšiu spoločenskú hodnotu než odchod k posádke.

Iné slávnostné podujatia

Medzi najrozšírenejšie a zároveň medzi ľuďmi najobľúbenejšie podujatia, ktorých organizátormi boli ZPOZ-y spolu so spoločenskými organizáciami (najčastejšie s Červeným krížom, školami a Zväzom protifašistických bojovníkov), patrili stretnutia predstaviteľov obce (v mestách v zastúpení pracovníkov ZPOZ) s dôchodcami v kultúrnom dome, obradnej sieni alebo inom spoločenskom priestore. Často sa konali v jesennom alebo predvianočnom ob-

dobí. Možno ich považovať za inovatívny prvok, ktorý v tradičnej kultúre nemá predlohu. Stali sa priestorom na obradné vyjadrenie úcty k najstaršej generácii formou pozvania dôchodcov od určitého veku do priestorov obecných úradov alebo kultúrnych domov. Spoločenské posedenie bolo otvorené príhovorom obecných predstaviteľov, spestrené kultúrnym programom a malým občerstvením. Pozvaní boli spravidla obdarení aj kvetom alebo symbolickým darčekom. Vychádzajúc z dotazníkového výskumu v 150 obciach Slovenska máme informáciu, že v 80. rokoch 20. storočia stretnutie s dôchodcami usporadúvalo 86,4 % zo skúmaných obcí. Nárast ich počtu bol obdobný ako pri väčšine podujatí organizovaných ZPOZ-mi (v 60. rokoch len 6,5 %, v 70. rokoch 52 % a v 80. rokoch sa k usporadúvaniu tohto podujatia pridalo 13,6 % obcí). Obluba posedení s dôchodcami súvisela so skutočnosťou, že nešlo len o ojedinelý prejav záujmu o občana zo strany obce i spoločnosti, ale spravidla nadväzovali na pravidelný kontakt sociálnych pracovníčok s osamelými starými ľuďmi, ktorí naň boli odkázaní. Niektoré ZPOZ-y usporadúvali pre osamelých dôchodcov aj slávnostnú Štedrú večeru v predvečer Vianoc, pre dôchodkyne oslavy Medzinárodného dňa žien, nemobilných občanov navštevovali v domácnosti a pod. Do istej miery starostlivosť ZPOZ-ov nahrádzala obmedzené spoločenské kontakty ľudí po ekonomicky aktívnom veku, ale i absentujúce charitatívne a náboženské spolky, orientované na pomoc starým občanom.

Celý rad podujatí, na ktorých participovali ZPOZ-y, sa viazal na školu, najmä na slávnosti školskej mládeže. Išlo najmä o slávnostné uvítanie prvákov, slub iskiev a pionierov (ako jednotlivých stupňov v hierarchii socialistických organizácií školákov), rozlúčku so školou, odovzdávanie občianskych preukazov, slávnostné prijatie absolventov stredných škôl, teda o podujatia charakteru iníciačných obradov. Zainteresovanie lokálnych ZPOZ-ov na týchto podujatiach vyjadrovalo zainteresovanosť širšej spoločnosti na živote škôl a školákov, ale prispievať malo aj k odpútaniu väzieb detí a ich rodičov od cirkevných obradov – svätého prijímania, birmovky či konfirmácie. Ukážkové podujatie tohto typu, ktoré sa rozvinulo do neobvyklej formy a prepájalo školskú slávnosť s rodinnou a zároveň so štátnym sviatkom, som zaznamenala v roku 1986 v Očovej. Išlo o Sľub vernosti socialistickej vlasti, ktorého sa zúčastňovali žiaci 7. ročníka základnej školy a vzniklo ako protipól k birmovke a konfirmácii. Postupne organizátori ustúpili od pôvodného odlišovania veriacich a ateistov a slávnostný sľub skladali všetky deti za účasti rodičov, učiteľov a funkcionárov obce. Slávnosť sa konala 9. mája, ktorý bol štátnym sviatkom, a jej súčasťou bolo kladenie kvetov k pomníku padlých vojakov. Táto slávnosť si získala vo vedomí obyvateľov také pevné pozície, že sa nekončila oficiálnou časťou, ale pokračovala v rodinách siedmakov slávnostným obedom a obdarovaním detí. Deti sa zúčastňovali slávnosti v pionierskych rovnošatách, rodičia v slávnostnom odeve. Tejto slávnosti predstavitelia obce pripisovali výrazný podiel na znížení počtu detí, ktoré sa zúčastňovali cirkevných obradov. Sledovať ich možno ako obdobu takýchto obradov realizovaných aj v iných socialistických krajinách, napr. východonemeckej mládežníckej slávnosti *Jugendweihe* (Mohrmann 1987), ktorým sa venujem nižšie.

ZPOZ-y sa spolu s ďalšími spoločenskými organizáciami obce podieľali na zabezpečení slávnostného priebehu politických sviatkov a výročí. Prehľadne možno uviesť, že išlo napríklad o oslavy 1. mája, ktoré mali v dedinskom prostredí na rozdiel od mestského, kde sa konali slávnostné sprievody pracujúcich, odlišnú formu. Takmer v jednej pätine zo 150 skúmaných obcí v roku 1986 organizovali v predvečer 1. mája lampiónový sprievod, slávnostnú atmosféru navodzovala výzdoba obce a vysielanie miestneho rozhlasu. Zbory asistovali tiež pri stavaní májov a pri organizovaní prvomájových veselíc, ktoré sa konali v 39 % skúmaných obcí, tiež pri kultúrnych a športových podujatí.

Oveľa väčšia zainteresovanosť národných výborov a teda i ZPOZ-ov bola pri organizácii osláv oslobodenia obce (67,1 %). Ich súčasťou býval kultúrny program a kladenie vencov k pamätníkom. Väčší spoločenský dosah mali i oslavy výročí Slovenského národného povstania, a to najmä v obciach, ktorých obyvatelia sa do Povstania aktívne zapojili. Do štruktúry osláv sa ku kultúrnym podujatiam pridružili besedy s príslušníkmi protifašistického odboja, resp. priamymi účastníkmi SNP a rozšírené bolo pálenie tzv. partizánskych vatier. Na dedinách aj v mestách sa stretávali občania, aby si kultúrnym či športovým programom pripomenuli SNP, centrom diania sa vo večerných hodinách stala vatra.

Národné výbory reprezentované ZPOZ-mi participovali aj na organizovaní osláv Medzinárodného dňa žien (ďalej MDŽ). Zabezpečili pozvánky, občerstvenie a kultúrny program umelcov, folklórnych alebo speváckych skupín. Často vystupovali aj deti z materskej školy, pionieri základnej školy a miestni členovia Socialistického zväzu mládeže. Na oslavách bývali uctené a odmeňované matky s viacerými deťmi. Tento sviatok sa oslavoval aj na pracoviskách, kde oslavu organizovali odborárske organizácie. MDŽ bolo populárnym sviatkom, kyticu kvetov dostávali ako výraz úcty ženy nielen na národných výboroch a na pracoviskách, ale aj v rodinách.

Podujatia organizované ZPOZ-mi boli evidované v pamätných knihách, ilustrované kresbami, a fotografiami, doplnené podpismi účastníkov. Zachované pamätne knihy z obdobia socializmu sú svedectvom pestrosti občianskej obradovej kultúry aj významu, ktoré im spoločnosť pripisovala.

Prezentovaná škála občianskych obradov ukazuje špecifické cesty a spôsoby, akými prenikali hodnoty súdobého vládnuceho režimu, ale i viaceré prvky súvisiace so sociálnou a technickou modernizáciou všeobecne, do každodennosti obyvateľov Slovenska. V priebehu 20. storočia vstupovali do obradov životného cyklu rôznou mierou a spôsobom dva druhy inštitúcií – štát a cirkev. Štát narušoval výlučnú pozíciu cirkvi v rodinných obradoch prostredníctvom legislatívnych úprav a vytvoril tak alternatívu k dovtedy fungujúcim formám cirkevných obradov. Tento proces sa na Slovensku zdynamizoval v druhej polovici 20. storočia vplyvom sekularizácie, komunistickej ideológie, ale tiež v dôsledku individualizácie spôsobu života. Popri spontánnych – ľudových zložkách obradnosti, ktoré zohrávajú v obradoch dôležitý význam, vyprofilovali sa nové kultúrne vzory aj v inštitucionalizovanej časti obradov, ktoré ľudia

postupne začínali vnímať ako tradičné. Je zrejmé, že za uvedené obdobie sa Zbory pre občianske záležitosti stali dôležitou súčasťou života občanov žijúcich v socialistickom režime. Činnosť ZPOZ politicky riadil a usmerňoval prostredníctvom nariadení štát, ktorý zároveň finančne podporoval vydávanie metodických materiálov a iných inštruktážnych pomôcok. ZPOZ-y fungovali ako dôležitá súčasť kultúrno-spoločenského života v jednotlivých obciach a mestách Slovenska. Ich vstupovanie do obradov životného cyklu človeka a tiež do kultúrnych podujatí v obciach nemohlo uniknúť slovenským etnológom. Pozornosť však na ZPOZ-y zaostrili až v 80. rokoch 20. storočia. Drobné zmienky o nich sú okrem spomenutých výskumov v publikáciách regionálnych výskumníkov.

Priblíženie histórie vzniku občianskych obradov a ich prijímania obyvateľmi Slovenska ukázalo, že štát ponúkol alternatívne spôsoby slávenie výnimočných situácií v živote človeka, pričom náboženskú ideológiu nahradil komunistickou. Postupne občianske obrady kultivoval do tej miery, že boli mnohými ľuďmi akceptované a prijímané buď ako plnohodnotná náhrada za ich cirkevné formy, alebo ako ďalší rituálny prvok popri cirkevných. Občianske obrady sa priblížili požiadavke komunistickej strany na tvorbu nových tradícií – a súčasne slúžili na internalizovanie socialistických hodnôt a noriem a aj ako emocionálny ventil.

Vývin občianskych obradov mal svoje etapy, úzko súvisiace s politickým vývinom spoločnosti. Z hľadiska pestrosti a frekvencie výskytu vývinový vrchol dosiahli v 70. rokoch 20. storočia v období tzv. normalizácie, keď štát vystupňoval kontrolu nad každodenným životom občanov. Občianske obrady boli zneužívané aj ako indikátor svetového názoru a lojality človeka so socialistickým štátom, preto v niektorých situáciách boli poznačené strachom.

OBČIANSKE OBRADY V NIEKTORÝCH INÝCH SOCIALISTICKÝCH KRAJINÁCH

Obraz vývinu a fungovania občianskych obradov v rokoch 1950 – 1989 by nebol úplný, keby sme ho nesledovali v kontexte s vývinom v niektorých ďalších európskych socialistických krajinách, nazývaných aj ako krajiny východného bloku. Formovanie občianskych obradov v Československu korešpondovalo s podobným vývinom civilných rituálov v ostatných socialistických krajinách v Európe.

Keďže kvalita i rozšírenosť občianskych obradov v bývalých krajinách východného bloku boli rôzne, rôzna je i úroveň dostupných informácií o nich v odbornej literatúre. Odlišnosti badať i v miere odborného záujmu, aký v tejto krajine civilným inštitucionalizovaným obradom venovali na jednej strane tvoria profesionáli a na druhej výskumníci z oblasti národopisu či etnológie, čo súčasne odráža význam pripisovaný tejto sfére zo strany súdobých štátnych inštitúcií.

Najviac sa sovietskemu modelu občianskej obradnosti podobal bulharský. V Bulharsku bola prostredníctvom rozvinutého inštitucionálneho zázemia

venovaná pozornosť širokému spektru obradov, ich umeleckej stránke a organizovaniu. Činnosť koordinovala Národná komisia pre socialistické sviatky a obrady, ktorej členmi boli i bulharskí etnografi a folkloristi, čím dostávali príležitosť sledovanú oblasť občianskych obradov nielen skúmať, ale priamo do nej istým spôsobom zasahovali. Podľa dobovej odbornej literatúry možno súdiť, že sa dostávali nielen k informáciám o forme a obsahu socialistických obradov, ale sledovali aj proces ich akceptácie, kontakt a konkurenciu s náboženskými obradmi, čo dokumentujú početné príklady v dobových publikáciách. Prinášajú kvantitatívne výskumné údaje dokumentujúce napr. popularitu občianskych obradov v porovnaní s náboženskými (Stojčev 1962). V Bulharsku sa etnológovia podieľali na zakomponovaní tradičných obyčajových prvkov do novej obradnosti, na čo sa v tejto krajine kládol azda najväčší akcent zo všetkých socialistických krajín. Osobitosťou Bulharska bolo rozšírenie záujmu riadiacich inštitúcií aj na neoficiálnu časť obradov s cieľom usmerňovať ju (Todorov 1978/1979). V rámci spomenutej národnej komisie vznikol projekt, podľa ktorého boli vytvorené vzory občiansko-tradičných svadieb upravených v zmysle regionálnych osobitostí. Tieto vzory boli predvádzané v príslušných regiónoch ako návod, podľa ktorého sa mala svadobná obradová kultúra ďalej rozvíjať. Religiózne prvky mali byť nahradené predkresťanskými rituálmi symbolizujúcimi kult predkov či kult slnka (Ivanova 1981). Ateistická regulácia tu viedla k potlačeniu osláv menín a k posilneniu významu narodenín, ktoré v tradičnom prostredí, podobne ako na Slovensku, neboli slávené. Podobne ako v Sovietskom zväze aj v Bulharsku predstavovali bezreligiózne obrady isté východisko pre stieranie rozdielov medzi kresťanskou a islamskou časťou obyvateľstva a mali viesť k asimilácii moslimskej religiozity u tureckej minority či skupiny bulharských moslimov Pomakov (Brunnbauer 2008: 54-57).

V Maďarsku režim kládol akcent najmä na obrad slávnostného pomenovania novorodencov, občiansky sobáš a pohreb. Do pozornosti etnológov sa tu občianske obrady dostávali len okrajovo. V roku 1983 konštatuje etnologička Judit Morvay, že náboženské obrady, napríklad sobáš v kostole, sú nezávisle od svetonázorového presvedčenia účastníkov frekventované, lebo sa zdajú oveľa efektnejšie a slávnostnejšie, ako napr. obrad na národnom výbore (Morvay 1983: 393). Ako som už uviedla vyššie, civilný sobáš je v Maďarsku povinnou súčasťou uzavretia manželstva nepretržite od roku 1894, čo pravdepodobne ovplyvnilo aj plynulosť procesu akceptácie občianskych obradov. Z toho možno súdiť, že socialistické občianske obrady sa tu formovali aj prijímali skôr na princípoch sekularizácie každodennej kultúry a ideologické tlaky sa prejavovali viac v kalendárnom sviatkovani než v intímnejšej rodinnej sfére.

V Nemeckej demokratickej republike (NDR) bol v roku 1965 schválený nový rodinný zákon, podľa ktorého bol civilný sobáš jediný právne uznaný. Predtým sa civilné obrady experimentálne konali na pôde štátnych podnikov, čo však nemalo veľký úspech. Od roku 1955 svedkovia pri sobáši neboli povinní a v polovici 60. rokov mali občianske sobáše iba registrujúcu úradnú podobu, snúbenci na ne prichádzali v každodennom odeve a bez hostí. Od polovice 70. rokov sa v NDR po vzore iných socialistických krajín začali budovať obradné siene, čo prispelo k posilneniu integrácie občianskych sobášov

do obradovej kultúry. Podľa vzoru Sovietskeho zväzu tu bola snaha zaviesť po sobáši kladenie kytíc na hroby padlých vojakov, čo však nemalo veľkú odozvu (Mohrmann 1986: 27). Víťanie novorodencov v tejto krajine nemalo takú popularitu, ako napr. v Československu, a pokiaľ sa po narodení dieťaťa nekonal krst, oslavy boli často iba privátne.

Špecialitou NDR bol sviatok 14-ročných, v nemčine nazývaný *Jugendweihe*. Išlo o iniciačný obrad – sekulárne uvedenie, doslovne „zasvätenie“ dospievajúceho človeka do spoločnosti. Vznikol v polovici 19. storočia v sociálno-demokraticky orientovaných vrstvách obyvateľstva ako proletársky pendant ku konfirmácii a zároveň sviatok ukončenia školskej dochádzky. Bol šírený prostredníctvom bezverekých spolkov a v období nemeckého fašizmu bol zakázaný. Od roku 1954 nadobudol nový obsah, rozvinul sa na jednu z najväčších rodinných slávností. Konala sa na úrovniach inštitucionálnej (školy, kluby) i privátnej. V 80. rokoch 20. storočia sa jej zúčastňovalo okolo 70 hostí a oslávenec dostával hodnotné dary. Kým v roku 1954 sa *Jugendweihe* zúčastnilo 17,2 % mladých ľudí, v roku 1984 to bolo už 97,4 % (Mohrmann 1986: 27). V období socializmu mal sviatok vyjadrovať identifikáciu mládeže i rodičov so socialistickými ideami. Životnosť si však zachoval aj po zjednotení Nemecka na území bývalého NDR až do súčasnosti.⁴⁸

V Juhoslávii rodinné občianske obrady, podobne ako ani politika štátu, dôsledne nesledovali sovietsky vzor a mali skôr registračnú funkciu. Rozdiely v ich prijímaní boli medzi mestom a vidiekom, ale aj medzi príslušníkmi rôznych konfesíí. Dominantné inštitucionálne formy obradov boli náboženské, mimo nich boli rozvinuté privátne formy rodinnej obradnosti. Civilný sobáš však nadobudol slávnostný charakter s účasťou príbuzenstva a známych (Kašuba 1982). Pre bývalú Juhosláviu bolo charakteristické, že tu nevznikli inštitúcie podľa sovietskeho vzoru, ani odborné diskusie, ktoré by sa špeciálne zaoberali tzv. socialistickými obradmi. Jednotlivcovi bola pozornosť venovaná minimálne, socialistická profánna zložka sviatkovania sa prejavovala viac v kalendárnych sviatkoch (Rihtman-Auguštin 1990: 104).

Osobitosťou v rámci bývalých socialistických krajín bolo od roku 1966 podujatie *Kmečka ohcet* (v preklade sedliacka svadba) v hlavnom meste Slovinska v Lublane. Naraz sa tu sobášilo niekoľko párov z celého sveta v tradičných krojoch. Súčasťou podujatia bol sprievod vyzdobených kočov so snúbencami sprevádzaný folklórnymi zoskupeniami a prizeralo sa niekoľko desiatok tisíc divákov. Takéto medzinárodné svadby sa konali až do roku 1990, zosobášilo sa na nich vyše 300 párov z Európy, Ameriky, Afriky a Ázie. Podujatie sa stalo úspešným socialistickým marketingovým produktom v rámci turistických podujatí v Lublane (Poljak-Istenič 2013). Pomáhalo naštartovať turistickú sezónu aj v prímorskom meste Portorož, kde trávili páry tri dni svadobnej cesty, počas ktorej boli permanentne využívané pre rekľamu ubytovacích a stravovacích zariadení. Reprezentantov Slovenska spomedzi prihlásených záujemcov vyberal bratislavský denník *Večerník*, pretože Bratislava bola družobným mestom Lubľany. Vyslaný mohol byť iba jeden

48 Pozri: Die Jugendweihe.

pár. Ten, ktorý prešiel prísny výberom, bol zverejnený v médiách. V Juho-slávii strávil týždeň na rôznych spoločensko-kultúrnych podujatiach a turistických vychádzkach. Po návrate domov niektorí z reprezentantov Slovenska absolvovali fakultatívny cirkevný sobáš (Pašková 2017), iní akceptovali inštitucionálnu formu sobáša z Ľubľany a pripravili svadobné posedenie pre príbuzenstvo bez inštitucionálneho obradu.⁴⁹ Podľa opísaného vzoru sa takéto medzinárodné svadby v tradičných krojoch ako turistická atrakcia konajú aj v súčasnosti vo viacerých mestách Slovinska, aj v srbskom Belehrade.

V Poľsku vzhľadom na silne katolícke tradície občianske obrady nezískali popularitu ani stupeň rozšírenia ako v susedných krajinách (Staszczak 1982). Tamojšia odborná etnologická literatúra sa procesu ich prijímania samostatne nevenovala, možno však predpokladať, že občianska alternatíva obradov bola obyvateľom Poľska ponúkaná podobne ako v iných socialistických krajinách. Dôvodom, že táto ponuka mnohými z nich nebola akceptovaná, môže byť aj skutočnosť, že účasť na cirkevných obradoch režim nesankcionoval tak prísne, ako napríklad na Slovensku.

Ako ukazuje predchádzajúci stručný prehľad, v skupine európskych socialistických krajín plnili občianske obrady funkciu nielen spoločenskú, ale aj politickú. Socialistický štát využíval výnimočné prechodové momenty životného cyklu na odpútavanie ľudí od náboženstva a na demonštráciu starostlivosti o občana. Ciele, ktoré sledoval zavádzaním nových obradových foriem, boli v jednotlivých krajinách fakticky totožné. Odlišná však bola tvorivosť, forma a dôraz na ich presadzovanie zhora, ako aj organizačná štruktúra, prostredníctvom ktorej ich včleňovanie do života obyvateľstva prebiehalo. Režim všade ponúkol alternatívne podoby týchto výnimočných situácií pričom náboženskú ideológiu nahradil komunistickou. Postupne občianske obrady kultivoval do tej miery, že boli mnohými ľuďmi akceptované a prijímané buď ako plnohodnotná náhrada za ich cirkevné formy, alebo ako ďalší rituálny prvok popri cirkevných. Občianske obrady sa tak priblížili požiadavke komunistickej strany na tvorbu tradícií, slúžili na internalizovanie socialistických hodnôt a noriem a súčasne aj ako emocionálny ventil.

Napriek konfliktnosti a diskontinuite politického vývinu nemožno obradovej kultúre v druhej polovici 20. storočia, vrátane jej inštitucionálnej zložky, uprieť určitú fenomenálnu samostatnosť a nezávislosť. Prejavili sa, ako ukážem v nasledujúcej kapitole, v jej pretrvávaní v čase aj napriek zásadným politickým zmenám, ku ktorým došlo odstránením komunizmu. Príčiny tejto nezávislosti súvisia s integráciou inštitucionálnych zložiek obradov a slávností do tradičnej a každodennej kultúry, ktorá dokáže ideológiu a politiku transformovať do prijateľnej podoby, vyhovujúcej potrebám jej nositeľov.

⁴⁹ Podľa informácie od V. Zímovej, ktorá za Slovensko takúto svadbu absolvovala v roku 1974, na Kmečka ohcet ich sprevádzal bratislavský folklórny súbor Dimitrovec, príbuzných však so sebou nemali, pretože vycestovať do Juho-slávie v tom čase nebolo jednoduché. Definitívny sobášny list získali z Brna, kde sa v rámci Československa sústreďovala agenda zahraničných sobášov.

VÝVIN OBČIANSKÝCH A VYBRANÝCH CIRKEVNÝCH OBRADOV PO ROKU 1989

Rok 1989 predstavuje v skúmanej téme významný medzník, keďže obnovenie demokratických princípov v občianskom živote prinieslo potrebu zmeny fungovania systému inštitucionalizovaných obradov. Po politickom prevrate v Československej socialistickej republike v novembri 1989 bolo zrejmé, že občianske obrady ako prostriedok ateizácie obyvateľstva a prvok slúžiaci na formovanie socialistického spôsobu života, stratili zmysel. Menej jasné bolo, čo sa s nimi bude diať v novej spoločensko-politickej situácii. Nasledovať fungujúce vzory z demokratických krajín Európy bolo v tomto prípade problematické, pretože odlišný kultúrno-historický vývin v druhej polovici 20. storočia v socialistických krajinách ovplyvnil ich osobitný charakter. Zmeny, ktoré politický prevrat v roku 1989 v komplexe občianskych obradov spôsobil, možno zjednodušene vyjadriť tromi tendenciami: odbúranie politického obsahu, zredukovanie ich umelo vytvorenej rozmanitosti i počtu jednotlivcov, ktorí ich budú navštevovať. „Nový rozmer nadobudlo prelínanie svetského a cirkevného vplyvu na obradovú kultúru a sviatkovanie, čo modifikovalo spoločenský a kultúrny vývin vidieckej aj mestskej kultúry. Nový politický režim priniesol aj nové chápanie občianskych práv a povinností a predstavoval kvalitatívne nový prístup v organizovaní spoločenského života. Takmer v každej oblasti štátnej správy sa udiali zmeny, ktoré sa dotkli aj kultúry... V uchovávaní obyčajovej tradície sa stretávame s formami ich inovácií, pod ktorými rozumieme vstup nových prvkov, alebo renováciami, ktoré chápeme ako obnovenie starej tradície. Na jednej strane narastá vplyv inštitucionalizovaných foriem a na druhej strane sa prehľbuje proces individualizácie obyčajovej tradície. V tomto období došlo k nivelizácii obyčaji v dedinskom a mestskom prostredí. Zvýšil sa podiel cirkvi a školy na iniciovaní renovácie niektorých zvykov a obradov“ (Leščák 2005: 16 a 41).

Demokratické zmeny po roku 1989 v spoločnosti vo všetkých sférach jej života priniesli so sebou aj rehabilitáciu cirkvi a náboženských obradov. Vznikol tak silný tlak proti organizácii občianskych obradov a slávností. Cirkevné obrady začali po roku 1989 nadobúdať oveľa väčšiu prestíž predovšetkým v dedinskom prostredí. Zbory pre občianske záležitosti sa vo všeobecnosti vo vedomí ľudí spájali s komunistickými ateistickými aktivitami. Zatiaľ čo všetko vzniknuté za socializmu bolo kriticky prehodnocované a aj občianske obrady sa spočiatku zdali byť prežitkom predchádzajúcej doby, cirkevné obrady životného cyklu boli v očiach väčšiny obyvateľov dedín prestížnejšími a rešpektovanejšími. Po politickom prevrate v roku 1989 došlo na Slovensku k posilneniu náboženských hodnôt. Priznávať sa k ateizmu či bezverectvu bolo provokatívne až odvážne. Vidieť to aj z výsledkov štatistického sčítania

ľudu z roka 1991, keď sa k cirkvám hlásilo najviac ľudí od politickej zmeny. Postupne ich však ubúdalo, pretože kým podľa štatistických údajov v roku 1991 bolo evidovaných 9,8 % osôb z populácie bez vyznania, v roku 2011 sa k žiadnej cirkvi nehlásilo 13,4 % populácie. Zmeny spoločensky uznávaných hodnôt ovplyvnili aj dovtedy fungujúci systém občianskej obradnosti.

ZMENY V OBČIANSKEJ OBRADNOSTI

Po zmene spoločenského zriadenia v roku 1989 práca Zborov pre občianske záležitosti ostala bokom od záujmu štátnych orgánov, v nových spoločenských podmienkach bola pokladaná za nepotrebnú. Mnohí ju považovali za prežitok socializmu, ktorý v novovytváranej demokratickej spoločnosti nemal miesto. Vývoj kultúrno-osvetovej činnosti zasiahli spoločenské zmeny hlboko. Zbory sa stali prostriedkom politickej manipulácie a terčom útokov, pretože vznikli v predchádzajúcom režime a ideologicky mu slúžili. Ich ďalšia existencia bola ohrozená.⁵⁰

Niektoré vidiecke obce a mestá ZPOZ zaradili medzi komisie obecných zastupiteľstiev, niektoré ich zrušili a zrušili aj vybudované obradné siene. Rušili sa odbory kultúry i systematizované miesta profesionálnych pracovníkov. Koncom roku 1990 bolo zastavené vydávanie časopisu *Nová cesta*, ktorý bol dovtedy financovaný štátom.

ZPOZ-y si však naďalej zachovali miesto v občianskej obradnosti. Život ukázal, že časť občanov si pri významných životných príležitostiach občiansku formu inštitucionálneho obradu vyžadovala, dokonca sa postupne vyvinuli nové formy ich činnosti. Mnoho členov ZPOZ, osvetárov a ďalších priaznivcov však neustále chápalo túto prácu ako poslanie a pokladali ju aj naďalej za dôležitú súčasť života človeka a spoločnosti.

Proces záchranu zborov bol sprevádzaný rokovaniami s kompetentnými orgánmi. Úsilie o to, aby zbory ostali v pôsobnosti štátnej správy skončilo neúspešne: prestali byť riadené vládou, zrušený bol ich koordináčny orgán pri MK SR, ZPOZ-y vypadli z novej štátnej legislatívy. V tejto situácii potenciálnu možnosť na zastrešenie dovtedajšej činnosti ZPOZ predstavoval zákon o obecnom zriadení, podľa ktorého si samospráva môže vytvárať komisie, aké k svojmu fungovaniu potrebuje. Na čas potrebný na transformáciu a revitalizáciu, ktorá súvisela so zmenou demokratického systému na Slovensku, sa činnosť ZPOZ-ov prechodne utlmila.⁵¹

50 Situáciu dokresľujú výpovede súčasníkov: „Všetko staré bolo zlé, nič sa neuznávalo. Bolo povedané, že ZPOZ netreba, nech to robia farári. Revolucionári búrali všetko staré, ale neprišli s ničím novým, čím by ZPOZ-y nahradili. Ľudia si opäť začali želať aj občianske obrady, začali im chýbať“ (muž, nar. 1933). „[...] 40-ročná vláda socializmu vychovala generáciu neveriacich, ktorí vôbec nemali k cirkvi blízko. Po revolúcii si vláda myslela, že ZPOZ-y a občianske obrady už nie sú potrebné“ (žena, nar. 1958) (citované podľa Bobříková 2013: 29, 30).

51 V rámci mojich výskumov bol v Očovej po roku 1989 záujem o inštitucionálne občianske obrady najväčší zo všetkých skúmaných obcí. Podľa informácie vtedajšej zástupkyne ZPOZ na víťanie do života tu podobne ako v minulosti pozývali všetky novonarodené deti, usporadúvali spoločné aj individuálne víťania do života a občania pozvanie i akceptovali („*Nepřidu*

V niektorých obciach a mestách boli ZPOZ-y zrušené, čo však neznamenalo aj úplné zrušenie poskytovania občianskych obradov. Tam, kde zostali, bolo potrebné nájsť ich miesto v transformujúcej sa spoločnosti. Z občianskych obradov bolo v prvom rade potrebné odstrániť ich ideologický obsah a pretvoriť ich na iných princípoch. Základným sa stal spoločensko-humánny aspekt, ktorého centrom bol človek a rozvíjanie medziľudských vzťahov. Občianske obrady a slávnosti sa začali orientovať na všetkých občanov bez ohľadu na to, či sú veriaci, ateisti, či nábožensky indiferentní.

Svetonázorová otvorenosť súčasných členov ZPOZ-u sa potvrdila aj počas mojich terénnych výskumov v rokoch 2016 – 2017. Jedna z dlhoročných pracovníčok mestského úradu organizujúca obrady sa počas výskumu vyznala: „*Milujem túto prácu... Ja sama som veriaca.*“ Podobne aj medzi účinkujúcimi na obradoch sú veriaci, ktorí túto činnosť vykonávajú ako svoje hobby a nezamýšľajú sa nad tým, že pôvodnou úlohou ZPOZ-ov bola ateizácia ako predpoklad formovania socialistického spôsobu života.⁵²

Z iniciatívy viacerých miest a obcí bolo v roku 1991 na ustanovujúcej celoslovenskej konferencii, za účasti vyše päťsto delegátov z obcí a miest Slovenska v Banskej Bystrici, založené Združenie zborov pre občianske záležitosti Človek človeku v Slovenskej republike.⁵³ Funguje ako dobrovoľná organizácia s právnou subjektivitou. Schválené boli stanovky združenia a zvolené vrcholné orgány, ktorých členovia sa volia počas celoslovenských konferencií na dvojročné volebné obdobie. Štruktúru združenia ďalej tvoria regionálne a krajské rady. Podľa informácií, ktoré mi poskytla jedna z predstaviteľiek združenia pri mojom výskume v roku 2017, sa jeho cieľom stalo riešenie problémov ZPOZ, podpora a predovšetkým metodická pomoc rozvoju komunikácie s občanmi pri významných udalostiach obce aj životného cyklu jednotlivca. Roku 1993 sa sekretariát ústrednej rady združenia presťahoval z Bratislavy do Banskej Bystrice, kde sídli do súčasnosti. Podnetom bola aj skutočnosť, že vtedajší Stredoslovenský kraj mal v tom období najväčšiu členskú základňu združenia.

len vtedy, keď dieťaťko ochorie. V poslednej dobe sa stáva, že si želajú, okrstiť dieťaťko u nás naši bývalí občania, ktorí po uzavretí manželstva sa z obce odhlásili inde na trvalý pobyt, ale tento obrad chcú mať vo svojej obci.“). Smútočné rozlúčky so zosnulými vysielali cez miestny rozhlas pri každom úmrtí, na pohrebnom obrade sa zúčastňovali na pranie pozostalých. Organizovali tiež zlaté sobáše, víťanie prvákov, rozlúčky so školou, oslavy Dňa učiteľov, Dňa matiek, životných jubileí. Pri príležitosti 50. výročia oslobodenia pripravovali podujatie pre priamych účastníkov odboja a ich rodinných príslušníkov. Na obyčaj „Slávnostný sľub socialistickej vlasti“, ktorý som opísala vyššie, spomínali s istou nostalgiou („[...] boli to veľmi pekné akcie, značne obľúbené, ktoré sa vyrovnali konfirmáciám a birmovkám. Nuž ale, to viete, po roku 1989, čo troška zaváňalo ‚totalizmom‘; sa muselo zrušiť.“).

52 Napríklad v obci Soblahov (okr. Trenčín) na víťaní detí do života účinkujú aj deti z cirkevnej materskej školy, čo dokladá citát z miestnych novín: „O pekný kultúrny program sa postarali deti z Cirkevnej MŠ a deti zo ZŠ s MŠ Soblahov, rodičia si prevzali od starostu obce drobné darčeky a stretnutie umocnili svojimi podpismi do Pamätnej knihy obce Soblahov.“ (Pozri: Uvíťanie do života.) Vo Vrútkach dávajú ako darček mladomanželom aj rodičom uvítaných detí knihy z vydavateľstva zameraného na náboženskú literatúru. V návodoch ako byť skvelým rodičom či ako úspešne partnersky komunikovať je okrem iného aj odporúčanie pre čitateľov, aby komunistovali s Bohom.

53 Pozri: Združenie zborov pre občianske záležitosti.

V súčasnosti táto inštitúcia združuje ako kolektívnych členov vyše 800 miest a vidieckych obcí na Slovensku, ktoré majú kolektívy ZPOZ pri obecných a mestských zastupiteľstvách⁵⁴ a ktorých fungovanie zabezpečujú obce z vlastných zdrojov.

Členstvo v združení je dobrovoľné. Členom poskytuje združenie pre nich kompletnú metodiku, zabezpečuje celoslovenské prehliadky, distribuuje im bulletin Človek človeku (3-4 čísla do roka). Činnosť združenia je financovaná z účelových prostriedkov MK SR, 2 % z daní, a najmä z členských príspevkov od miest a obcí. Členský poplatok závisí od veľkosti obce.⁵⁵ Na podujatia sa snaží získavať aj financie z grantov napríklad zo samosprávnych krajov, ktoré centrála združenia využíva na metodické semináre a pomôcky. V zmysle svojich stanov sa združenie usiluje o rozširovanie občianskych obradov a slávností, pričom veľkú pozornosť venuje najmä významným životným udalostiam občanov. Svoju činnosť charakterizuje ako humánno-občiansku. Kladiť si za cieľ podporovať sociálno-charitatívnu činnosť so zameraním na starých a osamelých ľudí, rozvoj kultúrno-spoločenského života v obciach a mestách a ďalšie činnosti, vyjadrujúce pozornosť a úctu k človeku a k prostrediu, kde žije, napomáhať upevňovaniu priateľských vzťahov medzi ľuďmi a ich vzájomnému porozumeniu.

Združenie pomáha metodicky rozvíjať prácu ZPOZ v obciach a mestách v zmysle Zákona 369/90 Zb. o obecnom zriadení. O tom, aké obrady a slávnosti budú realizované, rozhoduje príslušná samospráva. ZPOZ-y pomáhajú zapájať občanov do verejného diania a zároveň poskytujú príležitosť na ich sebarealizáciu v rôznych oblastiach kultúry a prezentáciu na verejnosti. Získávaním ľudí pre realizáciu miestnych záujmov vzniká možnosť rozvoja a prezentácie umeleckej tvorivosti i participácie záujmových organizácií a inštitúcií na kultúrno-spoločenskom dianí. Prostredníctvom organizovaných obradov a slávností dokumentujú vzájomný vzťah občana, štátu a samosprávy, resp. obce. Obrady poskytujú priestor realizácie v oblasti réžie, scénografie, dramaturgie, hovoreného slova, hudby a spevu. Dôležitý je i fakt zapájania sa všetkých generácií do účinkovania na občianskych obradoch a slávnostiach – od detí predškolského veku až po dôchodcov, s dôrazom na aspekt sebarealizácie a výchovy človeka, účastníka obradu i účinkujúceho.⁵⁶

Združenie ZPOZ sa od roku 1991 legislatívne, organizačne i personálne stabilizovalo. Metodická práca združenia sa začala komplexnejšie rozvíjať od roku 1993, keď sa uskutočnila I. celoslovenská prehliadka programov ZPOZ. Spolupracuje predovšetkým s miestnymi samosprávami, jeho hlavným cieľom je propagovať činnosť a rozširovať členskú základňu a napomáhať kolek-

tívom ZPOZ v obciach a mestách skvalitniť obrady a slávnosti. Taktiež spolupracuje so Zväzom miest a obcí Slovenska, so samosprávami na všetkých stupňoch a štátnou správou vrátane príslušných ministerstiev (Ministerstvo kultúry SR, Ministerstvo práce a sociálnych vecí SR, Ministerstvo vnútra SR), s kultúrnymi inštitúciami (Národné osvetové centrum) aj s cirkvami. Za dôležitú súčasť metodickej pomoci kolektívom ZPOZ združenie považuje edičnú činnosť, a to vydávanie metodických materiálov k obradom a slávnostiam. Toto je zabezpečované vydávaním zborníkov scenárov, príhovorov a príležitostnej poézie a vydávaním metodicko-informačného bulletinu Človek človeku. Zborníky, ktoré vydáva Združenie ZPOZ, sú nepredajné a členom sú posielané len po jednom exemplári, na internete sa nešíria kvôli zachovávaní autorských práv tvorcov. Združenie každoročne realizuje prehliadky pre praktickú pomoc ZPOZ-om, ktoré sú tematicky zamerané na určitý druh podujatia. Vyvrcholením každoročných postupových regionálnych a krajských prehliadok bývajú celoslovenské prehliadky ZPOZ, tematicky zamerané na konkrétne príležitosti. Napríklad v roku 2017 to bola už XXV. celoslovenská prehliadka pod názvom Z lásky k domovine, zameraná na slávnosti samospráv. Na každej prehliadke sa koná aj odborný seminár, z ktorých sa publikujú zborníky scenárov a poézie k občianskym obradom a slávnostiam. Spolu ich vyšlo už okolo 30. K ďalším úspešným podujatiam združenia patria celoslovenské semináre a metodicko-školiteľské podujatia s regionálnym i celoslovenským významom, smerujúce a napomáhajúce skvalitňovaniu občianskych obradov a slávností. Aj tieto sú tematicky zamerané, napríklad v roku 2017 na spoločenský protokol a rétoriku. Združenie poskytuje aj individuálnu pomoc kolektívom ZPOZ na základe ich požiadaviek. V rámci niektorých krajov má podpísané zmluvy o spolupráci s krajskými osvetovými strediskami (napríklad s trenčianskym a spišským), ktoré sú pod správou vyšších územných celkov.

Hlavné oblasti súčasného pôsobenia a fungovania ZPOZ-ov tak, ako ich uvádzajú metodické materiály združenia, sú zamerané na nasledovné obrady životného cyklu, sviatky a slávnosti komunálneho charakteru.

I. Občianske obrady:

1. uzavretie manželstva
2. pohreb – posledná rozlúčka
 - a) občiansky pohreb
 - b) občianska rozlúčka na cirkevnom pohrebe (podľa miestnych zvyklostí sa uskutočňujú i rozlúčky v miestnom rozhlase)

II. Rodinné slávnosti:

1. víťanie dieťaťa do života
 - a) individuálne
 - b) kolektívne
2. životné jubileá
3. jubilejné sobáše
4. prijatie novomanželov po cirkevnom sobáši

54 Počet obcí na Slovensku je 2 927. (Slovenská republika : zoznam obcí SR/internetové stránky obcí/vybrané štatistické údaje.)

55 Poplatok je 0,04 € ročne na obyvateľa obce alebo mesta do 20 000 obyvateľov a 0,02 € ročne na obyvateľa mesta nad 20 000 obyvateľov.

56 ZPOZ ako formálny rámec pre organizáciu podujatí a zapojenie sa občanov do komunitných aktivít je významným prvkom života v obciach: „[...] kde sú zbory, môžu v malých obciach rozvíjať kultúru, čo je veľká devíza, stačí, keď sa nájde pár dobrovoľníkov, ktorí vedia spievať alebo recitovať“ (žena, nar. 1954, Svit) (citované podľa Bobříková 2013: 32).

III. Spoločenské slávnosti:

1. rozlúčka s materskou školou (Deň prvákov)
2. rozlúčka so základnou školou
3. odovzdávanie maturitných stužík
4. odovzdávanie maturitných vysvedčení, výučných listov
5. slávnosť ku Dňu matiek
6. slávnosť ku Dňu otcov
7. slávnosť výročia spoločenskej organizácie (športovci, požiarnici)
8. poďakovanie darcom krvi
9. ocenenie učiteľov (Deň učiteľov)
10. prijatie a ocenenie športovcov – reprezentantov obce, mesta
11. stretnutie troch generácií
12. podujatie ku Dňu detí
13. podujatie pre seniorov (Mesiac úcty k starším)
14. podujatie k Svetovému dňu životného prostredia, ku Dňu Zeme
15. iné podujatia

IV. Spomienkové slávnosti:

1. na významnú osobnosť kultúrno-spoločenského života
2. k ukončeniu prvej svetovej vojny
3. k výročiu SNP
4. k oslobodeniu obce, mesta, ku Dňu víťazstva nad fašizmom
5. ku Dňu vzniku SR
6. ku Dňu Ústavy SR
7. pietna spomienka pri príležitosti Pamiatky zosnulých
8. iné slávnosti pri príležitosti výročia významných osobností, pamätných dní a sviatkov

V. Slávnosti samospráv:

1. Deň obce (výročie prvej písomnej zmienky o obci, meste)
2. ocenenie významnej osobnosti obce, mesta (Cena primátora, Cena starostu)
3. udelenie čestného občianstva
4. prijatie významnej delegácie – osobnosti na pôde mesta, obce
5. uvedenie obecných, mestských insígnií (erb, pečať, zástava)
6. uzatvorenie družobnej (partnerskej) zmluvy na pôde mesta, obce
7. prvé zasadnutie mestského, obecného zastupiteľstva
8. ukončenie volebného obdobia poslancov samosprávy – poďakovanie
9. iné podujatia mesta, obce

VI. Iné:

1. podujatie pre kluby dôchodcov a domovy dôchodcov
2. podujatia pre detské domovy
3. podujatia pre špecifické skupiny
4. návštevy starších a osamelých občanov

1. novoročné
2. fašiangové
3. veľkonočné
4. májové
5. hodové
6. vianočné
7. iné podľa miestnych zvykov a tradícií (Varinská 2004: 13)

Pri svojich terénnych výskumoch tejto témy v uplynulých troch rokoch som na Slovensku objavila viacero druhov iniciatív, ktoré sa vykonávaní týchto obradov a slávností viac či menej intenzívne venujú, jestvujú však lokality, kde je táto prax minimalizovaná na organizovanie občianskych sobášov a posedení so seniori. Rovnako sú odlišnosti vo veľkých a malých obciach, malé obce do 500 obyvateľov majú často problém zabezpečiť všetky sféry života obce. V oblasti organizovania obradov aktívne pôsobí už spomínané celoslovenské združenie Človek človeku, ani ono však inštitucionálne nezastrešuje všetky aktívne skupiny. Mnohé z vyššie uvedených aktivít (s výnimkou oblasti I., II. a VI.) nevykonávajú ZPOZ-y, ale kultúrne komisie obcí či miest. ZPOZ-y sa sústreďujú najmä na tri hlavné obrady životného cyklu – víťanie do života, sobáš a rozlúčku so zosnulým. Ďalším podujatím, ktoré fakticky kontinuálne všetky obce organizujú, je stretnutie s dôchodcami, spravidla v októbri, ktorý je označovaný ako „Mesiac úcty k starším“. ⁵⁷ Táto akcia je populárna tak v malých lokalitách, ako i v Bratislave.

Výraznú revitalizáciu podstúpilo od 90. rokov 20. storočia víťanie detí do života, ktoré organizujú obecné, resp. mestské úrady. V niektorých obciach tento obrad po roku 1989 zanikol, ale postupne ho opäť obnovujú ako spoločný pre viac víťaných detí. Individuálne víťanie do života sa vyskytuje viac v mestskom prostredí. Napríklad v meste Liptovský Hrádok ⁵⁸ sa koná priemerne 20 individuálnych víťaní do života ročne, kým v meste Vrútky jedno do roka. V mnohých vidieckych obciach aj mestách je však rozšírené spoločné víťanie do života organizované v určitých intervaloch. Podľa počtu narodených detí si na obecné/mestské úrady pozývajú raz alebo aj štyrikrát do roka rodičov detí narodených za určité obdobie. Slávnostne deti uvedú do lokálnej komunity a zároveň medzi občanov štátu. Táto populárna slávnostná príležitosť nechýba takmer na žiadnej internetovej stránke obecných akcií, takmer vo všetkých obciach, a robia to aj tam, kde ZPOZ nefunguje. Potvrdili to výskumy realizované v rokoch 2015 – 2016 ⁵⁹ v okresoch Ružomberok, Námestovo a Detva. Počas výskumu pri dotaze na ZPOZ niektoré mladšie pra-

⁵⁷ V roku 1990 bol tento mesiac Valným zhromaždením Organizácie spojených národov vyhlásený za Mesiac úcty k starším a 1. október za Medzinárodný deň starších.

⁵⁸ Informácie z vlastného výskumu od pracovníčky Národopisného a ovčiarkeho múzea ovčiarstva, v budove ktorého je aj obradná sieň, a pracovníčky MÚ Vrútky, členky ZPOZ.

⁵⁹ Výsledky z výskumu, ktorý sa realizoval v rokoch 2014 – 2016 v rámci projektu 1/0644/14 – Etnologické aspekty tradičnej kalendárnej obyčajovej kultúry v súčasnej vidieckej spoločnosti. Kompletne výsledky sú v publikácii Jágerová, M. a kol: Kalendárna obyčajová kultúra vo vidieckom prostredí na začiatku 21. storočia (vybrané problémy). UKF, Nitra (v tlači).

covníčky obecných úradov, s ktorými som robila rozhovor, nevedeli o čo ide, keďže ten názov nepoznali. V okrese Ružomberok funguje Zbor pre občianske záležitosti len v troch z 25 lokalít, ktoré sú členom združenia Človek človeku: v Liptovskej Osade, Lúčkach a v okresnom meste Ružomberok.⁶⁰ V Stankovanoch funguje len neoficiálne, v Švošove a Valaskej Dubovej po roku 1989 ešte nejaký čas fungoval, potom však bol z finančných a iných dôvodov zrušený. V Ivachnovej víťanie do života nerobia, ale matky dostávajú finančný príspevok od obecného úradu. V Liskovej víťanie do života robili len za socializmu, avšak potreba upozorniť na nového občana v obci sa ukazuje aj tu. Na obecnom úrade uvažujú zaviesť zvyk, ktorý sa im zapáčil v Rakúsku – do záhrad domov, kde sa narodilo dieťa, dávať sošku bociana. V okrese Námestovo sú z 24 lokalít len dve členom OZ Človek človeku,⁶¹ v Kline a Vavrečke, pri výskume sa však k tomu nehlásili a neorganizujú tu ani víťanie do života. Naopak, napríklad v obci Mútne, kde ZPOZ nemajú, patrí víťanie do života k veľmi navštevovaným podujatiam,⁶² rodičia s dieťaťom vďačne prijímajú pozvanie z obecného úradu a nezúčastnia sa len v prípade choroby alebo z iného vážneho dôvodu. Ide pritom o jeden z najreligióznejších okresov Slovenska, kde je veľa cirkevných aktivít orientovaných na rodiny a táto občianska aktivita do náboženského rámca nezapadá.

V okrese Detva je 15 lokalít a z nich je 9 členom OZ Človek človeku. Ide o okres s nižšou mierou religiozity a s miešaným rímskokatolícko-evanjelickým obyvateľstvom. Občianske obrady v tomto regióne boli, ako som to uviedla v predchádzajúcej kapitole, už v čase socializmu ozvlášťňované miestnymi tradíciami. V tomto malom okrese som zaznamenala viacero variantov zabezpečovania občianskych obradov. V Detvianskej Hute napríklad funguje ZPOZ, avšak namiesto organizovania obradu víťania do života dávajú rodičom len finančnú poukážku. Obec Korytárky ZPOZ má, organizuje aj víťanie do života, avšak nie je členom OZ Človek človeku. V meste Hriňová víťanie do života neorganizujú v ani jednej forme. Variantov fungovania obradov, existencie ZPOZ-ov a členstva ZPOZ-ov v OZ Človek človeku je teda viacero. Popularitu si ZPOZ zachoval aj v neďalekej Kokave nad Rimavicou (okres Poltár), kde je dosiaľ aktívny.

Pri organizácii víťania do života pomáhali a i v súčasnosti pomáhajú spoločenské organizácie, školy, jednotlivci a skupiny záujmovej umeleckej činnosti, ktoré sa uplatňujú pri tvorbe kultúrnych programov.⁶³ Podľa pracovníkov obecných úradov ide o najatraktívnejší spomedzi nepovinných obradov,

60 Údaje o členstve v OZ Človek človeku čerpám z <http://www.zpoz.sk/>.

61 Pozri: Združenie zborov pre občianske záležitosti.

62 Starosta obce Mútne mal revitalizáciu víťania do života vo svojom volebnom programe. (Pozri: Jozefiaková 2017.)

63 V obci Očová je vo Všeobecne záväznom nariadení pre Zbor pre občianske záležitosti, zrejmeného na internetovej stránke obce (www.ocova.sk), o. i. uvedené: „Na výkone občianskych obradov a slávností sa podieľa starosta obce, určení poslanci OZ a členovia ZPOZ (rečník, smútočný rečník, matrikárka, predsedníčka ZPOZ, speváčka, spevák, hudobníčka, hudobník, recitátorka, recitátor, príprava pamätnej knihy, v prípade potreby fotografka)“ (VZN č. 2/2009 pre Zbor pre občianske záležitosti).

ktoré ZPOZ-y organizujú. Zúčastňujú sa ho obaja rodičia i súrodenci dieťaťa a v rodinách, kde dieťa nie je krstené, je inštitucionálny obrad niekedy spájaný aj s pohostením príbuzných v domácnosti. Účastníci prichádzajú na obrad oblečení pomerne všedne, prípustné sú aj texasky a tričko, avšak tam, kde má víťanie dlhoročnú tradíciu, sa účastníci obradu obliekajú slávnostnejšie. Pre obecné a mestské úrady je organizácia individuálneho víťania do života finančne nákladným obradom, keďže rodina na ňom finančne neparticipuje, ale počet zainteresovaných ľudí – organizátorov a účinkujúcich – je rovnaký ako pri spoločných víťaniach.

V súčasnosti sa sociálna rola „úvitacieho“ alebo „zápisného“ rodiča vyskytuje zriedkavo, avšak sú obce, kde ich aj slávnostne zapíšu do pamätnej knihy. Vyskytuje sa len v prípade, že dieťa nie je cirkevne pokrstené. Rolu „krstných rodičov“ (oslovenie sa zachováva medzi príbuznými aj pri občianskom obrade) si zabezpečujú rodičia nekrstných detí ústnou dohodou s príbuznými, ktorí sa jej v určitých situáciách podľa tradície ujmu.⁶⁴

Výskumom zaznamenané rozličné varianty prístupu obecných a mestských úradov k obradu víťania do života ukázali, že pôvodne socialistický štátom umelo vytvorený obrad si udržal životnosť aj po roku 1989 a je súčasťou spoločenského života mnohých obcí a miest na Slovensku aj v 21. storočí. Späť sa dá už len ťažko zistiť, či jeho životnosť udržala skôr akceptovaná ponuka komunálnych úradov, alebo dopyt občanov. Určite je aj mnoho prípadov, keď dieťa neabsolvuje ani krst, ani občianske víťanie do života, tie sú však štandardnými výskumnými metódami ťažšie identifikovateľné, keďže sa nedajú zistiť cez výskum inštitúcií, ale cez súbor jednotlivcov.

INOVÁCIE V CIRKEVNÝCH OBRADOCH ŽIVOTNÉHO CYKLU

V novej situácii po roku 1989 neboli len občianske, ale i cirkevné obrady. Rímskokatolícka cirkev sa v prvých porevolučných mesiacoch začala orientovať na znovuzískanie výlučných pozícií pri obradoch životného cyklu i sviatkov. Dovtedy časté duálne navštevovanie inštitucionálnych obradov sa vplyvom cirkevných upozornení a nariadení začalo meniť smerom k účasti buď na civilnom, alebo na cirkevnom obrade – popri krstení sa neodporúčalo zúčastniť sa víťania do života, na určitú dobu bola zablokovaná občianska zložka na katolíckych pohreboch. Vzhľadom na to, že duálny model – účasť na svetskom i cirkevnom obrade chápali obyvatelia Slovenska pod vplyvom dlhoročnej existencie socialistických civilných občianskych obradov ako prirodzenú a integrálnu súčasť obradovej kultúry, bolo zrejmé, že preorientovanie sa na jeden obrad bude dlhodobější proces, ktorý musí byť usmerňovaný odporučeniami, nariadeniami, zákazmi.

64 Takúto formu „krstných“ rodičov som zaznamenala v roku 2009 vo Vrútkach. Inou formou individuálneho úvitania novorodenca bola situácia, keď sa dieťa narodilo 1. januára ako prvý novorodenec v danom roku. Toto úvitanie nebolo na základe požiadavky rodičov, ale na pozvanie mestského úradu.

V tomto prelomovom období zaujala predovšetkým Konferencia biskupov Slovenska, najvyšší orgán rímskokatolíckej cirkvi na Slovensku, voči zborom ostré a odmietavé stanovisko. Kňazi sa snažili obmedzovať účasť veriacich na občianskych obradoch a slávnostiach, odmietali účinkovanie Zborov pre občianske záležitosti pri cirkevných obradoch v podobe príhovorov, ako aj ďalšie pôsobenie a činnosť zborov. Cirkev nielenže zbory odmietla, ale priamo ich vyčlenila ako neprijateľné, konfrontačné a nepriateľské. Pri svätých omšiach v nedeľu 15. júla 1990 bol v rímskokatolíckych kostoloch čítaný pastiersky list slovenských katolíckych biskupov venovaný tejto problematike.⁶⁵ Druhá najpočetnejšia cirkev na Slovensku – Evanjelická cirkev a. v. bola voči občianskym obradom podstatne tolerantnejšia, keďže za sviatosť považuje len krst a sväté prijímanie. Občiansku rozlúčku na pohrebe nezakazovala.⁶⁶

Mnohí ľudia predtým zapojení do organizácie občianskych obradov mali z diania hodnotový chaos. Ako príklad možno spomenúť jednu z mojich informátoriek počas výskumov v 90. rokoch 20. storočia, ktorú k slzám dojímala

⁶⁵ „V dnešnej modlitbe dňa sme prosili o pomoc, aby sme odmietali, čo sa protiví našej viere. Prosili sme o svetlo Božej pravdy pre blúdiacich, aby sa vrátili na správnu cestu. V zmatku množstva názorov sa dnes mnohí nevedia zorientovať a nevedia zaujať správne stanovisko. Nevedia čo majú prijať a čo odmietat. Z viacerých miest sa dozvedáme, že niektorí nevedia, aký má byť ich postoj k činnosti Zborov pre občianske záležitosti. Táto inštitúcia mala v minulosti postupne vytláčať, až celkom nahradiť cirkevné obrady. Na dosiahnutie tohto cieľa sa používali rôzne formy nátlaku, od presviedčania, rafinovaného lákania, až po vyhrážky. Ľudia sa v atmosfére strachu podriadili a napokon si zvykli. Natolko, že dnes akoby sa s tým nevedeli rozlúčiť. Pritom si neuvedomujú, že tak sponchybnujú svoju bezvýhradnú príslušnosť k Božiemu ľudu.

Zbor pre občianske záležitosti má v súčasnosti svoje miesto v službe občanom, ktorí nepatria k nijakému náboženstvu. My tieto služby nepotrebujeme, lebo máme podstatne viac. Krst je sviatosť, ktorá podstatne mení ľudskú bytosť. Nie je rozhodujúce či sa to deje slávnostným spôsobom, alebo narýchlo v nebezpečenstve života. Ani najslávnostnejšie uvítanie na národnom výbore sa nikdy nevyrovná krstu. U toho, kto tento rozdiel nechápe, je otázka, aká je jeho viera: Kto sa teraz už celkom dobrovoľne zúčastnil na nejakom občianskom obrade, určenom neveriacim, verejne sa medzi nich zaraďuje.

Cirkevný pohreb nie je sviatosť, ale svätenina. Je však predovšetkým vierou a nádejou na večný život. Naša orientácia na večnosť dáva pozemskému životu zmysel a hodnotu. Aktívny vstup Zboru pre občianske záležitosti nepatrí do cirkevných obradov, pôsobí rušivo. Pochopíte, že to musíte odmietat, lebo to je v rozpore s našou vierou. Súčasne Vás žiadame, aby ste sa nedožadovali cirkevného pohrebu pre zomrelého, ktorý sa za života správal ako neveriaci a nijako neprejavil zmenu zmýšľania. Odmietnutie cirkevného pohrebu nie je odsúdením, iba rešpektovaním slobody presvedčenia, na ktorú má človek právo za života i po smrti. Civilný sobáš na národnom výbore je právny akt vyplývajúci zo zákona platného pre všetkých občanov. Nenahrádza sviatosť manželstva, ale nie je s ňou v rozpore. Je takou istou povinnosťou ako ohlásenie narodenia a smrti do matriky národného výboru.

Sme presvedčení, že toto cirkevné stanovisko pochopíte a budete rešpektovať. Tak budeme môcť vyhlásiť so sv. Pavlom, že „máme z Vás radosť, lebo o Vašej poslušnosti už vedia všetci... Milosť nášho pána Ježiša nech je s Vami.“ (Rím 16, 19-20)

V nádeji a láske Vám žehnajú BISKUPI SLOVENSKA“ (Pastiersky list, citované podľa: Katolícke noviny, roč. 141, č. 30, z 29. júla 1990, str. 1).

⁶⁶ Keď som sa na výskume v konfesionálne zmiešanej lokalite Čataji začiatkom 90. rokov 20. storočia opýtala informátorov v čom je rozdiel medzi katolíckym a evanjelickým pohrebom, ako prvé uviedli, že na katolíckom pohrebe občianska rozlúčka nesmie byť a na evanjelickom môže.

čerstvá spomienka na návštevu pútnického miesta Lurdy. Napokon vybrala upomienkové náboženské obrázky z obalu, kde mala uložené obradné reči pre občiansku rozlúčku pri pohrebe, ktorú v minulosti vykonávala za ZPOZ. Keď si všimla môj záujem o tieto texty, túto kombináciu neisto komentovala slovami: „*Ved' na tom nebolo nič zlého, nie?*“

Po novembri 1989 začali početní dospelí alebo dospievajúci ľudia na Slovensku žiadať o pokrstenie, ako základný predpoklad návratu ku kresťanskému náboženskému životu. V rámci dopĺňania si sviatostí však neboli zriedkavé ani žiadosti o dodatočné birmovanie či cirkevný sobáš. V nejednej rodine tieto nové potreby pôsobili konfliktne, vyskytli sa odlišné postoje manželov k náboženským povinnostiam a cirkevným sviatostiam často do takej miery, že sa týmito problémami zaoberali vyššie cirkevné orgány. Na zvýšený záujem ľudí o náboženské obrady reagovali aj náboženské inštitúcie. Napríklad sväté prijímania a birmovky sa stali slávnostnou udalosťou nielen farnosti, ale aj celej obce, v ktorej sa konajú. Krsty v evanjelických a. v. spoločenstvách sa začali konať pred zhromaždením veriacich po nedeľnej omši, aby sa zdôraznila ich spoločenská významnosť. Obrady začali spetrovať hudobno-spevácke mládežnícke skupiny, ktoré fungujú pri mnohých farnostiach a podobne ako ZPOZ-y, predstavujú formu kultúrno-umeleckých aktivít.

Keďže sobáš je jediným z obradov životného cyklu, ktorý je právne uzákonený, zmeny v tomto obrade teda museli vychádzať zo zákonodarných orgánov. V roku 1991 podala skupina kresťansky orientovaných poslancov Slovenskej národnej rady návrh na zrovnoprávnenie občianskeho a cirkevného sobáša. Zmenu platných zákonov oddialil rad právnych a technických problémov, ktoré bolo potrebné pred prijatím tohto návrhu vyjasniť. Išlo napr. o určenie cirkví, ktoré sú oprávnené vykonať sobáš, evidenciu v matrikách, ujasnenie riešení v možných výnimočných situáciách, napr. ak sa cirkevný sobáš uzatvorí v krajine, v ktorej nie je právoplatný a pod. Tieto problémy však zasahujú viac do oblasti právnej, preto im nevenujem hlbšiu pozornosť. Nový zákon o rodine, podľa ktorého sa môže manželstvo uzavrieť buď civilným, alebo cirkevným spôsobom, teda zrovnoprávňuje obe formy sobáša, vstúpil do platnosti 1. júla 1992.⁶⁷

Novým prvkom, ktorý si v prvých rokoch po zmenách vyžiadali občania, bolo slávnostné prijatie novomanželov na obecnom úrade. Zúčastňovali sa ho novomanželia, ktorí sa cirkevne zosobášili, a podľa zvyku chceli mať aj civilný obrad. Ide o obdobu zaužívaného duálneho obradového modelu obvyklého do roku 1991, právnu platnosť mal však len jeden, v tomto prípade cirkevný obrad. Postupne však prestali byť tieto obrady vyžadované. Na internetových stránkach niektorých mestských a obecných úradov je však stále upozornenie: „Ak snúbenci uzatvoria občiansky sobáš, nemá následný náboženský obrad už žiadne právne následky. Ak uzavrujú cirkevný sobáš, nemôžu

⁶⁷ Zákon č. 234/1992 Zb., ktorým sa novelizoval zákon č. 94/1963 Zb., o rodine, v znení zákona č. 132/1982 Zb. V súčasnosti túto problematiku legislatívne upravuje predpis č. 36/2005 Z. z., Zákon o rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

následne uzavrieť občiansky sobáš. Inými slovami, po občianskom sobáši môže nasledovať cirkevný sobáš, má však už iba povahu fakultatívneho obradu, lebo manželstvo už vzniklo občianskym sobášom.⁶⁸ Aj v súčasnosti sa môže vyskytnúť duálny model sobáša – obligatórny a fakultatívny. Nejde však o pretrvávajúce vzorové príčiny z obdobia socializmu. Skôr je to dôsledok istých právnych a praktických kontextov realizácie sobáša, napríklad ak sa príbuzní a svadobní hostia nemohli zúčastniť oficiálneho sobášneho aktu.⁶⁹ Dôvody, ktoré viedli niektorých novomanželov k uzavretiu sobáša civilným spôsobom, boli od počiatku diferencované, napr. odlišná konfesijná príslušnosť manželov, chýbajúce sviatosti, ktoré oprávňovali k cirkevnému sobášu, uzavretie manželstva rozvedenými partnermi, ako aj bezverectvo.⁷⁰ Vzhľadom na skutočnosť, že rímskokatolícky sobáš sa môže uskutočniť len raz, rozvedení veriaci môžu mať druhý a ďalší sobáš len občiansky. Na druhej strane viackrát rozvedený človek sobášený len civilnou formou môže pri poslednom sobáši vstúpiť do manželstva cirkevným sobášom.

Rímskokatolícka cirkev reagovala aj na súčasné trendy organizovať sobášne obrady mimo chrámov na netradičných miestach – v prírode alebo reštauračno-ubytovacích zariadeniach a biskupská konferencia usmernila ich konanie do posvätných priestorov.⁷¹

Právnik a žurnalista Karol Sudor uverejnil článok „Cirkevných sobášov je polovica. Už roky ich nepribúda“ (Sudor 2010), v ktorom sú konštatovania korešpondujúce s trendmi vývinu ako som ho zaznamenala v rámci mojich terénnych výskumov: po roku 1989 počet sobášov v kostoloch spočiatku rástol, neskôr poklesol, až sa nakoniec ustálil. Počiatočný nárast mal svoju logiku, a netýkal sa len sobášov, ale aj krstov a ostatných sviatostí. Absolvovali ich totiž mnohí, už aj občiansky zosobášení, ktorí to počas socializmu z rôznych príčin nechceli alebo nemohli urobiť.⁷² Keďže na Slovensku sa centrálné

68 Pozri: Sobáš. Rodina a vzťahy. V súčasnosti túto problematiku legislatívne upravuje.

69 Stáva sa to najmä pri sobášoch v zahraničí, keď si mladomanželia následne organizujú svadobné posedenie aj v domácom prostredí, alebo ak chcú mať sobáš mimo obradnej siene v priestore, kde z nejakého dôvodu oficiálni obradníci sobášit nechcú, prípadne chcú sobášiačeho, ktorý nemá na túto činnosť oprávnenie.

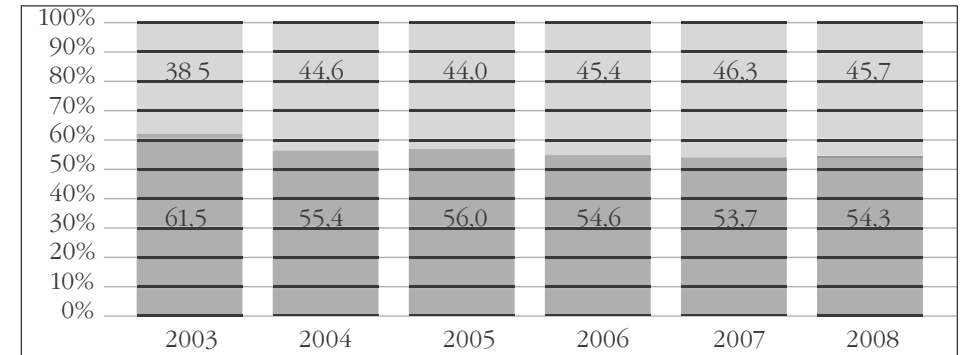
70 Napríklad moje výskumy v rokoch 2008 – 2013 vo výrazne rímskokatolíckej obci Liptovská Teplička, ukázali že občiansky sobáš majú najmä Rómovia (partneri často prisťahovaní), ktorí nemajú splnené sviatosti pre uzavretie cirkevného sobáša.

71 „Biskupi odporúčajú všetkým veriacim, aby kvôli zvýrazneniu posvätného charakteru sviatostného manželského zväzku, uzatvárali manželstvá na posvätných miestach (v kostoloch) a aby veriaci ľahkovážne (z dôvodov trendu a módy) nežiadali výnimky uzatvárať manželstvo v prírode, na chatách, atď. 51. plenárne zasadanie KBS na Donovaloch v dňoch 7. – 8. 6. 2005“ (Sviatosť manželstva).

72 Informácie o počte sobášov v jednotlivých cirkvách autor získal priamo u cirkví a konfrontoval ich s údajmi Štatistického úradu SR. Ďalej K. Sudor uvádza: „Presnými štatistikami sobášov z tých čias [z 90. rokov 20. storočia – pozn. autorky] však podľa vyjadrenia hovorca Jozefa Kováčika Konferencia biskupov Slovenska nedisponuje... V rokoch 2003 až 2008 sa súčet rímskokatolíckych a gréckokatolíckych sobášov na Slovensku podľa Kováčika pohyboval na úrovni približne 14 tisíc ročne, čo bolo tesne nad 50 percent celkového počtu obradov. Hovorkyňa Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania Edita Škodová zase udáva, že čísla evanjelických sobášov sa od roku 1995 dlhodobo pohybovali okolo tisícky ročne, posledné štyri roky klesli pod ňu“ (Sudor 2010).

neeviduje počet cirkevných a občianskych sobášov, K. Sudor v rokoch 2003 – 2008 získal údaje od najväčších cirkví (rímskokatolíckej, gréckokatolíckej a evanjelickej a. v. – údaje v tmavšej ploche grafu) a porovnal ich s celkovým počtom sobášov evidovaných Štatistickým úradom Slovenskej republiky.⁷³ Z percentuálneho hľadiska bol pomer počtu sobášov uzavretých v uvedených cirkvách a ostatných sobášov nasledovný:

Pomer sobášov uzavretých v rokoch 2003 – 2008

Z grafu je možné zistiť, že pomer sobášov uzavretých v najväčších cirkvách na Slovensku bol voči inak⁷⁴ uzavretým sobášom niečo vyše 50 % v prospech cirkevných sobášov s ich miernym klesaním. Výraznejší pokles zaznamenali sobáše uzavreté v rámci evanjelickej cirkvi a. v. (Sudor 2010).

V tejto otázke je situácia na slovenských dedinách a mestách odlišná, svoje špecifiká majú i jednotlivé regióny krajiny. Kým celoslovensky sú počty cirkevných sobášov stále vysoké, sú miesta, kde môže byť situácia celkom opačná. Napríklad v mestskej časti Bratislavy v Petržalke sa za tri roky (2014 – 2016) zosobášilo 884 manželských párov.⁷⁵ Podľa štatistických údajov ide o najmenej religiózny okres v Slovenskej republike, jedna tretina obyvateľov je bez vierovyznania. Pomer počtu občianskych a cirkevných sobášov uvádza tabuľka:

Rok	Občianske sobáše (v %)	Cirkevné sobáše (v %)
2014	229 (78,7)	62 (21,3)
2015	241 (83,4)	48 (16,6)
2016	256 (83,3)	48 (16,7)

73 V Slovenskej republike sa dajú získať len parciálne údaje na matričných úradoch. Matriky ich síce nahlasujú na Štatistický úrad SR, tam sa však už údaje zlučujú do celkového počtu sobášov.

74 Okrem občianskych sobášov sú medzi inak uzavretým sobášom zarátané aj sobáše uzavreté v rámci menších štátom uznaných cirkví a náboženských denominácií, avšak možno predpokladať, že dominantný podiel v tejto kategórii majú občianske sobáše.

75 Údaje získané na matričnom úrade v Petržalke.

Za uvedené tri roky sa konalo z celkového počtu sobášov 82,2 % občianskou formou. Znamená to, že aj značná časť obyvateľov, ktorí sa štatisticky hlásia k niektorému náboženstvu, si zvolila občiansky sobáš. Miestami, kde sa konali občianske sobáše, boli okrem sobášnej siene tiež mestský park Sad Janka Kráľa, reštaurácie, ako aj areál tunajšej lodenice.⁷⁶

Výrazný úbytok sobášov bol pocitovaný v Evanjelickej cirkvi a. v. v Bratislave-Petržalke, ktorá v roku 2011 v správe uviedla: „Do stavu manželského vstúpilo v minulom roku iba 5 snúbeneckých párov, čo je o 3 menej ako pred rokom. Tento trend neveští nič dobré [...] Všetky uzavreté manželstvá boli z nábožensky zmiešaných rodín.“⁷⁷ Ďalším príkladom dokumentujúcim spomenuté rozdiely v praktikovaní cirkevných a civilných obradov v mestách a na dedinách môže byť situácia v okrese Námestovo. Vo farnosti Rabča miestny duchovný konštatoval, že mierny pokles uzatvárania sobášov cirkevnou formou nastal začiatkom 21. storočia, aktuálne čísla však pomaly rastú (Sudor 2010). V tomto prípade však ide o výlučne rímskokatolícku obec. Výskum kultúrno-spoločenského života v okrese Námestovo, ktorý som realizovala v roku 2016 ukázal, že verejný sociálny priestor je tu silne ovplyvňovaný aktivitou cirkvi, teda v tejto oblasti je malá pravdepodobnosť, že by obyvatelia nemali splnené všetky podmienky vstupu do manželstva formou cirkevného sobáša.

Podľa zistení v teréne sa nazdávam, že rozdielny vývin v jednotlivých obciach ovplyvňuje nielen konfesionalita, ale i záujem občanov o občianske obrady a slávnosti, ako i postoj, aký k nim zaujali predstavitelia obecných úradov po roku 1989. Napríklad v dvoch obciach len 30 km od seba vzdialených – Hriňovej a Kokave nad Rimavicou – bol v roku 2016 nasledovný pomer občianskych a cirkevných sobášov: v Hriňovej bolo 6 občianskych a 34 cirkevných, v Kokave nad Rimavicou 11 občianskych a 6 cirkevných sobášov. Hriňová je príkladom obce s výraznou prevahou rímskokatolíckeho obyvateľstva a s neexistujúcim ZPOZ a Kokava nad Rimavicou je miešaná katolícko-evanjelická lokalita so silnými tradíciami práce ZPOZ-u, ktorý tu funguje nepretržite od obdobia socializmu.

Výskumy ukázali, že po roku 1992, keď bol na Slovensku zrovnoprávnený cirkevný a občiansky sobáš, sa obyvatelia, ktorí mali záujem o cirkevnú formu, postupne preorientovali zo zdvojeného inštitucionálneho sobáša na jeden, v ich prípade cirkevný. Dva sobáše sa vyskytujú aj do súčasnosti, avšak len vo výnimočných situáciách. Hoci celoslovenská evidencia neexistuje, možno podľa čiastkových poznatkov odhadovať, po prechodnom období, keď v krajine prevažovali cirkevné sobáše, sa situácia stabilizovala, pričom obe inštitucionalizované formy sú v rámci celého územia dnes takmer v rovnováhe. V konkrétnych lokalitách, aj geograficky blízkyh, môže byť situácia diametrálne odlišná. Ako dôležitý faktor vystupuje konfesionalne zloženie lokality. V relatívne homogénnom katolíckom prostredí je podstatne väčšie zastúpenie cirkevných sobášov než v konfesionalne miešanom sociálnom

⁷⁶ Tamže.

⁷⁷ Farárska správa za rok Pánov 2010.

prostredí, kde je väčšia tolerancia k iným formám sobášov než tým „vlastným“.

Pohrebne obrady síce najmenej podľahli inovačným procesom, napriek tomu sa po roku 1989 stali vo verejnosti najdiskutovanejšie. Podnet k tomu dalo v katolíckej cirkvi arcibiskupské nariadenie, podľa ktorého katolíci nesmú mať pri pohrebe žiadnu občiansku rozlúčku.⁷⁸ Nariadenie vstúpilo do života od júla 1990. Ľudia sa s ním oboznámili spravidla až pri jeho uvádzaní do praxe. O tom, že pre mnohých znamenalo neprijemné prekvapenie svedčili reakcie v médiách. Neskôr, v dôsledku tlaku verejnosti, predstavitelia katolíckej cirkvi dementovali dôslednú záväznosť tohto nariadenia a na požiadanie pozostalých sa stala občianska rozlúčka na záver obradu prípustná.⁷⁹ Ako ukázal terénny výskum v rímskokatolícko-evanjelickej obci Čataj v roku 1993, ako základný diferenciačný činiteľ medzi katolíckym a evanjelickým pohrebom vystupovala vo vedomí obyvateľov práve občianska rozlúčka, ktorá sa u evanjelikov a. v. konala a u rímskokatolíkov nie. Výskum som realizovala v období, keď sa nariadenie arcibiskupa Sokola o zákaze občianskej rozlúčky na cirkevnom pohrebe dostalo do platnosti, čo časť informátorov prijímala s rozhorčením. Veriaci v tejto obci sa nazdávali, že realizácia občianskej rozlúčky počas cirkevného pohrebu môže ohroziť aj pozíciu ich kňaza pred cirkevnou hierarchiou a ich reakcie sa dajú zhrnúť výrokom: „*Náš pán farár by nám rozlúčku aj dovolil, ale bojíme sa, aby ho nevytlačili.*“

O skutočnosti, že Rímskokatolícka cirkev na Slovensku dôrazne presadzovala výlučnosť cirkevných pohrebných obradov, svedčí príklad farností (napr. Žilina, Banská Belá), ktoré dosiaľ zverejňujú na svojich internetových stránkach upozornenie o organizovaní cirkevných pohrebov bez občianskej rozlúčky.⁸⁰

Snaha rímskokatolíckej cirkvi o usmerňovanie pohrebných obradov pokračuje i v súčasnosti. Príkladom je dokument nazvaný Kongregácia pre doktrínu viery z Vatikánu Ad resurgendum cum Christo, ktorý schválil pápež František 15. augusta 2016 ako reakciu na fakt, že ľudia stále viac uprednostňujú kremáciu pred kostrovým pochovávaním. Vatikán zareagoval na súčasné trendy rozptyľovania kremečného popola na rôzne miesta. Tieto praktiky sú Svätou stolicou chápané ako nekresťanské, preto sa rozhodla takúto prax ob-

⁷⁸ Pozri: Pastiersky list, citované podľa: Katolícke noviny, roč. 141, č. 30, z 29. júla 1990, str. 1.

⁷⁹ Tento problém sa objavuje do súčasnosti. V Katolíckych novinách z roku 2017 sa napr. spomína situácia, keď kňaz zamietol prednesenie básne na cirkevnom pohrebe osobou, ktorú o to požiadala rodina. Pastoralný teológ Jozef Repko vysvetlil že liturgické predpisy dávajú priestor pre poslednú rozlúčku vo vymedzených častiach pohrebného obradu. Zároveň konštatoval, že „[...] ešte dvanásť rokov po páde totality sa obec lúčila so zosnulým textami, ktoré používal Zbor pre občianske záležitosti za socializmu a ktorých texty boli úplne opačného razenia ako to, čo Cirkev v pohrebných obradoch vyzdvihuje“ (Šepitková 2017).

⁸⁰ „Je poslednou službou zosnulému, pri ktorej sa Cirkev s pozostalými modlí za jeho dušu. Preto pri cirkevnom obrade, ani pred ním ani po ňom, nemajú miesto žiadne nekresťanské zvyky, ktoré sa, žiaľ, ešte udržiavajú. Pri takýchto obradoch nemá miesto občianska rozlúčka, pretože tá vznikla za totality ako vnucovanie štátnej moci a jej cieľom bolo ateizovať spoločnosť, odvádzať ju od náboženských obradov; ani dnes táto rozlúčka nemá iný nádyh, preto si ju veriaci kresťania nežiadajú. Pri pohrebných obradoch nemá miesto ani „odpytovanie zosnulého“ (Kresťanský pohreb).

medziť: zakazuje rozptýlenie popola nebožtíkov do vzduchu, na zem alebo do vody, nechávať popol zosnulých v bytoch, jeho rozdelenie medzi členov rodiny na viaceré miesta súčasne či používanie na upomienkové predmety, akými sú napríklad šperky. Ak už telá mŕtvych katolíkov treba spopolniť, musia púťovať na posvätné miesta, s ktorými sa cirkev stotožňuje. Na cintorín, do kostola alebo do priestoru určeného na tento účel. Inak veriacim odmietne cirkevnú rozlúčku. Ak by i napriek tomuto príkazu cirkvi zosnulý vo svojom záвете trval na rozptýlení svojho popola, má mu byť odmietnutý cirkevný pohreb.⁸¹ Pri tejto príležitosti Vatikán zdôraznil, že aj naďalej uprednostňuje pohreb pred kremáciou.⁸²

Opačným prístupom než striktné vymedzovanie cirkevných pohrebov voči občianskym je prístup rímskokatolíckeho teológa Albína Masarika, ktorý sa špecializujúci na cirkevné pohrebné rozlúčky. Rozdiel medzi civilným a cirkevným pohrebom charakterizuje tak, že občiansky pohreb si chce uctiť zosnulého, kým cirkevný obrad má východisko v ohlasovaní Božieho slova. Z jeho pohľadu niektoré cirkvi neprimerane chápu cirkevný pohreb ako výlučne misijnú príležitosť. Na druhej strane ak si občiansky pohreb postaví za cieľ uctiť zosnulého, tak pomerne slabo sa venuje citovému rozpoloženiu pozostalých.⁸³ Aj keď s týmto názorom je možné polemizovať, naznačuje vôľu hľadať a uplatňovať pozitíva jednej i druhej pohrebnej rozlúčky.

Výskum ukázal, že pohreb, ktorý sa spomedzi obradov aj počas socializmu javil z hľadiska dynamiky vývinu ako najkonzervatívnejší, sa po roku 1989 dostal pod prísnu kontrolu katolíckej cirkvi, ktorá sa snaží svojich príslušníkov inštruovať ako pochovávať, aj ako naložiť so spopolnenými pozostatkami. Občianske rozlúčky, pokiaľ neboli vyžiadané pozostalými, sa prestali realizovať. Na vidieku ich v niektorých obciach nahrádza rozlúčka prostredníctvom miestneho rozhlasu.

Samostatnou, dosiaľ nepreskúmanou otázkou, sú formy participácie pozostalých na podobe občianskej rozlúčky so zomrelým, ako aj rozličné doplnky obradu. Ľudia dnes pred pohrebom svojho blízkeho zvyknú napr. vy-

81 „Ak by sa niekto predsa rozhodol popol katolíckeho veriaceho rozsypať, nemožno mu v tom, samozrejme, zabrániť. Možno len konštatovať, že je to poľutovaniahodné. V prípade, že by takýto úmysel pozostalí deklarovali ešte pred pohrebom a boli by rozhodnutí od neho neustúpiť, však môže kňaz katolícky pohreb odmietnuť. Na základe vydaných predpisov je tiež zrejmé, že veriaci by nemali dávať do svojho závetu požiadavku o roztrúsení popola ani o jeho ukladaní mimo miest, ktoré sú na to určené“ (Koniec posmrtnej kreativity?).

82 „Cirkev nástojčivo odporúča, aby sa zachovával nábožný zvyk telá zomrelých pochovávať; nezakazuje však kremáciu, ak nebola zvolená z dôvodov odporujúcich kresťanskému učeníu“ (kán. 1176, § 3). Zároveň cirkev konštatuje: „Ak pred smrťou neprejavili nijaké znaky pokánia, cirkevné pohrebné obrady treba odoprieť tým, ktorí si zvolili kremáciu vlastného tela z dôvodov, ktoré odporujú kresťanskej viere“ (kán. 1184, § 1, ods. 2) (Gazda 2016).

83 Na základe dlhoročných pozorovaní oboch druhov pohrebov konštatuje „Okrem toho považujem za chybu a stratu, že občianski rečníci a kňazi sa nevnímajú ako kolegovia a priatelia. Majú spoločnú úlohu, len ju riešia z rôznych východísk. Pri mojich pozorovaniach som sa snažil spriatelíť s občianskymi rečníkmi. V ich práci som videl veľa zaujímavého a dobrého. Z hľadiska formálnej komunikácie prejavujú snahu o dôstojný priebeh. Nerozumel som, prečo sa v poézii občianskeho pohrebu nachádza tak veľa transcendentných prvkov a potrebujem zistiť ich funkciu v rámci obradu“ (Na tému pohrebné kázne a reči).

tvoriť a obradníkom na prednes dodať vlastné texty, predkladať hudobné sprievody podľa vlastného vkusu, ktoré nie sú v ponuke pohrebnej inštitúcie, obrad dotvoriť audiovizuálnym materiálom premietaným na obrazovke a pod. K novým trendom patrí alternatívne zaobchádzanie s popolom zosnulého, napr. jeho rozptýlenie v prítomnosti úzkeho kruhu pozostalých či uchovávanie v domácnosti. Tieto javy, význam, aký im súčasníci pripisujú, ako i reakcie cirkvi na ich šírenie, zostávajú nateraz málo vedecky reflektované.

Vývin občianskej obradnosti v Československu od roku 1950 až do roku 1992 vychádzal zo spoločnej legislatívy a až na malé odchýlky sa na Slovensku a v Čechách nelíšil. Po rozdelení spoločného štátu v roku 1993 sa vývin v každej novovzniknutej krajine uberal vlastným smerom. Napriek tomu, že na Slovensku je značný vplyv rímskokatolíckej cirkvi a Česká republika patrí k najmenej religióznym štátom Európy,⁸⁴ v oboch krajinách je aj naďalej venovaná pozornosť občianskym obradom a slávnostiam predovšetkým zo strany miestnych samospráv. V Českej republike neexistuje inštitúcia, ktorá by bola pendantom slovenského občianskeho združenia Človek človeku a pokračovala v systéme starostlivosti o Zbory pre občianske záležitosti, ktoré tu stále existujú. Ojedinelú metodickú pomôcku na základe dlhoročných skúseností s prácou zborov autorsky pripravil odborník na medziludskú komunikáciu Jiří Pondělíček v gescii Inštitútu pre miestnu správu. Autor označuje občianske obrady a slávnosti ako občiansko-spoločenské akty a uvádza nasledovné dôvody, prečo ich je potrebné aj v súčasnosti organizovať: sú mimoriadne silný nástroj ovplyvňujúci v komunite pocit súdržnosti, slúžia na vytváranie pozitívneho image komunálneho politika, ale i úradu ako celku, napomáhajú identifikácii občanov s cieľmi a záujmami komunity, prepájajú činnosti samosprávy a exekutívy, zvyšujú autoritu verejnej správy aj jednotlivých osôb. Zdôrazňuje, že by mali byť veľmi kvalitné. Keďže sa na ich organizácii výrazne podieľa matrika, členovia z radov obecného zastupiteľstva a dobrovoľníci, treba trénovať ich výcvik spoločne, a informácie o agende organizovania obradov by sa mali sprostredkovať vedúcim úradov, v ktorých kompetencii je prispieť, aby mali čo najlepšiu kvalitu. Cieľom je vytvoriť fungujúci systém v spolupráci všetkých zúčastnených inštitúcií a činorodých jednotlivcov (Pondělíček 2005: 5-7).

V priebehu posledného desaťročia 20. storočia sa v Čechách aj na Slovensku uskutočnilo niekoľko sociologických výskumov religiozity v rámci výskumu *Európsky systém hodnôt* (EVS)⁸⁵ a v rámci projektu *International Social Survey Program*. Jedna z výskumných otázok bola zameraná na formu

84 Podľa údajov štatistických úradov oboch krajín je na Slovensku bez vyznania 13,4 % (Sčítanie obyvateľov...) a v Česku 34,53 % obyvateľov (CSÚ 2011).

85 Organizátorom výskumu bola Univerzita v Tilburgu. V rokoch 1980 - 1991 sa uskutočnil v 16 západných krajinách. Na Slovensku sa po prvý raz realizoval v roku 1991 a po druhý raz v roku 1999. Druhý medzinárodný porovnávací výskum religiozity sa uskutočnil v roku 1998. Všetky tieto tri výskumy sa realizovali metódou náhodného výberu na vzorke dospelého obyvateľstva vo veku 18 rokov a starších, pričom reprezentatívnosť výberu bola kontrolovaná podľa pohlavia, vekových kategórií, dosiahnutého vzdelania a veľkosti miesta bydliska respondentov (Bunčák 2001).

účasti náboženského spoločenstva na príležitostných náboženských obradoch sprevádzajúcich narodenie, manželstvo a smrť. Údaje o tom, aký význam (vyjadrený percentuálnym podielom) pripísali občania európskych krajín a Slovenska náboženským obradom pri jednotlivých udalostiach životného cyklu, sumarizuje tabuľka:⁸⁶

Krajina	Narodenie	Sobáš	Smrť
Poľsko	94	95	93
Írsko	94	94	97
Slovensko 1991	77	74	79
Slovensko 1999	77	75	78
Západná Európa	72	75	81
Francúzsko	65	68	73
Česko	44	43	52

Výskum ukázal, že postoje obyvateľov Slovenska sú v týchto otázkach veľmi rozdielne od postojov obyvateľov Českej republiky. Najvyšší význam, podobne ako v celej západnej Európe, sa na Slovensku pripisuje náboženskému obradu pri príležitosti smrti. Skutočnosť, že prevyšuje podiel osôb, ktoré sa hlásia k náboženstvu, je v súlade s výsledkami predchádzajúcich etnologických výskumov. Výskum bol síce zameraný na cirkevné obrady, ale smerom k občianskym z neho môžeme zistiť, že v roku 1999 občiansky sobáš uprednostňovalo 25 % obyvateľov Slovenska a 57 % Česka a občiansku formu pohrebu 22 % obyvateľov Slovenska a 48 % Česka. Nie celkom jednoznačne sa dá interpretovať výsledok viazaný k narodeniu. V tomto prípade sa zvyšné percentá (na Slovensku 23 %, v Čechách 56 %) môžu deliť medzi tých, čo preferujú občiansky obrad a tých, čo sa žiadneho obradu nezúčastnia. Môžeme totiž predpokladať, že časť obyvateľov sa žiadneho inštitucionálneho obradu pri narodení dieťaťa nemá potrebu zúčastniť.

Český etnológ Jozef Porsch sa v prvom desaťročí 21. storočia venoval výskumu občianskych obradov v rámci svojej dizertačnej práce. Konštatoval, že „jsme dnes svědky tápání ve formách a obsazích obřadů. [...] Poté, co byla účast v náboženských obřadech postihována a účast v socialistických obřadech narižována, lidé, kteří většinou vnitřně nenásledovali ani jeden systém, ztratili oba. A tak se česká společnost octla před otázkou smyslu tváří v tvář sama; odpovědi na základní lidské otázky musí každý člověk najít sám“ (Porsch 2006: 152).

V Českej republike je pravdepodobne väčšia tendencia prežívania medzníkov životného cyklu len privátnou formou v kruhu príbuzných a priateľov než na Slovensku, kde zaznamenávame okrem vyššej účasti na cirkevných obradoch aj mierne oživenie záujmu o občianske obrady a slávnosti. Ukazuje sa, že jestvujú viaceré zhody a odlišnosti vo vzťahu k inštitucionálnym obradom aj v rámci jednej krajiny. Konfesionalita a vplyv cirkví na obradnosť hrá diferenciačnú rolu aj na takom malom území, akým je Slovensko. Naopak, rovnaký politický vývin na Slovensku a v Čechách automaticky neznamená

rovnaké pokračovanie vývinových procesov v inštitucionálnych obradoch v oboch krajinách.

Na základe komparatívneho štúdia obradnosti a sviatočnosti v bývalých socialistických krajinách konštatuje nemecký etnológ K. Roth, že po páde socializmu sa dalo očakávať v postsocialistických krajinách odmietnutie socialistickej sviatočnej kultúry. Zisťuje však, že realita bola iná, po niekoľkých rokoch turbulencií a ťažkostí došlo k obnoveniu a čiastočne aj nárastu obradnosti. Vysvetlenia hľadá dosť zjednodušene v identifikácii sa obyvateľov so sviatočnou kultúrou vytvorenou za socializmu či v nostalgii za socializmom v dôsledku problémov vyplývajúcich z transformácie (Roth 2008: 22). Domnievam sa však, že schopnosť revitalizácie občianskych obradov treba predovšetkým hľadať v súčasných potrebách ľudí a rešpektovaných hodnotách, na ktoré sa dokázali občianske obrady adaptovať.

86 Bunčák 2001: 61.

Korene ovplyvňovania obradovej kultúry mocenskými inštitúciami sú také staré ako tieto inštitúcie. Obrady na jednej strane slúžia ako nástroj ovládania spoločnosti a prostriedok na demonštrovanie autority mocenských štruktúr, na druhej strane získavajú od inštitúcií punc dôležitosti a spoločenského významu. V Európe tieto súvislosti možno jasne sledovať tak v antických, ako aj v stredovekých štátoch, kde sa svetská moc tesne prelínala s cirkevnou. Obrady sú imanentnou súčasťou náboženstva a pre cirkev a náboženskú spoločnosť aj významný prvok ich identity a participácie, preto im v celej svojej histórii venovali náležitú pozornosť. Vývin sa začal dynamizovať v čase osvietenstva v dôsledku sekularizácie, keď na scénu nastúpili civilné formy obradov. Ako konštatuje K. Roth, socialistický projekt sa však odlišoval od starších kultúrnych manažmentov svojou totalitou, rozsiahlou organizáciou a vysokou rýchlosťou presadzovania pri súčasnom potláčaní tradičných, predovšetkým religióznych foriem (Roth 2008: 16).

Systém občianskych obradov sformovaný v období socializmu mal primárne ideologické poslanie potláčať náboženské prejavy, čo diskriminovalo veriacich. Prvky humanistických ideí v týchto obradoch obsiahnuté na druhej strane poskytli už v druhej polovici 20. storočia alternatívu k náboženským obradom pre sekularizovanú časť obyvateľstva. V dôsledku týchto charakteristík nebolo ich akceptovanie verejnosťou jednoznačné. Paralelne s nimi existovali aj náboženské obrady a časť obyvateľov sa zúčastňovala aj jedných aj druhých bez toho, že by štátom presadzované občianske obrady vnímali ako ideologickú manipuláciu. Na základe výsledkov výskumov možno konštatovať, že občianske obrady boli v polovici 80. rokov 20. storočia vo vidieckom prostredí Slovenska väčšou časťou obyvateľstva chápané ako integrálna súčasť obradovej kultúry a doplnkom tradičných obradov – cirkevných i súkromných. Dualita inštitucionálnych obradov bola charakteristická najmä pre obdobie 70. a 80. rokov 20. storočia. V európskych krajinách tzv. východného bloku, ktoré ekonomicky a politicky podliehali vplyvu Sovietskeho zväzu, to boli záverečné fázy socializmu, a teda aj rozvoja socialistickej občianskej obradnosti.

Etnografické dotazníkové prieskumy realizované v tomto období potvrdili nízku mieru vyhranenosti a značnú ambivalenciu postojov obyvateľov k občianskym i cirkevným obradom, následne sa odrážajúcu v participácii na oboch inštitucionálnych obradoch – pričom v prípade sobáša bol občiansky povinný. Túto ambivalenciu možno považovať za výsledok kompromisu medzi tradičnými normami a normami platnými v skúmanej dobe. Aj K. Roth konštatuje, že markantná nebola ani úplná akceptácia, ani úplné odmietanie,

podľa toho, o aký sviatok či rituál išlo. Rozmanitý komplex sviatkov bol často adaptovaný pre vlastné potreby, nebola výnimočná ani snaha vyžadované normy správania obísť a „spontánnou tvorivosťou“ ovplyvniť vývoj (Roth 2008: 16).

Na základe porovnávacích štúdií obradnosti vo východnej a západnej Európe K. Roth zistil, že sa v bývalých socialistických krajinách nadmieru veľa oslavovalo. Uvádza, že novšie štúdie etnológov potvrdzujú jasne, že sviatky, slávnosti a rituály ovládli všetky sociálne sféry, a to tak privátny život, ako aj svet práce a verejný život. Konštatuje vysokú potrebu inštitucionálneho potvrdenia prelomových období životného cyklu. Z hľadiska účastníkov obradov zohrávali dominantnú úlohu rodina a príbuzenstvo, v porovnaní s tradičnými modelmi bola novým prvkom oslava v pracovnom prostredí. Doslovne uvádza, že „Ludia sa prispôbili svojej vlastnej verzii „socialistického spôsobu života“, zmenili a adaptovali štátne predlohy, zbavili ich ideologického obsahu [...], pričom sviatky v značnej miere prispeli k tomu, že každodennosť sa stala znesiteľnou“ (Roth 2008: 19). Všetky uvedené zistenia vyslovené najmä na základe jeho výskumov v socialistickom Bulharsku, potvrdili aj výskumy na Slovensku.

Porovnanie katolíckych obcí s obcou s prevahou evanjelikov a. v. už v 80. rokoch 20. storočia naznačilo, že príslušníci protestantskej cirkvi sú v obradovej kultúre viac prístupní inováciám než katolíci. Túto skutočnosť potvrdili aj ďalšie výskumy v konfesionálne zmiešaných regiónoch (napr. v okrese Detva, v Kokave nad Rimavicou, Tekovských Lužanoch, Vrútkach, Liptovskom Hrádku). Nezanedbateľnú úlohu pri zatraktívňovaní občianskych obradov v niektorých obciach zohralo nadväzovanie na miestny folklór a tradície. Ako najkonzervatívnejšie v prijímaní nových prvkov sa ukázali pohrebne obrady.

Záujem štátu o občianske obrady po roku 1989 sa minimalizoval. Táto oblasť života prešla najmä v prvej polovici 90. rokov obdobím dynamických zmien. Charakterizoval ich jednak rozmach náboženských obradov, jednak počiatkové zavrnutie socialistických obradov aj s ich inštitucionálnym zázemím a postupný návrat a stabilizácia nenáboženských občianskych obradov, už bez ich ideologickej záťaže.

Občania sa v súčasnosti môžu slobodne rozhodnúť pre civilnú alebo cirkevnú formu obradov. Zmena hodnôt viedla k vytvoreniu novej štruktúry sviatkovania, rešpektujúcej tradície, ale aj dynamický vývin spoločnosti na prelome tisícročí. V mnohých lokalitách sa zároveň zachovalo fungovanie Zborov pre občianske záležitosti, pretože si občianske formy obradov občania vyžadovali. Spektrum obradov životného cyklu sa zredukovalo, pričom najvyššiu popularitu má obrad víťania detí do života. Vytvorený systém socialistickej obradnosti sa tak v ideologicky neutrálnej podobe transformoval na systém zabezpečujúci sviatky, významné udalosti a rituály životného cyklu na komunálnej úrovni s rešpektovaním miestnych tradícií a súčasných potrieb miestnych samospráv a občanov.

Zbory pre občianske záležitosti so svojimi aktivitami prešli po roku 1989 obdobím transformácie a ich podstata prestala byť postavená na konfrontácii s cirkevnými obradmi. Ukázalo sa, že inštitúcia, ktorá bola štátom vytvorená

v 50. rokoch 20. storočia na presadenie a organizovanie nereligióznych občianskych obradov na lokálnej úrovni, si do súčasnosti zachováva životnosť alebo sa o túto aktivitu delí s ďalšími inštitúciami, miestnymi samosprávami či občianskymi záujmovými združeniami. Činnosť združenia je jednou z foriem zabezpečovania občianskych práv človeka, prejavujúcou sa v akte slobodného výberu obradov pri významných udalostiach jeho života, ale aj prezentáciou kultúry i kultúrnosti spoločnosti. Mnohé z týchto funkcií však dokážu zabezpečiť aj pracovníci tých obecných a mestských úradov, v ktorých zbory nie sú. Združeniu Človek človeku sa napriek zámeru a úsiliu získať za členov všetky obce a najmä väčšie mestá, podarilo organizačne zaštitiť len necelú štvrtinu. Niektoré obce, kde v období tesne nasledujúcom po páde komunistickej moci zrušili obradné siene, ich opäť zriaďujú, mnohé kontinuálne fungujúce boli vynovené.

Napriek ich evidentnej užitočnosti nie je fungovanie Zborov pre občianske záležitosti zo strany štátu koncepčne a zásadne podporované, na rozdiel od činnosti cirkví a náboženských spoločností, v ktorých náplni je tiež zabezpečovanie obradov životného cyklu. Na jednej strane sú po právnej stránke občianske obrady zrovnoprávnené s cirkevnými, na druhej strane sú štátom finančne podporované iba cirkevné prostredníctvom štátnej podpory uznaným cirkvám a náboženským spoločnostiam. Občianske obrady finančne zabezpečujú mestské a obecné komunálne správy. Štát z grantových schém môže prispieť prostredníctvom občianskeho združenia vytvoreného ZPOZ-mi na ich metodické aktivity, aj prostredníctvom 2 % z dane. Občianske obrady a sviatky tvoria v mnohých lokalitách integrálnu súčasť kultúrneho a spoločenského života. Zbory pre občianske záležitosti na ich realizácii spolupracujú s obecnými a mestskými úradmi, ktoré ich zriaďujú a s ďalšími spoločenskými organizáciami a jednotlivcami, pre ktorých je práca v ZPOZ-e formou sebarealizácie, a tiež občianskej participácie na komunálnom živote.

Metodické publikácie k práci Zborov pre občianske záležitosti, vydané v 70. a 80. rokoch 20. storočia. Foto Z. Beňušková, 2017.

Sobášna sieň v Lábe (okr. Malacky) v roku 1953. Archív negatívov ÚEt SAV. Foto F. Hideg.

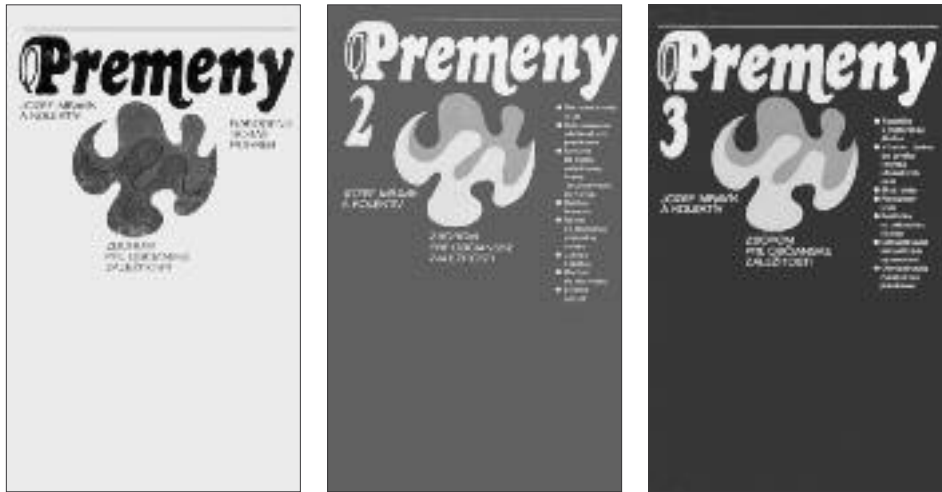
Priestory obradnej siene v budove Ovčiarkeho múzea v Liptovskom Hrádku (okr. Liptovský Mikuláš) v roku 2017. Foto Z. Beňušková.

Obradná sieň vo Vrútkach (okr. Martin) v roku 2017. Foto Z. Beňušková.

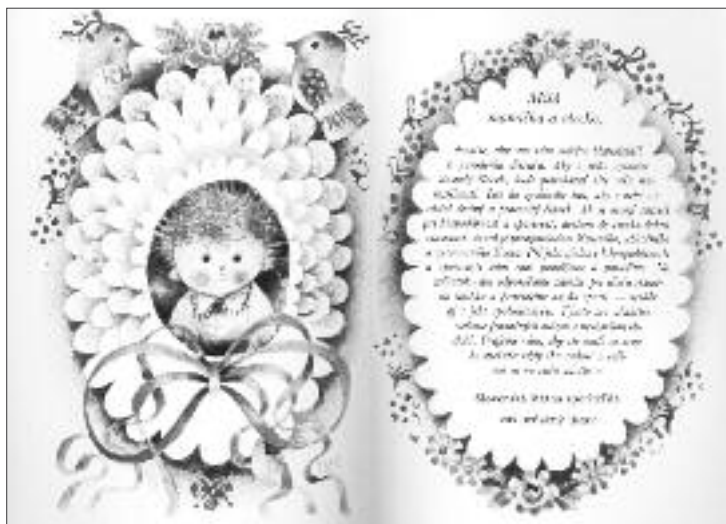
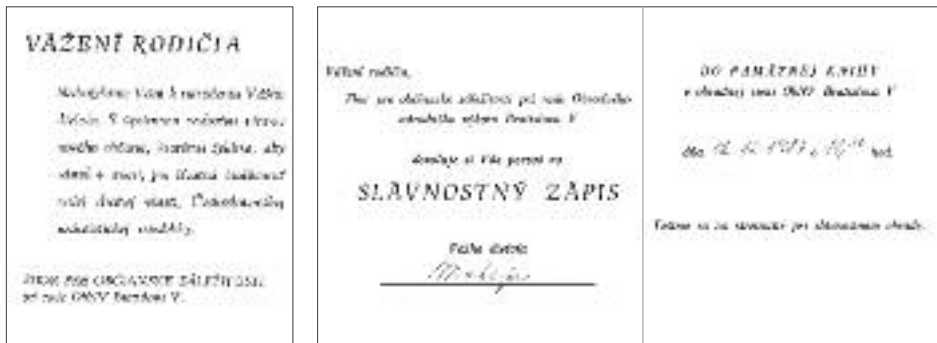
Obradná sieň v Kokave nad Rimavicou (okr. Poltár) v roku 2015. Foto Z. Beňušková.

Metodické publikácie k práci Zborov pre občianske záležitosti, vydané v 70. a 80. rokoch 20. storočia. Foto Z. Beňušková, 2017.

◁ ▷ Víťanie detí do života v Párnici (okr. Dolný Kubín) v 60. a 70. rokoch 20. storočia. Fotografie z pamätných kníh uložených v miestnom múzeu. Foto Z. Beňušková, 2017.

Pozvánka pre rodičov na Slávnostný zápis dieťaťa do pamätnej knihy a blahoželania rodičov od Zboru pre občianske záležitosti a štátnej sporiteľne. Bratislava 1987. Súkromný archív autorky.

Medaila (averz a reverz) Moje rodné mesto Bratislava – dar, ktorý dostalo dieťa v roku 1987 pri vitaní do života v Bratislave-Petržalke. Foto Z. Beňušková, 2017.

Slávnostný zápis dieťaťa do pamätnej knihy v Bratislave-Petržalke v roku 1987 a dedičný krstný čepček z konca 19. storočia, ktorý malo dieťa počas uvítania do života ukrytý pod svetríkom, aby sa neporušila rodinná tradícia. Súkromný archív autorky.

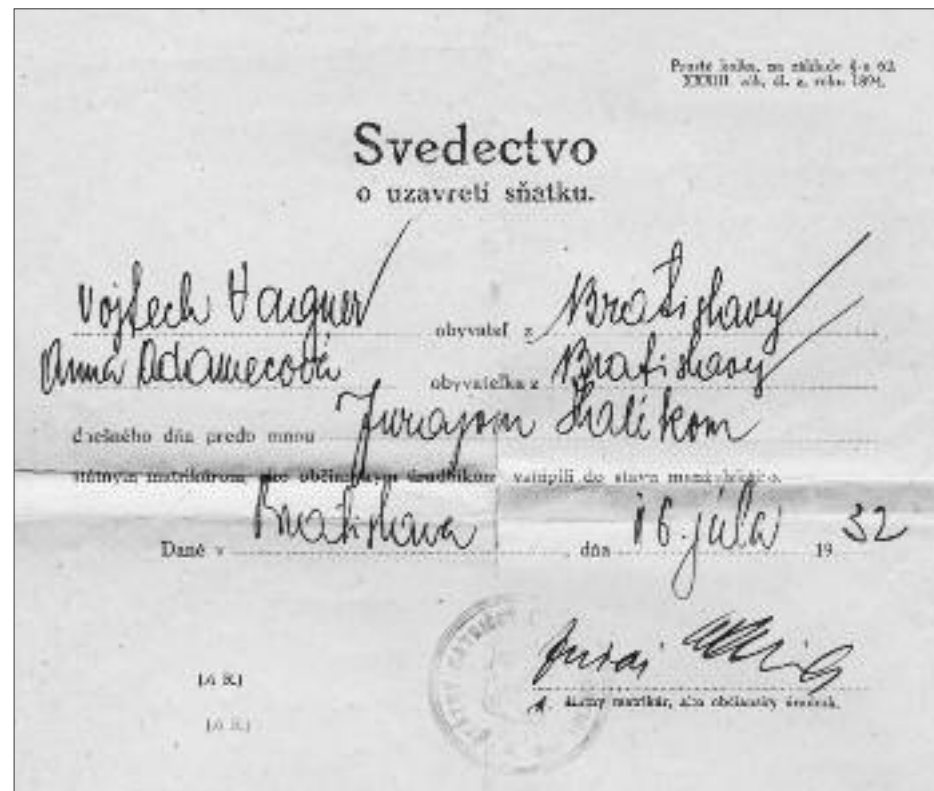
Vítanie detí do života na Miestnom národnom výbore v Očovej (okr. Zvolen) v roku 1961. Foto z archívu MNV Očová. Archív negatívov ÚEt SAV. Repro H. Bakaljarová 1988.

Záznam o obradnom vítaní detí do života v roku 1963 v pamätnej knihe obce Párnica (okr. Dolný Kubín). Fotografia stránky z pamätnej knihy uložená v miestnom múzeu. Foto Z. Beňušková, 2017.

Záznam o obradnom vítaní detí do života v roku 2013 v pamätnej knihe obce Kokava nad Rimavicou (okres Poltár). Fotografia stránky z pamätnej knihy uložená v miestnom múzeu. Foto Z. Beňušková, 2015.

Úradné dokumenty – svedectvo o uzavretí občianskeho sobáša a sobášny list vydaný matričným úradom v Bratislave v roku 1932. Súkromný archív autorky.

Schádzanie sa svadobčanov a sprievod účastníkov občianskeho sobášneho obradu pred Miestnym národným výborom v Hrušove (okr. Veľký Krtíš) v roku 1964. Archív negatívov ÚEt SAV. Foto J. Botík.

Sobášny obrad v Zrkadlovej sieni Primaciálneho paláca v Bratislave v roku 1955. Účastníci sú oblečení vo formálnych šatách bez tradičných svadobných symbolov. Súkromný archív autorčky.

Prípitok ako súčasť svadobného obradu. Miestny národný výbor v Očovej (okr. Zvolen), 1976. Foto z archívu MNVOčová. Archív negatívov ÚEt SAV. Repro H. Bakaljarová 1988.

Príhovor sobášiaceho, výmena snubných prsteňov počas občianskeho sobáša na Miestnom národnom výbore v Sebechleboch (okr. Zvolen) v roku 1981. Foto H. Bakaljarová.

Podpisovanie pamätnej knihy počas občianskeho sobáša na Miestnom národnom výbore v Sebechleboch (okr. Zvolen) v roku 1981. Foto H. Bakaljarová.

Sobášny obrad na Obvodnom národnom výbore Bratislava IV (Bratislava-Dúbravka) v roku 1985. Archív negatívov ÚEt SAV. Foto H. Bakaljarová.

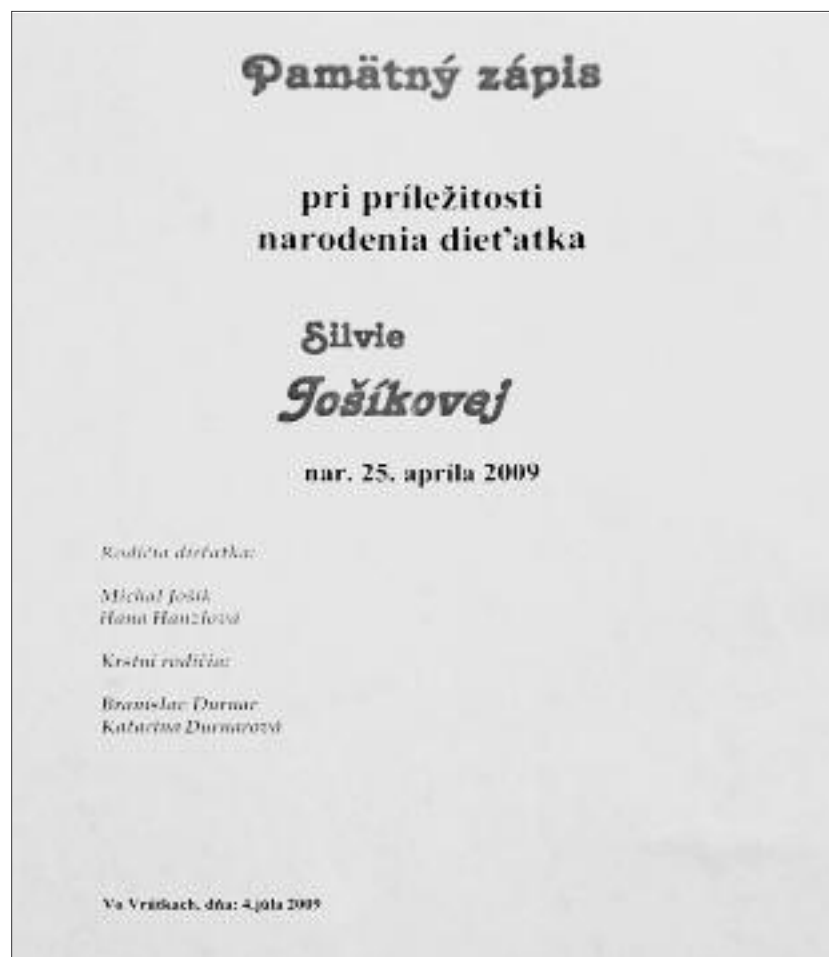
Sobášny obrad na Obvodnom národnom výbore Bratislava IV (Bratislava-Dúbravka) v roku 1985. Archív negatívov ÚEt SAV. Foto H. Bakaljarová.

Sobášny obrad členov umeleckého súboru Lúčnica v Zrkadlovej sieni Primaciálneho paláca v Bratislave v roku 1978 ozvláštnený prítomnosťou troch párov v ždiarskom kroji a symbolické zapriahnutie novomanželov do jarma pri východe z Primaciálneho paláca. Súkromný archív D. Babčanovej.

Blahoželanie z roku 2010 adresované mladomanželom od Zboru pre občianske záležitosti pôsobiaceho pri Mestskom zastupiteľstve vo Zvolene. Súkromný archív K. Košťalovej.

Zápis z individuálneho víťania do života v pamätnej knihe na MÚ vo Vrútkach, kde sú uvedení aj zápisní rodičia pod názvom krstní rodičia (identita účastníkov je zmenená). Foto Z. Beňušková, 2017.

Pohrebný sprievod počas občianskeho pohrebu účastníka odboja z druhej svetovej vojny v Očovej (okr. Zvolen) v roku 1984. Foto z archívu MNV Očová. Archív negatívou ÚEt SAV. Repro H. Bakaljarová, 1988.

Občiansky pohreb – rozlúčka so zosnulým v kultúrnom dome v Očovej (okr. Zvolen) v roku 1983. Foto z archívu MNV Očová. Archív negatívou ÚEt SAV. Repro H. Bakaljarová 1988.

Pohrebný sprievod v čele s čiernou zástavou počas občianskeho pohrebu v Očovej (okr. Zvolen) v roku 1984. Foto z archívu MNV Očová. Archív negatívov ÚEt SAV. Repro H. Bakaljarová 1988.

Príhovor obradníka pri príležitosti zlatej svadby v Očovej (okr. Zvolen) v roku 1976. Obrus je vyzdobený miestnou výšivkou. Foto z archívu MNV Očová. Archív negatívov ÚEt SAV. Repro H. Bakaljarová 1988.

◁ Pozvánka Zboru pre občianske záležitosti pri rade Obvodného národného výboru Bratislava III (Bratislava-Nové mesto) pre jubiliujúcich manželov do obradnej siene na slávnostný obrad ich zlatej svadby v roku 1985. Súkromný archív.

▽ Pozvánka starostu a Strediska kultúry Mestského úradu Bratislava-Nové mesto na slávnostné stretnutie k oslave životného jubilea v roku 2013. Súkromný archív.

Pozvánka Zboru pre občianske záležitosti pri Mestskom národnom výbore v Žiline na Smútočnú spomienku venovanú pamiatke zosnulým občanom v roku 1984. Súkromný archív.

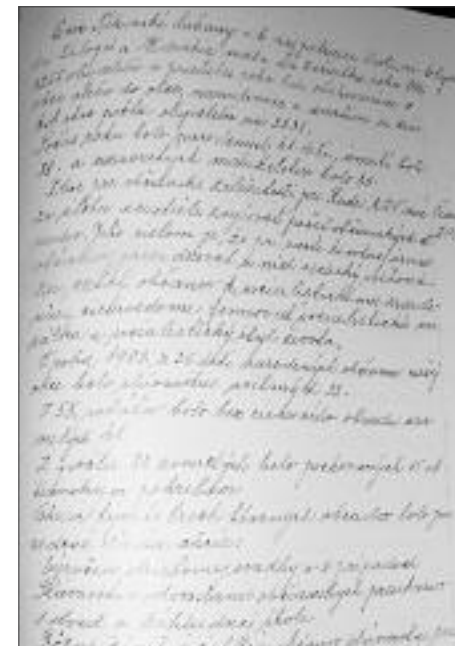
Záznam zo stretnutia žien s predstaviteľmi obce pri príležitosti Medzinárodného dňa žien v Kokave nad Rimavicou (okr. Poltár) v roku 1983. Fotografia stránky z obecnej pamätnej knihy. Foto Z. Beňušková, 2017.

Záznam z rozlúčky s brancami nastupujúcimi na základnú vojenskú službu konanej v obradnej sieni Miestneho národného výboru v Kokave nad Rimavicou (okr. Poltár) v roku 1983. Fotografia stránky z obecnej pamätnej knihy. Foto Z. Beňušková, 2017.

Záznam z posedenia vedenia miestnej fabriky, zástupcov odborovej a ženskej organizácie a predstaviteľov obce Kokava nad Rimavicou (okr. Poltár) s dôchodcami v roku 1983. Fotografia stránky z obecnej pamätnej knihy. Foto Z. Beňušková, 2017.

Záznam dokumentujúci aktivity Zboru pre občianske záležitosti v obci Tekovské Lužany (okr. Levice) v roku 1982. Fotografia stránky z obecnej pamätnej knihy. Foto Z. Beňušková, 2009.

Pamätná kniha Zboru pre občianske záležitosti vystavená v miestnom múzeu v Párnici (okr. Dolný Kubín). Foto Z. Beňušková, 2017.

Pamätné knihy Zboru pre občianske záležitosti vystavené v miestnom múzeu v Párnici (okr. Dolný Kubín). Foto Z. Beňušková, 2017.

PRAMENE

LITERATÚRA

- APÁTHYOVÁ-RUSNÁKOVÁ, K. 1989: Sobášne ohlášky a ich miesto v obyčajovom systéme na Slovensku. In: *Slovenský národopis*, roč. 37, s. 72-76.
- APÁTHYOVÁ-RUSNÁKOVÁ, K. 1995: Krst. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I*. J. Botík, P. Slavkovský (Eds.). Bratislava: VEDA, s. 281.
- BAGIN, A. 1982: *Cirkevné dejiny – novovek*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha – Bratislava: Cirkevné nakladateľstvo.
- BACHTIN, M. M. 1975: *François Rabelais a lidová kultura stredoveku a renesance*. Praha: Odeon.
- BENEŠ, B. 1983: Funkce lidové tradice v práci zborů pro občanské záležitosti. In: *Socializace vesnice a proměny lidové kultury II*. Uherské Hradiště, s. 45-54.
- BEŇUŠKOVÁ, Z. 1987: Podiel spoločenských inštitúcií na formovaní súčasných obradov a slávností. In: *Lidová kultura súčasnosti*. Roztoky u Prahy, s. 87-91.
- BEŇUŠKOVÁ, Z. 1989: Kultúrny a spoločenský život v Očovej. In: *Očová*. I. Mačák (Ed.). Banská Bystrica: KOS, s. 85-115.
- BEŇUŠKOVÁ, Z. 1991a: Vplyv inštitúcií na formovanie rodinných obradov. In: *Slavnosti v moderní spoločnosti*. Strážnice: ÚLU, s. 71-73.
- BEŇUŠKOVÁ, Z. 1991b: Vplyv spoločensko-politického vývinu na zmeny v inštitucionálnych obradoch. In: *Kontinuita a konflikt hodnôt každodennej kultúry*. D. Ratica (Ed.). Bratislava: NÚ SAV, s. 43-61.
- BEŇUŠKOVÁ, Z. 1995: *Vplyv inštitúcií na formovanie obradovej kultúry (Základné vývinové tendencie)*. Kandidátska dizertačná práca. SAV Bratislava.
- BEŇUŠKOVÁ, Z. 2012: Masové cvičenia za socializmu ako ľudová zábava a nástroj politického marketingu. In: *Žili sme v socializme*. Z. Profantová (Ed.). Bratislava: Ústav etnológie SAV, s. 196-222.
- BEŇUŠKOVÁ, Z. - KREKOVICHOVÁ, E. 1995: Krst. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I*. J. Botík, P. Slavkovský (Eds.). Bratislava: VEDA, s. 281-282.
- BOBRÍKOVÁ, M. 2013: *Sociálne a obradové aspekty fungovania zborov pre občianske záležitosti v meste Svit*. Diplomová práca, UKF v Nitre.
- BRUDNYJ, V. I. 1968: *Obrjady včera i segodnja*. Moskva: Nauka.
- BRUNNBAUER, U. 2008: Feierliche Gesellschaftspolitik: Festkultur und Ideologie im sozialistischen Bulgarien. In: *Feste, Feiern, Rituale im östlichen Europa. Studien zur sozialistischen und postsozialistischen Festkultur*. K. Roth (Ed.). Freiburger sozialanthropologische Studien, Band 21. Wien – Zürich: LIT Verlag, s. 41-66.
- BUNČÁK, J. 2001: *Religiozita na Slovensku a v európskom rámci*. In: *Sociológia*, roč. 33, č.1, s. 47-69.
- BYSTRONĚ, J. S. 1947: *Kultura ludowa*. Warszawa: Trzaska, Evert i Michalski.
- Čas života : rodinné a spoločenské sviatky v živote človeka*. V. Frolec (Ed.). Brno: Blok 1985.
- ČEMEZ, A. - KLUS, M. 2012: Politický marketing v podmienkach Slovenskej republiky a Českej republiky: Prípadové štúdie politických strán Věci veřejné a Svoboda a Solidarita. In: *20 rokov transformácie: postavenie politickej komuni-*

- kácie v Českej republike a na Slovensku. V. Žúborová (Ed.). Trnava: Fakulta sociálnych vied UCM, s. 104-120.
- ČITBAJ, F. 2011: Profesor Mikuláš Russnák a uvedenie nového manželského práva promulgovaného v motu proprio Crebrae allatae v Prešovskej eparchii In: Slodička, Andrej a kol.: *Život a dielo Mikuláša Russnáka (1878 – 1954) v kontexte ekumenizmu*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Gréckokatolícka teologická fakulta, s. 204-229.
- Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. I., II.* J. Botík, P. Slavkovský (Eds.). Bratislava: VEDA 1995.
- FEGLOVÁ, V. 1995: Tradícia a súčasné podoby obradovej kultúry. In: *Tradičná ľudová kultúra a výchova v Európe*. Nitra: UKF.
- FOJTÍK, K. 1965: Svatba na střední a západní Moravě v 17. století. In: *Český lid*, roč. 52, s. 332-343.
- FRANC, M. 2015: Životní styl a každodennost v Československu v padesátých a šedesátých letech 20. století. In: *Každodenní život v Československu 1945/48-1989*. J. Pažout (Ed.). Praha – Liberec: Ústav pro studium totalitních režimů – Technická univerzita v Liberci, s. 18-33.
- FULGHUM, R. 1993: *Od začátku až do konce. Naše životní rituály*. Praha: Argo.
- GUREVIČ, A. J. 1978: *Kategorie středověké kultury*. Praha: Mladá fronta.
- HORSKÁ, P. – KUČERA, M. – MAUR, E. – STLOUKAL, M. 1990: *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama.
- HORVÁTHOVÁ, E. 1974: Rodinné zvyky. In: *Horehronie II*. Bratislava: SAV, s. 241-300.
- HOWARD, G. E. 1904: *History of Matrimonial Institution, Chiefly in England and the United States*, 3. Bd. Chicago und London.
- CHLUMSKÁ, E. a kol. 1965: *Dějiny československého lékařství. Od pravěku do roku 1740*. Díl 1. Praha: SNP.
- CHORVÁTHOVÁ, L. 1992: Obrad a jeho slovesné útvary ako prameň štúdia procesov sociálnej a etnickej identifikácie. In: *Slovenský národopis*, roč. 40, č. 1, s. 12.
- CHORVÁTHOVÁ, L. 1995a: Pochovávanie. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska II.* J. Botík, P. Slavkovský (Eds.). Bratislava: VEDA, s. 57-58.
- CHORVÁTHOVÁ, L. 1995b: Pohreb. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2.* J. Botík, P. Slavkovský (Eds.). Bratislava: VEDA, s. 55.
- CHORVÁTHOVÁ, L. 2001: Slovenský ľudový pohrebný obrad v slovanskom kontexte. In: *Obyčajové tradície pri úmrtí a pochovávaní na Slovensku s osobitným zreteľom na etnickú a konfesijnú mnohotvárnosť*. J. Botík (Ed.). Bratislava: Lúč, s. 33-50.
- IHLI, S. 2008: *Kirchliche Gerichtsbarkeit in der Diözese Rottenburg im 19. Jahrhundert: ein Exempel der Beziehungen zwischen Kirche und monarchischem Staat*. Münster: LIT Verlag.
- IVANOVA, R. 1981: Narodnata svatba i svremennostta. In: *Sbornik ot materiala za idejnoto i chudožestvennooto oformlenie na graždanskite prazdnici i obredi*. Sofia: Komitet za kultura. Nacionalna komisija po socialističeskite prazdnici i obredi, s. 69-75.
- JÁGEROVÁ, M. 2001: Slovenský pohreb. In: *Obyčajové tradície pri úmrtí a pochovávaní na Slovensku s osobitným zreteľom na etnickú a konfesijnú mnohotvárnosť*. J. Botík (Ed.). Bratislava: Lúč, s. 13-32.
- JÁGEROVÁ, M. 2008: *Posledné zbohom...* Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- JÁGEROVÁ, M. a kol.: *Kalendárna obyčajová kultúra vo vidieckom prostredí na začiatku 21. storočia (vybrané problémy)*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre (v tlači).
- JAKUBÍKOVÁ, K. 1995a: Krst. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1.* J. Botík, P. Slavkovský (Eds.). Bratislava: VEDA, s. 281.
- JAKUBÍKOVÁ, K. 1995b: Narodeniny. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I.* J. Botík, P. Slavkovský (Eds.). Bratislava: VEDA, s. 394.
- JAKUBÍKOVÁ, K. 1995c: Obrad. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska II.* J. Botík, P. Slavkovský (Eds.). Bratislava: VEDA, s. 420-421.
- JAKUBÍKOVÁ, K. 1996: Slovenská svadba. In: *Slovenské svadby z dotazníkovej akcie Matice slovenskej 1942*. M. Leščák (Ed.). Bratislava: Prebudená pieseň, s. 8-18.
- JOZEFIAKOVÁ, J. 2017: *Obyčaje prijatia novorodenca do rodiny, cirkvi a vidieckeho spoločenstva*. Bakalárska práca, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- KASANOVA, A. 2013: Premeny svadobného obradového systému. In: Beňušková, Z. a kol.: *Liptovská Teplička od druhej polovice 20. storočia*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, s. 184-205.
- KAŠUBA, M. 1982: Zur Frage der innovationen im gegenwärtigen Familienbrauchtum der Völker Jugoslawiens. *Létopis*, Reihe C – Folkskunde, 25, s. 34-43.
- KELLER, J. 1992: *Nedomyslená spoločnosť*. Brno: Doplněk.
- KILIÁNOVÁ, G. 2007: Rituál smrti ako prejav transformácie postsocialistickej modernej spoločnosti. In: *Etnologické rozpravy*, XIV, č. 1, s. 31-50.
- KOPČAN, Š. 1982: Poslanie občianskych obradov. In: *Pravda*, 63, č. 39, 16. 2., s. 5.
- KOŠTIALOVÁ, K. 2010: Podiel mestských inštitúcií na organizovaní rituálov. In: *Kultúrna a sociálna diverzita na Slovensku. III. Globálne a lokálne v súčasnom meste*. A. Bitušiková, D. Luther (Eds.). Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, s. 79-94.
- KOŠTIALOVÁ, K. 2017: *Etnológia vidieka. Tradícia, zmena, inovácia*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela.
- KROPILÁKOVÁ-JAKUBÍKOVÁ, K. 1978: *Rodinné zvyky a ich premeny v podmienkach socializmu na slovensko-poľskom pohraničí*. Kandidátska dizertačná práca, Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- LEŠČÁK, M. 2002: Premeny socialistických sviatkov. In: *Tradícia a spoločensko-politické zmeny na Slovensku po druhej svetovej vojne*. Z. Škovierová (Ed.). Bratislava: Katedra etnológie a kultúrnej antropológie – Stimul, s. 128-136.
- LEŠČÁK, M. 2005: *Pramene k obyčajovej tradícii a sviatkovaniu na Slovensku na konci 20. storočia 1*. Bratislava: Prebudená pieseň.
- LEŠČÁK, M. – BEŇUŠKOVÁ, Z. 1987: Inštitucionalizované formy obradovej kultúry v súčasnom dedinskom prostredí. In: *Slovenský národopis*, roč. 35, č. 3, s. 191-225.
- MANN, A. 1989: Základné znaky svadby Cigánov-Rómov na východnom Slovensku. In: *Slovenský národopis*, roč. 37, č. 1-2, s. 113-122.
- MICHALCO, P. 1864: *Způsob Pitanj a Oddáwanj mladých Nevěst*. Budin.
- MICHALCO, P. 1977: *Rozhovory učiteľa so sedliakmi o škodlivosti povier panujúcich medzi pospolitým ľudom*. Bratislava: Tatran.
- MOHRMANN, U. 1986: Alltag und Festtag in der DDR. Zu unseren Umgang mit „volkskulturellen Traditionen“. In: *EAZ Ethnographie-Archäologie*, roč. 27, č. 2, s. 27-41.
- MOHRMANN, U. 1987: Jugendforschung in der DDR – unter besonderer Berücksichtigung volkskundlicher Untersuchungen zur Jugendweihe. In: *Gegenwart-volkskunde und Jugendkultur*. K. Beitzl, E. Kausel (Eds.). Wien, s. 307-320.
- MORVAY, J. 1983: Premeny rodinných sviatkov v období socializmu. In: *Slovenský národopis*, roč. 31, s. 386-393.
- MOZOLÍK, P. 1989: Civilný sobášny obrad na Slovensku a jeho vývin. In: *Slovenský národopis*, roč. 37, č. 1-2, s. 26.
- MRAVÍK, J. a kol. 1978: *Premeny. Narodenie, sobáš, pohreb*. Bratislava: Obzor pre SR ZPOZ.

- MRAVÍK, J. a kol. 1983: *Premeny 2*. Bratislava: Obzor pre SR ZPOZ.
- MRAVÍK, J. a kol. 1987: *Premeny 3*. Bratislava: Obzor pre SR ZPOZ.
- NAVRÁTILOVÁ, A. 2004: *Narodení a smrť v českej lidovej kultúre*. Praha: Vyšehrad.
- NUSKA, B. 1981: Cyklus zrozenia a smrti. In: *Umění a řemesla*, s. 2-4. *Občianske obrady a slávnosti v miestnej a regionálnej kultúre*. Metodický materiál OV NOC. S. Chomová (Ed.). Bratislava: Národné osvetové centrum 2004.
- PACHNER, F. – BĚBR, R. 1932: *Učebnice pro porodní asistentky*. Praha.
- PAUKŠTYTĚ-ŠAKNIENĚ, R. 2007: Ritual, power and historical perspective: baptism and name-giving in Lithuania and Latvia. In: *Journal of Ethnology and Folkloristics*, č. 1, s. 115-129.
- POLJAK-ISTENIČ, S. 2013: Kmečki prazdniki med dediščino, identiteto in vzdržnim razvojem. In: *Tradicija v sodobnosti. Janče – Zeleni prag*. Ljubljana: Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Ljubljana, s. 151-156.
- PONDĚLÍČEK, J. 2005: *Občianske obrady a slávnosti v živote měst a obcí*. Praha: Institut pro místní správu.
- POPELKOVÁ, K. a kol. 2014: *Čo je to sviatok v 21. storočí na Slovensku?* Etnologické štúdie 21. Bratislava: Ústav etnológie SAV.
- PORSCH, J. 2006: *Obřadnost posledních desetiletí v České republice Obřadnost moderní doby posledních desetiletí na několika příkladech se zaměřením na obřadnost socialistického období ve Žďáru nad Sázavou*. Dizertačná práca, Ústav etnologie, Filosofická fakulta, Universita Karlova v Praze.
- Poučenie o sviatosti krstu*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha 1979.
- PROFANTOVÁ, Z. 1989: Biblické motívy v svadobných rečiach. In: *Slovenský národopis*, 37, s. 158-396.
- PROFANTOVÁ, Z. 2015: *Žili sme v socializme II. Helena (Biografický prístup v etnológii každodennosti)*. Bratislava: Ústav etnológie SAV.
- RITHMAN-AUGUŠTIN, D. 1990: The Metamorphosis of Festivals in a Socialist Country. In: *Ethnologija Europea*, 20, s. 104-108.
- ROTH, K. 2008: Alltag und Festtag im sozialistischen und postsozialistischen Osteuropa. In: *Feste, Feiern, Rituale im östlichen Europa*. Studien zur sozialistischen und postsozialistischen Festkultur. Klaus Roth (Hg.) Freiburger sozialanthropologische Studien, Band 21. Wien – Zürich: LIT Verlag, s. 11-30.
- ROTH, J. – ROTH, K. 1990: The system of socialist Holidays and Rituals in Bulgaria. In: *Ethnologia Europea*, XX, č. 2, s. 107-120.
- SCHILLING, H. 1980: Religion und Gesellschaft in den calvinistischen Republik der vereinigten Niederlande. In: *Kirche und gesellschaftlicher Wandel in deutschen und niederländischen Städten der werdenen Neuzeit*. Köln – Wien, s. 202-222.
- STASZCZAK, Z. 1982: Obrzędowość rodzinna jako wyraz przemian obyczajowości wsi. In: *Lud*, LXVI, s. 101-112.
- STOJČEV, T. 1962: Borbata za preodeljavane na religioznite otživelici v socialističeskoto obštestvo. In: *Izgraždane i razvitie socialističeskoto obštestvo v Balgarija*. Živko Ošagov (Ed.). Sofia, s. 221-254.
- ŠPIRKO, J. 1943: *Církevné dejiny*. Martin: Neografia.
- TODOROV, D. 1978/1979: Über die Kontinuität der Tradition in modernen System der Festbräuche. In: *Ethnologica slavica*, X-XI, s. 109-117.
- ŤUREKOVÁ, A. 2004: História a súčasnosť Zborov pre občianske záležitosti. In: *Občianske obrady a slávnosti v miestnej a regionálnej kultúre*. S. Chomová (Ed.). Bratislava: NOC, s. 5-11.
- URBANCOVÁ, V. 1987: *Slovenská etnografia v 19. storočí*. Martin: Matica slovenská.
- VARINSKÁ, L. 2004: Spektrum činnosti a profilácia občianskych obradov a sláv-

- ností. In: *Občianske obrady a slávnosti v miestnej a regionálnej kultúre*. S. Chomová (Ed.). Bratislava: NOC, s. 12-15.
- VARJÚ, Š. 1986: Z histórie zborov pre občianske záležitosti. In: *Sláva životu*. M. Irša (Ed.). Bratislava: Obzor, s. 35-46.
- VARSÍK, B. 1929: Muránske artikuly z roku 1585. In: *Prameny. Bratislava. Časopis Učené spoločnosti Šafaříkovy*, roč. 31, č. 1, s. 129-132.
- WEBER-KELLERMANN, I. 1985: *Saure Wochen, frohe Feste*. Frankfurt am Main [u.a.]: Büchergilde Gutenberg.
- WINTER, Z. 1896: *Život cirkevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století*. Sv. 2, Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- ZÍBRT, Č. 1896: Timkova slovenská svatba. In: *Český lid*, roč. 5, s. 243-262.

INTERNETOVÉ ZDROJE

- Bratislava-Petržalka *Vybrané štatistické dáta zo SODB 2011*. [online] [cit. 15. 12. 2016]. Dostupné na internete: <http://www.sodbtn.sk/obce/obec_stat_vierovyznanie.php?kod_obce=529460>.
- CSÚ (2011): Databáze výsledků ze Sčítání lidu, domů a bytů k 26. 3. 2011. Elektronická databáze dat. Český statistický úřad, Praha. [cit. 22. 11. 2017] [online] Dostupné na internete: <https://www.czso.cz/csu/czso/otevrena_data_pro_vysledky_scitani_lidu_domu_a_bytu_2011_sldb_2011>.
- Die Jugendweihe*. [cit. 22. 11. 2017] [online] Dostupné na internete: <http://www.brauchwiki.de/Die_Jugendweihe>.
- DUREROVÁ, E. 2016: *Zomrel významný kulturológ, esejista a predstaviteľ slovenského hnutia na Slovensku Jozef Mravik*. [online] [cit. 15. 11. 2017] Dostupné na internete: <<http://www.ozzsv.sk/post/zomrel-vyznamny-kulturolog-esejista-a-predstavitel-slovenskeho-hnutia-na-slovensku-jozef-mravik-26/>>.
- Farárska správa za rok Pánov 2010*. Bod 6. [online] [cit. 14. 5. 2018]. Dostupné na internete: <http://www.ecav-petrzalka.sk/?page_id=709>.
- GAZDA, I. 2016: *Vatikán o kremácii: nerozptyľujte popol zomrelých, ani ho neprechováajte doma*. (26. 10. 2016) [online] [cit. 5. 2. 2017] Dostupné na internete: <<https://svetkrestanstva.postoj.sk/18276/vatikan-o-kremacii-nerozptylujte-popol-zomrelych-ani-ho-neprechovavajte-doma>>.
- História ZPOŽ-u* [online] [Cit. 13.11.2017] Dostupné na internete: <<https://www.brezno.sk/historia-zpoz-u/>>.
- JEDIN, H.: *Malé dějiny koncilů – Tridentský koncil (1545 – 1563)* [online] zverejnené 3. 6. 2010 [cit. 5. 9. 2016] Dostupné na internete: <<http://revue.theofil.cz/revue-clanek.php?clanek=1214>>.
- Koniec posmrtnej kreativity? Mŕtvi patria na sväté miesta v akejkoľvek forme*. [online] [cit. 19. 10. 2016] Dostupné na internete: <<http://www.pluska.sk/plus-7-dni/domov/10/koniec-posmrtnej-kreativity.html>>.
- Kresťanský pohreb*. [online] [cit. 5. 9. 2017] Dostupné na internete: <<http://www.zilina.sdb.sk/farnost/krestansky-pohreb/>>.
- Manželstvo. Kán*. 1055.1665 In: Kódex kánonického práva, Kniha IV – Posväcujúca služba cirkvi, časť 1. Sviatosti, VII. Titul, kán. 1067. [online] [cit. 15. 11. 2017]. Dostupné na internete: <www.plrb.fara.sk/index.php/texty?download=8:kkcm>.
- MESEŽNIKOV, G. 1995: *Občianska spoločnosť * Politologický slovník*. [online] [cit. 21. 9. 2017]. Dostupné na internete: <<http://www.sme.sk/c/2126950/obcianska-spolocnost-politologicky-slovník.html>>.
- Na tému pohrebnej kázne a reči. Rozhovor M. Lincényiho s doc. ThDr. Albinom Masarikom. *Slovenské pohrebníctvo* 2013, č. 2, s. 26-27. [online] [cit. 5. 10.

- 2017]. Dostupné na internete: <http://www.pohrebnictvo.sk/data/files/1220_sp_09_2013.pdf>.
- Očová. [cit. 15. 12. 2016]. [online] Dostupné na internete: <<http://www.ocova.sk/vzn-c-2-2009-pre-zbor-pre-obcianske-zalezitosti-2009-2-vzn/mid/5797/ma0/2009/.html>>.
- PAŠKOVÁ, M. 2017: *Reprezentácia nášho hlavného mesta Bratislavy v družobnom meste Ljubljana v Južoslávií na medzinárodnej svadbe „Kmečka ohcet“*. [online] [cit. 15. 11. 2017] Dostupné na internete: <https://cdv.uniba.sk/fileadmin/cdv/U3V/studijne-materialy/z_tvorby_posluchacov/Rocnikova_praca_Paskova_dejiny_BA_IIIr.pdf>.
- Slovenská republika : zoznam obcí SR/internetové stránky obcí/vybrané štatistické údaje*<http://www.sodbtn.sk/obce/>>.
- Sobáš. *Rodina a vzťahy*. [online] [cit. 21. 9. 2017]. Dostupné na internete: <<http://bratislava.sk/sob.Novembra2017as/ds-11006716>>.
- SUDOR, K. 2010: *Cirkevných sobášov je polovica. Už roky ich nepribúda*. [cit. 8. 7. 2017] [online] Dostupné na internete: <domov.sme.sk/c/5396029/cirkevných-sobasov-je-polovica-uz-roky-ich-nepribuda.html> *Sviatosť manželstva*. [Online] [cit. 6. 2. 2017]. Dostupné na internete: <<http://www.farar.inky.sk/SviatosťManželstva.htm>>.
- SUDOR, K. 2011: *Kremácia – normálna vec, či neúcta k telu. SME Domov*, 27. Október. [cit. 15. 10. 2017] [online] Dostupné na internete: <<https://domov.sme.sk/c/6115437/kremacia-normalna-vec-ci-neucta-k-telu.html>>.
- ŠEPITKOVÁ, N. 2017: Do pohrebného obradu sa majú zapojiť aj blízky. *Katolícke noviny*. [online] [cit. 12. 10. 2017]. Dostupné na internete: <<http://www.katolickenoviny.sk/45-2017-do-pohrebného-obradu-sa-maju-zapojit-aj-blizky/>>.
- Uvítanie do života. *Soblahovské noviny*, 2016/4, s. 6, [online] [cit. 21. 9. 2017]. Dostupné na internete: <http://www.soblahov.sk/wp-content/uploads/2015/03/soblahov-4_2016.pdf>.
- V Petržalke zaznelo „ÁNO“ 860 krát*. [online] [cit. 15. 12. 2016] [Dostupné na internete: <<http://www.bratislava.sk/v-petrzalke-zaznelo-ano-860-krat/d-11048814>>.
- Vatikán o kremácii: nerozptyľujte popol zomrelých, ani ho neprechováajte doma*. [online] [cit. 11. 8. 2017]. Dostupné na internete: <<https://svetkrestanstva.postoj.sk/18276/vatikan-o-kremácii-nerozptyľujte-popol-zomrelých-aniho-neprechováajte-doma>>.
- Vznik a vývoj matrik*. [online] [cit. 15. 12. 2016]. Dostupné na internete: <<http://www.geni.sk/vznik-a-vyvoj-matrik/>>.
- Združenie zborov pre občianske záležitosti/ Človek človeku SR*. [online] [cit. 24. 12. 2016]. Dostupné na internete: <<http://www.zpoz.sk/>>.

NEPUBLIKOVANÉ ZDROJE

- Dokumenty a právne predpisy k práci ZPOZ v SSR. Bratislava 1976.*
- Informácia o názoroch občanov Slovenska na postavenie cirkvi a význam náboženskej viery v živote spoločnosti*. ŠÚ SR, Bratislava, jún 1993.
- Kronika školy, Liptovská Teplička, rok 1951 – dostupná v škole.
- Kronika školy ZDŠ Vazovova, roky 1959/60 – dostupná v škole.

CIVIL CEREMONIES IN SLOVAKIA

Summary

This book was written with the primary purpose of filling in the information gap in the collection of academic knowledge about non-religious rituals, which are also known as civil ceremonies. This area forms that part of the ritual culture, the history of which is closely related to the four decades of the Communist regime in Slovakia. Through civil ceremonies following the life cycle, this regime sought to suppress the influence of the religious worldview and create a “socialist citizen”. The core of this publication consists of three chapters. Chapter 1 provides an overview of the context of the development of institutional church and secular ceremonies in Europe and in Slovakia until the 20th century. Chapter 2 deals with the origin, formation and functioning of institutional civil ceremonies in the period 1948–1989 as an instrument in the hands of the ruling Communist power. Chapter 3 observes this sphere in the period after the political upheaval in 1989: they faded into the background during the first years of the post-socialist transition until they were later revived in a modified form. Non-religious civil ceremonies still exist as part of a complex of activities and social events tied to family holidays in Slovakia.

This book focuses on the legislative changes through which the state regulated civil ceremonies after 1948, and simultaneously documents the constant activities of the Roman-Catholic Church aimed to regain control over life-cycle rituals.

Civil ceremonies evolved on the basis of breakthrough events throughout the life-cycle: birth, marriage and death. These three ceremonial opportunities therefore represent the main line of the book's chapters. Since the publication offers an ethnological perspective, the attention focuses, apart from a retrospective analysis of the development of institutional ceremonies, on their reflection and acceptance by people.

The part of institutional ceremonies which is not subject to religious institutions and religious ideologies in Slovakia are designated as *civil ceremonies*. Former socialist countries used the term *civil ceremoniousness* as a synonym for the term *socialist ceremoniousness*. Countries which did not experience the formation of socialist civil ceremoniousness prefer the terms *civil ceremonies* (or state ceremonies) as opposed to *church ceremonies*: for example, *bürgerliche Zivilehe* and *kirchliche Trauung* in German-speaking countries. The term *civil ceremoniousness*, as used in the book with regard to the situation in Slovakia, covers the entire complex of secular institutional ceremonies and feasts and other realisation contexts, i.e. related activities and products or organisational and executive elements. This complex, as a manifestation of Communist, anti-religious ideology, arose during the existence

of the former Czechoslovakia (1918–1989) in the period after the Communist coup in 1948, known as socialism.

In ritual culture, the relationship “citizens – the state – society” has evolved since ancient times. In the Middle Ages, the state was closely tied to religious institutions, which took care of the holiday sphere in daily culture. Further to the secularisation processes, these common paths began to diverge in modern times and ceremonies became the object of interest of the state power. The origins of civil ceremonies also relate to the formation of the civil society in the 18th century. The changes in the relations between the state and church were also manifested in the ritual culture.

In Central Europe, relations between the state and church in the context of the ritual culture developed without major disruptions and in a relatively tolerant atmosphere. The 20th century, however, brought several changes, not only in state borders and regimes, but also in the institutionalisation of ceremonies. In Hungary, which was comprised of the present territory of Slovakia until 1918, authorities issued the Act on Marriage in 1894, which introduced obligatory civil marriages. The situation differed in successor countries after 1918. While in Hungary civil marriage has been the only legal manner of contracting a marriage from 1894 until today, in the Czechoslovak Republic, the part of which was Slovakia, church and civil marriages became equally valid forms of contracting a marriage. During World War II, when part of present-day Slovakia was annexed to Hungary, Hungarian legislation gained dominance in these regions. During the period of the totalitarian regime in the Slovak Republic (1939–1945), the legal status of equality between state and church ceremonies was officially preserved, however, with both indirect and direct pressure on preferring church ceremonies of state-permitted religions.

Even though this book is about life-cycle ceremonies, it should be noted that the new ideology after the Communist coup in 1948 did not manifest only in them. The state’s legislative interventions in the 1950s gave rise to a new structure of holidays which reacted to the contemporary historic milestones in the development of society, thereby bringing the accentuation of new values also into the framework of anniversaries, which were traditionally recognised by the state.

Even though the origin of civil ceremonies has a much longer history, this sphere was deliberately monitored by the state since the rise of the Communist regime, and the ceremonies were deliberately created and formed as an atheist alternative to church ceremonies. The period 1948–1989 can thus be seen as a period of radical transformation of official ritual and holiday culture. Important in terms of family holidays was the new Act on Family Law, adopted in 1950. This act remained unchanged until 1964 when it was replaced by the Act on Family which was already in place in Slovakia, with minor amendments, until 2005. Hence, ceremonies perceived through the Marxist-Leninist ideology as a reflection of social awareness, but also as a means for its formation, were in terms of the law, in state hands since 1950. The state establishment created a complex of secular life-cycle ceremonies

and feasts, called civil or socialist ceremonies. Secular and civil values in the newly formed holiday system were interconnected in a sophisticated manner, with ties to the socialist state and Communist ideology. This was the point of difference from their counterparts in Western European countries. The state introduced holidays and their ritualised forms served as tools for the internalisation of socialist values and norms. Ceremonies were meant to declare – following the example of the Soviet Union – the relationship between the individual – citizen – and the socialist society. Official regulations gave rise in 1953 to institutions functioning within municipal offices (also called national committees), with the task to arrange and ensure the development of ceremonies. These institutions were called Corps for Civil Affairs and were renamed Assemblies for Civil Affairs in 1962. In collaboration with the board of the respective national committee as the managing body, they were meant to ensure that the contracting of a marriage or the record of the birth of a child was not only an official act, but that it also acquired a festive character. They were also in charge of conducting decent burials of citizens who were not members of any religious society.

Civil ceremonies were originally created only for atheist citizens, i.e. the ceremony background differed according to the worldviews of their participants. Their meaning gradually changed in terms of shaping people’s worldviews and their ideological orientation, and thus the state began to equally pay attention, apart from atheists, to believers or people with neutral worldviews as well. The first socialist civil ceremonies included the ceremonial acts of enrolling a new-born child in the registries, known as “welcoming children to life”, as well as civil marriages and farewells to the deceased or the entire civil funeral.

In 1957, the Corps for Civil Affairs moved into the direct competence of national committees. From 1962, these corps were supposed to become a regular part of each national committee in towns and villages – not only those in charge of keeping the registers. After changing the name to Assemblies for Civil Affairs in 1964, the name Corps for Civil Affairs was further used to designate cells functioning within state-owned companies and cooperatives with more than 500 employees, and later also at workplaces with less employees. They were supposed to call the assemblies’ attention to people facing important life changes, i.e. potential participants to civil ceremonies. They were mostly involved in organising celebrations on the occasion of work and life anniversaries of their employees, and cooperated with the assemblies in welcoming children to life and funerals.

The links between individual anniversaries and important moments in the lives of individuals and celebrations within the working team had a special meaning during the socialist period. In the pre-industrial traditional community, the work group was usually composed of people who were relatives or neighbours or pertinent to the same village community. They spent the more festive working moments more-or-less together, and private festivities such as weddings or baptism parties were attended by the wider municipal community. Work-related celebrations were only those which were

directly linked to the termination of the work process. Along with the separation of the work environment from the private one as a result of industrialisation and the moving of people from the countryside to towns, the way of enjoying important life events was split into at least two environments: two categories of people, who commonly co-existed in daily life often without knowing each other. The celebrations of individual anniversaries at workplaces or the inviting of colleagues to private celebrations thus became the bridge between these two environments. The need to build such bridges became even stronger after the mass migration of young families from the countryside to towns and cities, when the work team often replaced the function of the relatives and friends who had stayed in their home towns or villages. Celebrations with colleagues at the workplace were supported as well because they matched the idea of socialist collectiveness. A special category of celebrations at the workplace were those which resulted directly from work – celebrations of the promotion at work and change of the social status, celebrations of retirement, celebrations of professional achievements, etc. The workplace representatives also participated at the three most important life-cycle ceremonies of their colleagues – welcoming children to life, weddings and funerals.

Already during the first decades of the Assemblies for Civil Affairs, state-founded cultural and educational institutions organised training courses, seminars, conferences and meetings, and published many methodological materials. Increased attention was paid to the forms and methods of the assemblies' work. In addition to the three main life-cycle ceremonies, several others were planned to be organised on the occasion of special birthdays, the issuing of ID cards to young people, various anniversaries, elementary school leaving, etc.

The year 1972 brought qualitative change in the activities of the Assemblies for Civil Affairs when new regulations were approved for the organisation of civil ceremonies. After the suppression of the democratisation efforts in Czechoslovakia in 1968, they clearly became promoters of state ideology. Their civil function was now accompanied by propaganda at a new qualitative level. A whole system of institutions joined the efforts to control and manage civil ceremonies and celebrations: from the ministry of culture through national committees up to educational centres, and there were methodologists for these activities, working at all levels of educational centres. The Slovak Board of the Assemblies for Civil Affairs was set up at the Ministry of Culture of the Slovak Socialist Republic, the *Nová cesta* (New Way) magazine was published, a large number of methodological materials in the form of books, bulletins, films, slides were produced, artists created poems, music, art works for civil ceremonies, and new ceremonial halls were built. To illustrate the mass nature of this phenomenon, in 1981, there were 2,458 active Assemblies for Civil Affairs in Slovakia with a total of 20,764 members, and 4,573 Corps for Civil Affairs with 19,272 members. Increased attention was paid to the building and reconstruction of ceremonial halls. In 1979–1981, national committees put into operation 123 newly-built or newly furnished ceremonial halls.

In the 1970s, the core of activists working in the Assemblies for Civil Affairs was created. They were composed predominantly of the administrative staff of national committees or other state institutions, and more than a fourth of them were teachers. A major part of the activities was carried out by the middle generation. Women formed a higher share in the assemblies' work and were the main organisers of cultural events. Thousands of volunteers were also involved in the work of the assemblies – as speakers, reciters, singers and musicians. The arrangement of ceremonies in terms of organisation and artists represented a special form of self-realisation for many of them, a kind of hobby. Their activities were accompanied by certain social recognition and a symbolic fee to compensate primarily for the cost of clothes. At the local level, the activists of the Assemblies for Civil Affairs were generally accepted and respected by their fellow citizens, which is proven by the tradition of giving them traditional presents after the ceremony – a bottle of alcohol and cakes. In the countryside, they were often invited to weddings; after a welcoming to life ceremony by the national committee, the representatives of the Assemblies for Civil Affairs were offered hospitality in the same manner as priests after family ceremonies.

The Assemblies for Civil Affairs worked closely with various contemporary social and political organisations: the Red Cross, the Slovak Women's Union, the Socialist Youth Union, the Union of Anti-Fascist Fighters, and schools. Participation in civil ceremonies was perceived as part of the ideological education.

The development of civil ceremoniousness in Slovakia within former Czechoslovakia culminated in the 2nd half of the 1970s and the 1st half of the 1980s, which was around ten years later than in Czechia. In that period, there was a whole range of ceremonies – in addition to the three basic ones, there were celebrations of wedding anniversaries, milestone birthdays, farewell to recruits, issuance of ID cards, or meetings with pensioners at the national committee. At some locations, the Assemblies for Civil Affairs organised, for example, the handing over of keys for new flats, harvest festivals, or celebrations of the anniversary of the Slovak National Uprising and municipal events held from time to time – e.g. welcoming important visitors, celebrations of the anniversary of the first mention of the municipality, etc.

In the context of the socialist regime, the range of acceptance of civil ceremonies, which existed parallel with religious ones, was relatively wide: from rejection by people through different variants of adaptation to their own needs or their circumvention up to their unconditional acceptance. This structure of the ceremony system was typical mainly for the 1970s and 1980s.

One of the most favourite ceremonies was the welcoming of new-born children to life, which represented a public, official and solemn confirmation of promise by the parents and society represented by the national committee, meant to bind both parties to fulfil their obligations towards the child. Another function of this ceremony was to welcome the child and introduce them to the local community in which their parents lived. The promise was also comprised of ideological manipulation, as it bound the parents to bring up

a loyal citizen of the socialist homeland. It had two forms – either as an individual event for one family, or a common one with the participation of several parental couples and their children. Individual welcoming to life was attended, together with their relatives, mainly by those families which did not have their children baptised in a church. On the other hand, common welcoming to life was mostly attended by families which had their children baptised, and gradually got used to the duplicate nature of this initiation ritual in civil form. The extended family usually did not participate at the joint ceremony, and no celebration was organised at home, unlike in the case of a baptism. It can be stated that over time, families began to perceive the civil ceremony of welcoming to life not only mechanically, but as a replacement for baptism. The importance ascribed to it by citizens was due to the perception of the need to welcome the child to life in adequate and generally accepted social forms. This is confirmed by the fact that up to 90 per cent of children in Slovakia went through both ceremonies in the 1980s.

At the beginning, civil marriages were considered a foreign element within the complex of wedding ceremonies. This is proven by the fact that no customs were related or accompanied them initially. However, people gradually began to create certain norms, interconnecting traditions and innovations. In the 1950s, civil and church weddings did not take place on the same day, but were even held sometimes one month apart. A wedding anniversary was celebrated on the day of the church wedding, even if it was not legally valid. Civil weddings were initially attended only by the engaged couple and their witnesses, dressed in festive, not wedding garments. Since the 1960s, the parents of the young couple and possibly their relatives and friends also took part in the civil wedding ceremony. They created new habits: the bride and groom wore the wedding rings on their left hands after the civil ceremony and on their right hands after the church wedding; the young couple began to live a married life just after the church wedding, etc. The popularity of civil weddings as part of the wedding complex was promoted by the building of ceremonial halls and the incorporation of local traditions into this institutional part of the wedding ceremony. People also used the folklore traditions of their village, especially wedding songs and the farewell to parents ritual, which were strong emotional moments for all participants of the ceremony.

The Assemblies for Civil Affairs were least successful in the case of civil funerals. The institutionalisation of the burial ritual was aided by the creation of the state infrastructure – funeral services, houses of mourning, or crematories in larger cities, which disrupted the traditional course of funeral customs and created the conditions for their innovation. Cremation societies appeared in Europe back at the end of the 19th century, yet the first crematory in Slovakia was not built until 1969. In the same decade, the Roman Catholic Church began to accept cremation, though it recommended its members to prefer traditional burials.

In spite of these innovations in the rural environment, qualitative changes in funeral rites happened very slowly. This was due to its specific nature, which appears to be the most emotional ritual for people. Houses of mourning were

built near cemeteries in the last third of the 20th century, mostly in the 1970s and 1980s. They were built from state funds and often with citizen involvement. Since it was in the period of socialism, there is the tendency to consider them as counterparts to religious church space. It is not so true, though, because they were initially designed as independent, neutral spaces which were also meant to serve both civil and church ceremonies. At the time of their construction, it was not allowed to build any church buildings, however, in small villages, religious symbols were used right from the beginning of the establishment of houses of mourning. Some buildings were consecrated by priests when put into operation. They also replaced morgues, which became part of the new houses of mourning and served to keep the dead body until the funeral, and not for performing ceremonies. Municipalities in Slovakia have built houses of mourning even after 1989, but without direct work contribution from their citizens..

The shaping of the "new", socialist ceremoniousness was the manifestation of systematic, often violent atheisation of the social life in Czechoslovakia. This pressure was felt mainly by civil servants, teachers, the military and police, officials and important personalities of cultural and social life, who were expected to serve as a model for others and not attend church rituals. For many of them, it was not easy to abandon their common traditions and meet this expectation. Communist Party officials sometimes had their children baptised in secret, or their families organised a church funeral for them when they died.

Some activities within the complex of civil ritual culture became very popular among people and survived the fall of the Communist regime, creating the basis for civil ceremonies of the civil society. The Assemblies for Civil Affairs also survived the change of the political system. They left their traces in the history of the formation of ceremonies and holiday calendars mainly in the Slovak countryside, including in those areas where most of the activities and functions was taken over by the church after 1989. The rejection of civil ceremonies at the stage of the post-socialist transformation shortly after 1989 by part of the population was a reaction to ideological manipulation through ceremonies during the Communist rule. However, the content of these ceremonies was gradually adapted to the current civil needs and functions, and citizens partly expected that municipal offices would continue giving them due attention. The experience from recent field ethnological research confirms the revival of some civil ceremonies at locations where they disappeared for almost a quarter century.

In 1991, the Assemblies for Civil Affairs created the civic association called Človek človeku (Human to Human). This organisation today has around 800 assemblies as members. The association provides them with methodological assistance, organises competitive displays of civil ceremony programmes, obtains financial support through grant schemes and defends the interests of the assemblies at state authorities which in fact, show no interest in these activities. However, not all existing assemblies are members of this association, and at those locations where there is no assembly, civil ceremonies are organised by the municipal office. Welcoming children to life and events for

senior people meet with increased popularity. Since 1992, civil marriages and church marriages are equally valid. Duplicate marriages, so common during the period of socialism, can be seen only sporadically – for example, in the form of an official reception of the just-married couple at the municipal office after their marriage abroad. Just like during the period of socialism, the assemblies offer quite a wide range of municipal events, from life-cycle ceremonies to occasional feasts.

After 1989, the Roman Catholic Church took a very negative position towards Assemblies for Civil Affairs and civil ceremonies, and conditioned the arrangement of church ceremonies with people's non-participation at civil ceremonies. Since only legally valid marriages are recorded and, in addition, there is no central registry of marriages (these are only recorded in local registers and by church institutions), it is hard to assess the current share of participation at civil and church ceremonies. The survey from the 1st decade of the 21st century suggested that the number of church marriages is just slightly higher than the number of civil ones, and this situation has relatively stabilised.

The knowledge basis of this book comes from ethnographic research conducted at various locations in Slovakia in several time segments – in the mid-1980s, at the beginning of the 1990s and subsequently in 2014–2016. Both qualitative and quantitative research methods were used with a focus on the representatives of the institutions which arrange and organise civil ceremonies, as well as on the recipients of institutional ceremonies – the citizens. Articles in contemporary newspapers, monitoring the importance of them, and people's satisfaction or dissatisfaction with authorities' relationship to ceremonies also represented a source of information for the author. In addition, the importance of civil ceremonies is documented in chronicle records kept by municipal offices, which form part of the visual supplement. The visual aspects of ceremonies represent an important source of information as well.

The information obtained from Slovakia (Czechoslovakia) is acknowledged at the end of the book with the information gathered by German ethnologist Klaus Roth, who focused on the research of South-Eastern Europe and, specifically, on the development of civil ceremonies during the socialist period in Bulgaria.

Given the fact that civil ceremonies are currently the subject of activities of civil associations and self-governments and form part of the daily life of people and the community, this book can also serve for practical purposes to their organisers and participants.

BÜRGERLICHE ZEREMONIELLE IN DER SLOWAKEI

Zusammenfassung

Die Entstehung vorliegender Veröffentlichung wurde primär mit dem Ziel verbunden, die Informationslücke in akademischer Forschung weltlicher Zeremonielle zu füllen, die als bürgerliche oder zivile Zeremonielle genannt werden. Es handelt sich um einen Teil der Zeremonielle-Kultur, deren Geschichte eng mit der vierzigjährigen Regierungsperiode des kommunistischen Regimes in der Slowakei zusammenhängt. Dieses Regime bemühte sich durch die mit dem Lebenszyklus verbundenen zivilen Zeremonielle darum, den Einfluss religiöser Weltanschauung zu unterdrücken und einen „sozialistischen Bürger“ zu prägen. Das Buch wird in drei Kapiteln aufgeteilt. Das erste Kapitel bringt einen Überblick über Entwicklungskontexte institutioneller kirchlicher und weltlicher Zeremonielle in Europa und in der Slowakei bis zum 20. Jahrhundert. Das zweite Kapitel befasst sich mit Entstehung, Gestaltung und Durchführung institutioneller bürgerlicher Zeremonielle in den Jahren von 1948 bis zum 1989, die zum Machtinstrument regierender kommunistischer Partei wurden. Das dritte Kapitel richtet seine Aufmerksamkeit auf bereits erwähntes Interessengebiet in der Zeit nach dem politischen Umbruch im Jahr 1989: die bürgerlichen Zeremonielle sind in den ersten Jahren postsozialistischer Transformation zuerst wesentlich in den Hintergrund getreten, später begann aber ihre Wiederbelebung in einer modifizierten Form. Die weltlichen bürgerlichen Zeremonielle gibt es in der Slowakei immerwährend als Bestandteil eines Komplexes von Aktivitäten und gesellschaftlichen Anlässen, die mit Familienfesten in Verbindung stehen.

In der vorliegenden Veröffentlichung wird die Aufmerksamkeit insbesondere den legislativen Änderungen gewidmet, durch die seit dem Jahr 1948 bürgerliche Zeremonielle vom Staat geregelt wurden, aber parallel werden diese auch mit ständigem Bestreben römisch-katholischer Kirche konfrontiert, die sich bemühte, die Zeremonielle des Lebenszyklus abermalig zu beherrschen.

Zum Ausgangspunkt bei der Gestaltung bürgerlicher Zeremonielle wurden entscheidende Momente im Lebenszyklus – Geburt, Eheschließung und Tod. Infolge dessen basiert die Grundkonzeption vorliegender Veröffentlichung auf diesen drei Anlässen. Weil erwählte Anlässe aus ethnographischer Sicht betrachtet werden, steht im Mittelpunkt des Interesses sowohl eine retrospektive Analyse der Gestaltung bürgerlicher Zeremonielle als auch ihre Reflexion und ihre Akzeptanz von Bewohnern.

Solche institutionellen Zeremonielle, die den kirchlichen Institutionen und religiöser Weltanschauung nicht unterliegen, werden in der Slowakei mit dem Begriff *bürgerliche Zeremonielle* bezeichnet. In den ehemaligen sozialistischen Ländern wurde für die Bezeichnung einer bürgerlichen Förm-

lichkeit den Ausdruck sozialistische Förmlichkeit verwendet. In den Ländern, die von der Gestaltung einer sozialistischen bürgerlichen Förmlichkeit nicht betroffen wurden, bevorzugt man die Bezeichnung *zivile Zeremonielle* (auch bürgerliche oder staatliche), die den Gegensatz zu den *kirchlichen Zeremoniellen* bilden: z. B. in den deutschsprachigen Ländern steht die *bürgerliche Zivilehe* im Gegensatz zur *kirchlichen Trauung*. Unter dem Begriff *bürgerliche Förmlichkeit* versteht man in diesem Buch, das sich mit der Situation in der Slowakei befasst, ein Komplex von säkularen institutionellen Zeremoniellen und Festen; ihre Durchführung, Organisation und weitere Kontexte ihrer Gestaltung, d.h. Tätigkeiten und Produkte von organisatorischen und ausübenden Bestandteilen, die damit in Verbindung stehen. Dieser Komplex hat sich als Ausdruck einer kommunistischen, antireligiösen Ideologie während der Existenz der ehemaligen Tschechoslowakei (1918-1989) in der Zeit nach dem kommunistischen Umbruch im Jahr 1948 gebildet. Diese Zeitperiode wird in der Tschechoslowakei für die Zeit des Sozialismus gehalten.

Die Beziehungen zwischen einem Bürger, dem Staat und der Gesellschaft haben sich in der Zeremoniellen-Kultur bereits seit der Antik gebildet. Im Mittelalter gab es eine enge Beziehung zwischen dem Staat und den kirchlichen Institutionen, denen die Sphäre der Solennität in der alltäglichen Kultur in die Obhut anvertraut wurde. Im Zusammenhang mit den Säkularisierungsprozessen kam es in der Neuzeit zur Trennung dieses gemeinsamen Weges und die Zeremonielle wurden zum Interessenbereich der staatlichen Macht. Die Entstehung bürgerlicher Zeremonielle hängt mit der Gestaltung bürgerlicher Gesellschaft im 18. Jahrhundert zusammen. Die Beziehungsänderungen zwischen dem Staat und der Kirche widerspiegelten sich auch in der Zeremonielle-Kultur.

In Mitteleuropa entwickelte sich die Beziehung zwischen dem Staat und der Kirche im Kontext der Zeremonielle-Kultur ohne wesentliche Störungen in einer ziemlich toleranten Atmosphäre, das 20. Jahrhundert hat dagegen mehrere Änderungen nicht nur im Grenzen- und Regimewechsel sondern auch bei der Institutionalisierung der Zeremonielle mitgebracht. Im Königreich Ungarn, dessen Bestandteil bis zum Jahr 1918 auch das heutige Gebiet der Slowakei bildete, wurde im Jahr 1894 das ungarische Ehegesetz aufgenommen, durch das obligatorische Zivilehe eingeführt worden war. In den Nachbarstaaten Österreich-Ungarns war aber die Situation nach 1918 unterschiedlich. Während in Ungarn gilt die zivile Eheschließung als einzige akzeptable Möglichkeit seit 1894 bis zur Gegenwart, in der Tschechoslowakischen Republik, deren Bestandteil auch die Slowakei war, wurden rechtsgültig beide Formen der Eheschließung – sowohl kirchliche als auch zivile Ehe – gleichwertig gestellt. Während des Zweiten Weltkriegs, als ein Teil des heutigen Staatsgebietes der Slowakei zu Ungarn annektiert wurde, hat sich auf diesem Gebiet ungarische Legislative durchgesetzt. Im totalitären Regime der Slowakischen Republik (1939-1945) ist der legislative Stand der Gleichstellung von staatlichen und kirchlichen Zeremoniellen zwar offiziell geblieben, in der Wirklichkeit gab es sowohl einen indirekten als auch direkten Zwang zur Präferenz kirchlicher Zeremonielle der vom Staat anerkannten Religionen.

Obwohl zum Forschungsobjekt dieser Arbeit die Feste im Lebenszyklus wurden, ist es zu bemerken, dass die neue Ideologie sich nach dem Februarumsturz 1948 auch bei Festen- und Feiertagen durchgesetzt hat. In den 50er Jahren des 20. Jahrhunderts hat sich durch die legislativen Maßnahmen des Staates eine neue Struktur der Staatsfeiertage gestaltet, bei denen neuzeitliche historische Meilensteine in der Entwicklung der Gesellschaft berücksichtigt wurden. Diese Berücksichtigung neuer Werte hat sich auch in die Struktur vom Staat anerkannter Feiertage durchgesetzt. Auch wenn der Ursprung bürgerlicher Zeremonielle weit in die Vergangenheit zurückreicht, stand diese Sphäre nach dem Antritt des kommunistischen Regimes unter Aufsicht des Staates und die Zeremonielle wurden zielbewusst als atheistische Alternative kirchlicher Zeremonielle gestaltet und geprägt. Die Jahre von 1948 bis 1989 sind als Zeitperiode radikaler Umformung offizieller Zeremonielle- und Feiertagekultur gesehen. Im Jahr 1950 ist ein neues Gesetz über Familienrecht in Kraft getreten, das von großer Bedeutung für Familienfeiertage war und ohne Änderungen bis zum Jahr 1964 gültig war. In diesem Jahr wurde es durch das neue Familiengesetz ersetzt, das mit einigen Neufassungen in der Slowakei bis zum 2005 gültig war. Die Zeremonielle, die von marxistisch-leninistischer Ideologie als Widerspiegelung gesellschaftlichen Bewusstseins und zugleich als Mittel zu seiner Gestaltung verstanden wurden, waren vom Jahr 1950 in rechtlicher Hinsicht auf in den Staatshänden. Es entstand ein Komplex von weltlichen Zeremoniellen und Feiertagen des Lebenszyklus, die als bürgerliche, zivile oder sozialistische Zeremonielle genannt wurden. In einem sich neu prägenden System der Feiertage wurden die weltlichen und bürgerlichen Werte absichtlich mit Anknüpfung an sozialistischen Staat und kommunistische Ideologie in Verbindung gesetzt. Damit unterschieden sie sich von bürgerlichen Pendanten der Zeremonielle und Feiertage in den Ländern Westeuropas. Die durch den Staat eingeführten Feiertage und ihre ritualisierten Formen dienten als Mittel zur Internationalisierung sozialistischer Werte und Normen. Mit Hilfe der Zeremonielle sollte man – nach dem Vorbild der Sowjetunion – die Beziehung einer Einzelperson – eines Bürgers zur sozialistischen Gesellschaft präsentieren. Auf Grund offizieller Richtlinien entstanden im Jahr 1953 in den Gemeindeämtern (sie wurden zu damaliger Zeit als Nationalausschüsse genannt) die Institutionen, die für den Ablauf und Fortentwicklung der Zeremonielle zuständig waren. Diese Institutionen wurden als Aktive für bürgerliche Angelegenheiten, später nach dem 1962 wurden sie zu Kulturausschüssen für bürgerliche Angelegenheiten umbenannt. In Zusammenarbeit mit dem Rat eines zuständigen Nationalausschusses sollten sie gewährleisten, dass die Eheschließung oder die Anmeldung eines Neugeborenen nicht nur zum Behördenakt wurden, sondern diese Zeremonielle sollten auch einen feierlichen Charakter haben. Diese Institutionen haben sich ebenfalls verpflichtet, einen würdigen Ablauf der Bestattung solcher Bürger sicherzustellen, die sich zu keiner der offiziell anerkannten Religionen bekannt haben.

Ursprünglich entstanden diese bürgerlichen Zeremonielle nur für solche Bürger, die sich zum Atheismus bekannten, bzw. der Rahmen dieser Zere-

monielle differenzierte sich nach der Weltanschauung ihrer Teilnehmer. Allmählich kam es zur Umwertung der Bedeutung von Zeremoniellen bei der Gestaltung der Weltanschauung und ideologischer Orientierung der Einzelpersonen und die Aufmerksamkeit des Staates hat sich in gleichem Maße sowohl auf Atheisten als auch auf Gläubige bzw. auf weltanschaulich nicht ausgeprägte Leute gerichtet. Zu den ersten sozialistischen bürgerlichen Zeremoniellen gehörten: die feierliche Eintragung eines Neugeborenen in die Geburtsmatrikel, genannt auch Willkommen im Leben, eine zivile Eheschließung, und ein Gedenkzeremoniell für einen Verstorbenen, bzw. die weltliche Trauerfeier.

Aktive für bürgerliche Angelegenheiten gerieten im Jahr 1957 unter den direkten Einfluss der Nationalausschüsse. Vom Jahr 1962 sollten solche Aktive zum untrennbaren Bestandteil eines jeden Nationalausschusses sowohl in den Städten als auch in den Gemeinden werden, dies betraf auch solche Gemeinde, die nicht verpflichtet waren, die Gemeindematrikeln selbst zu führen. Nach ihrer Umbenennung zu Kulturausschüssen für bürgerliche Angelegenheiten seit dem Jahr 1964 ist die Benennung der Aktive für bürgerliche Angelegenheiten nur für solche Personengruppen erhalten geblieben, die bei Staatsbetrieben und Genossenschaften mit mehr als 500 Angestellten, später auch bei den Betrieben mit einer geringeren Zahl von Angestellten tätig waren. Diese Aktive sollten auf solche Leute die Aufmerksamkeit der Kulturausschüsse ziehen, die vor wichtigen Lebensereignissen standen und somit wurden sie zu potenziellen Beteiligten bürgerlicher Zeremoniellen. Diese Aktive hatten einen großen Anteil vor allem bei der Organisierung wichtiger Dienst- und Lebensjubiläen von Arbeitnehmern. Daneben haben sie ebenso mit den Kulturausschüssen besonders beim Willkommen im Leben und beim Gedenkzeremoniell für einen Verstorbenen zusammen gearbeitet.

Die Verbindung individueller Feiertage und bedeutender Momente im Leben einer Einzelperson mit der Feier im Arbeitskollektiv war in der Zeit des Sozialismus von großer Bedeutung. In einem vorindustriellen traditionellen Gesellschaftsmilieu, in dem gewöhnlich eine Arbeitsgruppe von Leuten, die im Verwandtschafts- oder Nachbarschaftsverhältnis standen, oder von den aus einem Dorf stammenden Leuten gebildet wurde, wurden Feste und Feiertage mehr oder weniger zusammen verbracht; an privaten Familienfesten, wie z. B. an der Hochzeit oder an der Taufe nahm ein breiterer Gemeindekreis teil. Zu den Feiertagen, die mit der Arbeit in Verbindung standen, feierte man nur solche, die unmittelbar mit dem Abschluss des Arbeitsprozesses zusammen hingen. Mit der Trennung eines Arbeitsmilieus von der Privatsphäre infolge der Industrialisierung und des Umzugs der Leute von dem Lande in die Städte hat sich Feiern bedeutender Lebensereignisse mindestens an zwei Milieus verteilt, an zwei Kreise von Menschen, mit denen der Mensch normalerweise im Kontakt ist und die sich nicht miteinander näher kennen. Die Überbrückung zwischen diesen beiden Milieus bildeten die Feiern individueller Feste an der Arbeitsstelle, bzw. die Einladung der Mitarbeiter zu privaten Fest- und Feiertagen. Die Erforderlichkeit so einer Überbrückung hat sich noch verstärkt, nachdem junge Familien

massenhaft vom Lande in die Städte umzogen, in denen die Funktion der im Geburtsort bleibenden Verwandtschaft und Freunde oftmals vom Arbeitskollektiv übernommen wurde. Die gemeinsamen Feiern im Arbeitskollektiv wurden auch deswegen unterstützt, denn sie entsprachen der Vorstellung über eine sozialistische Kollektivität. Zu einer besonderen Gruppe der Feiertage auf dem Arbeitsplatz gehörten diejenigen, die unmittelbar aus der Arbeitstätigkeit hervorgingen – die Feier zur Beförderung im Betrieb, zur Änderung des sozialen Status, zum Eintritt in den Ruhestand oder zur Verleihung einer Arbeitsauszeichnung u. ä. Die Vertreter des Arbeitgebers haben auch an drei wichtigsten Zeremoniellen des Lebenszyklus teilgenommen – an Willkommen im Leben, an der Hochzeit und an der Bestattung.

Bereits in den ersten Jahrzehnten der Wirkung von Kulturausschüssen für bürgerliche Angelegenheiten wurden von staatlich geleiteten Volksbildungseinrichtungen verschiedene Umschulungen, Seminare, Konferenzen und Aktiven veranstaltet und es wurde eine große Menge von methodischen Unterlagen herausgegeben. Eine erhöhte Aufmerksamkeit wurde der Arbeitsformen und Methoden dieser Ausschüsse gewidmet. Neben der Bearbeitung des Ablaufs von drei wichtigsten Zeremoniellen des Lebenszyklus wurden auch weitere Zeremoniellen bearbeitet, die mit wichtigen Lebensjubiläen, mit der Personalausweisübergabe, mit verschiedenen Jahrestagen oder mit dem Grundschulabschluss in Verbindung standen.

Eine qualitative Änderung in der Tätigkeit der Kulturausschüsse für bürgerliche Angelegenheiten brachte das Jahr 1972 mit, als in der Slowakei neue Regelungen zur Organisierung bürgerlicher Zeremoniellen in Kraft getreten sind. Nach der Unterdrückung demokratischer Tendenzen in der Tschechoslowakei im Jahr 1968 wurden die Ausschüsse eindeutig zum Träger offizieller staatlicher Ideologie. Ihre bürgerliche Funktion hat sich mit einer Propaganda-Funktion auf einem neuen Niveau verbunden. Zur Regelung und Leitung bürgerlicher Zeremoniellen und Veranstaltungen hat sich eine große Menge von Arbeitsstätten - vom Kulturministerium über Nationalausschüsse bis zu Bildungszentren angeschlossen, wobei an allen Ebenen der Bildungszentren die Methodiker für diese Tätigkeit gearbeitet haben. Im Kultusministerium der Slowakischen Sozialistischen Republik wurde der Slowakische Rat für bürgerliche Angelegenheiten gegründet, es wurde die Zeitung Neuer Weg und eine große Menge von methodischen Materialien – Bücher, Bulletins, Filme, Diapositive herausgegeben. Die Künstler schufen zu bürgerlichen Zeremoniellen die Gedichte, Musikkompositionen, Bildwerke und zu diesen Zwecken wurden zahlreiche Zeremonienhallen errichtet. Als Bestätigung dieser Massenmäßigkeit kann man folgende Angaben einführen: z. B. im Jahr 1981 waren in der Slowakei insgesamt 2 458 Kulturausschüsse für bürgerliche Angelegenheiten mit 20 764 Mitgliedern und 4573 Aktive für bürgerliche Angelegenheiten mit 19 272 Mitgliedern tätig. Eine größere Aufmerksamkeit wurde der Errichtung und dem Umbau der Zeremonienhallen gewidmet. In der Zeit von 1979 bis 1981 wurden von Nationalausschüssen 123 neu gebaute oder neu errichtete Zeremonienhallen zur Verfügung gestellt.

In den 70er Jahren des 20. Jahrhunderts hat sich allmählich die Basis von Aktivisten gebildet, die in den Kulturausschüssen für bürgerliche Angelegenheiten tätig waren. Einen großen Teil davon bildeten administrative Kräfte der Nationalausschüsse oder anderer staatlicher Institutionen, mehr als Viertel davon wurde von Lehrern vertreten. Ihre Aktivitäten wurden auf mittlere Generation gerichtet. In der Arbeit dieser Ausschüsse wurden wesentlich mehr Frauen als Männer engagiert und diese Frauen wurden zu Hauptorganisatorinnen verschiedener kultureller Veranstaltungen. In den Kulturausschüssen für bürgerliche Angelegenheiten waren tausende von Freiwilligen tätig, die als Redner, Vortragskünstler, Sänger oder Musiker auftraten. Für viele von ihnen bedeutete diese organisatorische und künstlerische Zeremoniensicherung eine Sonderform ihrer Selbstrealisierung in der Freizeit oder es war ihr Hobby. Ihre Tätigkeit wurde mit einer gesellschaftlichen Anerkennung verbunden und mit einem symbolischen Honorar belohnt, der als bestimmte Kompensation der Kosten für ihre Bekleidung diente. Die Aktivisten der Kulturausschüsse für bürgerliche Angelegenheiten wurden auf dem lokalen Niveau von ihren Mitbürgern im Allgemeinen gut angenommen und respektiert. Als Beweis dafür ist ein Brauch zu erwähnen, die Aktivisten wurden nach der Zeremonie auf eine traditionelle Art und Weise – mit einer Flasche Schnaps und einem Kuchen belohnt. Im Dorfmilieu wurden solche Aktivisten häufig zu Hochzeiten eingeladen, nach dem kollektiven Willkommen der Kinder im Leben am Nationalausschuss gab es eine kleine Erfrischung für Vertreter der Kulturausschüsse für bürgerliche Angelegenheiten, ähnlich wie Pfarrer werden häufig als Gäste zu Familienzeremoniellen eingeladen.

Die Kulturausschüsse für bürgerliche Angelegenheiten haben eng mit verschiedenen damaligen gesellschaftlichen und kulturellen Organisationen zusammen gearbeitet: mit Rotem Kreuz, Slowakischem Frauenverband, Sozialistischem Jugendverband, mit dem Verband der Kämpfer gegen den Faschismus so wie mit Schulen. Die Teilnahme an bürgerlichen Zeremoniellen gehörte zum Bestandteil der weltanschaulichen Erziehung.

Die Verbreitung bürgerlicher Förmlichkeit in der Slowakei im Rahmen der Tschechoslowakei erreichte ihren Höhepunkt in der zweiten Hälfte siebziger und in der ersten Hälfte achtziger Jahre des 20. Jahrhunderts. Dazu kam es in der Slowakei ungefähr zehn Jahre später als in Tschechien. In dieser Zeit gab es eine große Auswahl an bürgerliche Zeremonielle – neben drei Basiszeremonielle gehörten dazu auch Hochzeitsjubiläen, die Jubiläumsfeier, der Rekruten-Abschied, die Personalausweisübergabe oder ein Seniorentreff am Nationalausschuss. Die Kulturausschüsse für bürgerliche Angelegenheiten organisierten in einigen Ortschaften auch eine feierliche Übergabe der Schlüssel von Neubauwohnungen, ein Erntedankfest oder eine Feier zum Jahrestag des Slowakischen Nationalaufstandes und andere gelegentliche Veranstaltungen in der Gemeinde – wie zum Beispiel das Willkommen der Ehrengäste, die Feier anlässlich der ersten schriftlichen Erwähnung etc. In der Zeit eines sozialistischen Regimes war die Skala der Akzeptanz von bürgerlichen Zeremoniellen verhältnismäßig groß. Daneben gab es parallel immer noch kirchliche Zeremonielle. Diese Skala reichte von der Ablehnung

durch die Bürger über verschiedene Varianten ihrer Anpassung auf eigene Bedürfnisse oder ihre Abweichung bis zu ihrer Akzeptanz ohne Vorbehalt. Diese Struktur des Zeremoniellen-Systems wurde besonders für die 70er und 80er Jahre des 20. Jahrhunderts charakteristisch.

Zu beliebtesten Veranstaltungen gehörte die Begrüßung der Neugeborenen „Willkommen im Leben!“ Diese Zeremonie stellte eine öffentliche, offizielle bis auf feierliche Bestätigung des Versprechens der Eltern und der Gesellschaft in Vertretung vom Nationalausschuss dar, mit dem die beiden Seiten verpflichtet wurden, die Erfüllung gegebener Pflichten zum Kind erhalten zu müssen. Diese Zeremonie diente auch dazu, ein Kind zu willkommen und es ins gesellschaftliche Milieu einzuführen, in dem seine Eltern leben. In diesem Versprechen wurde gleichfalls eine ideologische Manipulation beinhaltet, die Eltern wurden nämlich verpflichtet, ihr Kind zu einem treu ergebenden Bürger der sozialistischen Heimat zu erziehen. Diese Zeremonie ließ sich auf zweierlei Art und Weise veranstalten – entweder als individuelle Feier für eine Familie oder als gemeinsame Feier für mehrere Elternpaare mit ihren Kindern. Bei einer individuellen Begrüßung eines Neugeborenen Willkommen im Leben nahmen vorzugsweise solche Familien mit Verwandtschaft teil, die ihre Kinder nicht in der Kirche taufen ließen. Bei einer kollektiven Begrüßung der Neugeborenen nahmen diejenigen Familien teil, die zwar ihre Kinder in der Kirche taufen ließen aber allmählich wurde es zum allgemeinen Brauch, dass diese Zeremonie doppelt gefeiert wurde. Bei diesem gemeinsamen Willkommen im Leben wurde gewöhnlich eine breite Verwandtschaft nicht vertreten, ebenfalls wurde keine Feier zu Hause (ähnlich wie bei der Taufe) veranstaltet. Man kann feststellen, in den Familien verstand man allmählich unter einer bürgerlichen Begrüßung Willkommen im Leben nicht automatisch einen Ersatz für die Taufe. Die Bedeutung, die dieser Zeremonie von den Bürgern gelegt wurde, hing mit dem Bedürfnis zusammen, ein Kind ins gesellschaftliche Leben mittels angemessener und anerkannter gesellschaftlicher Formen einzuführen. Dies bestätigt auch die Tatsache, dass in den 80er Jahren mehr als 90% aller Kinder in der Slowakei an beiden Zeremonien teilgenommen hat.

Die Zivilehe wirkte anfangs im Komplex der Hochzeitszeremonien wie ein Fremdkörper. Davon zeugt die Tatsache, dass mit dieser Zeremonie anfangs keine Sitten und Bräuche in Verbindung standen. Allmählich gestalteten sich bestimmte Normen, die die Traditionen mit Innovationen verbunden hatten. In den 50er Jahren des 20. Jahrhunderts wurden eine Zivilehe und eine kirchliche Trauung nicht an demselben Tag geschlossen, manchmal lag dazwischen der Abstand von einem Monat. Als Ehejubiläum galt das Datum einer kirchlichen Trauung, obwohl so eine Eheschließung nicht regelrecht war. An einer Zivilehe nahm zuerst nur das Brautpaar mit seinen Zeugen in einer Festkleidung, nicht aber in einer Hochzeitskleidung teil. Seit den 60er Jahren wurde es allmählich üblich, dass die Eltern des Brautpaares und später auch Verwandte und Bekannte anwesend waren. Nach und nach etablierten sich neue Gewohnheiten: nach einer Zivilehe trug man den Ehering an der linken Hand und nach der kirchlichen Trauung an der rechten Hand, als Eheleute begann

das frisch vermählte Ehepaar erst nach seiner kirchlichen Trauung zu leben u. ä. Die Popularität einer Zivilehe wuchs mit der Errichtung der Zeremonienhallen und mit der Eingliederung örtlicher Traditionen in diesen institutionellen Teil der Hochzeitszeremonie. Dazu wurde die Gemeindefolklore ausgenutzt, besonders Hochzeitslieder und Schleiertanz, die stark emotionell auf alle Akteure der Hochzeitszeremonie wirkten.

Die Kulturausschüsse für bürgerliche Angelegenheiten waren am wenigsten erfolgreich bei den zivilen Bestattungen. Zur Institutionalisierung eines Bestattungsritus trug auch die Herausbildung der staatlichen Infrastruktur bei – es entstanden Beerdigungsanstalten, Trauerhäuser bzw. in den Großstädten auch die Krematorien. Diese Infrastruktur störte den traditionellen Verlauf einer Bestattung und zugleich entstanden dabei die Möglichkeiten für ihre Innovation. Die Kremation- und Bestattungsvereine begannen in Europa seit dem Ende des 19. Jahrhunderts zu entstehen, in der Slowakei wurde aber das erste Krematorium erst in 1969 in Betrieb gesetzt. In diesem Jahrzehnt begann die römisch-katholische Kirche die Kremation zu akzeptieren, obwohl auch in der Gegenwart für Katholiken mehr empfohlen wird, um eine Leichenbestattung zu bevorzugen.

Trotz erwähnter Innovationen haben sich die qualitativen Änderungen des Bestattungsritus in einem Dorfmilieu nur sehr langsam durchgesetzt. Dies hatte den großen Zusammenhang mit dem spezifischen Charakter dieses Ritus, der die Leute am emotivsten von allen Zeremoniellen erleben. Die Trauerhäuser wurden an den Friedhöfen im letzten Drittel des 20. Jahrhunderts, besonders in 70er und 80er Jahren aufgebaut. Zum Bau dieser Häuser wurden auch Staatsmittel ausgenutzt, die Bauarbeiten wurden aber häufig eigenhelflich durchgeführt – mit der Anteilnahme und Hilfe der Bürger. Weil diese Bauten vor allem in der Zeit des Sozialismus entstanden sind, gibt es hier eine Tendenz, ihre Bedeutung und Aufgabe als Gegenpol zum sakralen Kirchenraum zu sehen. So einfach ist es aber nicht zu beurteilen, denn diese Trauerhäuser wurden vom Anfang an als unabhängige, neutrale Räume konzipiert, die sowohl für bürgerliche als auch religiöse Zeremonielle dienen sollten. In der Zeit ihres Aufbaus wurde nicht erlaubt, einen religiösen Bau aufbauen zu dürfen. In kleineren Gemeinden fanden aber die religiösen Symbole bei der Gebäude- und Raumeinrichtung bereits vom Anfang an ihre Verwendung. Manche von diesen Trauerhäusern wurden noch vor ihrer Inbetriebsetzung von den örtlichen Priestern eingeweiht. Diese Häuser haben sowohl auch Leichenhäuser ersetzt, die zum Bestandteil neu errichteter Trauerhäuser wurden und dienten zur Aufbahrung eines Verstorbenen bis zum Begräbnis, nicht aber zu zeremoniellen Zwecken. In den Gemeinden der Slowakei werden die Trauerhäuser nach dem Jahr 1989 weiterhin errichtet und erbaut, mit einem Unterschied, die direkte Beihilfe der Bürger nicht mehr auszunutzen, denn diese Trauerhäuser sind wie bisher notwendig.

Die Gestaltung der sog. neuen sozialistischen Förmlichkeit wurde zum Ausdruck einer systematischen, nicht einmal zwingenden Durchsetzung des Atheismus im gesellschaftlichen Leben in der Tschechoslowakei. Diesem Druck wurden vor allem Staatangestellten, Pädagogen, Soldaten, Polizisten,

Funktionäre oder bedeutende Persönlichkeiten im kulturellen und gesellschaftlichen Leben unterworfen, von denen erwartet wurde, dass sie für andere Bürger zum Vorbild werden und nicht an kirchlichen Zeremonien teilnehmen werden. Für viele von ihnen war es nicht leicht, um auf gewöhnliche Traditionen zu verzichten und diese Erwartungen zu erfüllen. Es ist nämlich passiert, dass auch die Kinder von Funktionären der kommunistischen Partei heimlich getauft wurden oder die Funktionäre wurden von ihrer Familie christlich bestattet.

Manche von Aktivitäten, die zum Komplex der Zeremonielle- Kultur gehörten, erfreuten sich unter den Bürgern großer Popularität. Sie überstanden den Fall des kommunistischen Regimes und legten die Grundlage der weltlichen Zeremonielle in einer bürgerlichen Gesellschaft. Die Umwandlung des politischen Systems haben ebenso die Kulturausschüsse für bürgerliche Angelegenheiten überstanden. Sie hinterließen Spuren in der Geschichte der Gestaltung von Zeremoniellen und im Zyklus der Fest- und Feiertage besonders in solchen Dörfern und Gemeinden in der Slowakei, in denen die Mehrheit ihrer Tätigkeiten und Funktionen nach 1989 von der Kirche übernommen wurde.

Die Ablehnung bürgerlicher Zeremonielle von einem Teil der Bevölkerung in der Etappe postsozialistischer Transformation in der Zeit unmittelbar nach dem Jahr 1989 widerspiegelte eine Reaktion auf ideologische Manipulation durch Zeremonielle in der Regierungszeit der kommunistischen Partei. Allmählich haben diese Zeremonielle ihren Inhalt den aktuellen bürgerlichen Bedürfnissen und Funktionen angepasst und von den Einwohnern wurde erwartet, dass sie ohne Änderung von Gemeinde- und Stadtbeamten wie bisher durchgeführt werden. Die Ergebnisse gegenwärtiger lokaler ethnologischer Forschungen bestätigen, dass manche bürgerliche Zeremonielle auch in solchen Orten wiederbelebt wurden, in denen sie mehr als für ein Vierteljahrhundert verloren gegangen sind. Von Kulturausschüssen für bürgerliche Angelegenheiten wurde in 1991 eine bürgerliche Initiative unter dem Namen Menschen für Menschen gegründet. Zu ihrem Mitglied wurden ungefähr 800 Kulturausschüsse. Dieser Verband gewährleistet eine methodische Hilfe, veranstaltet Wettbewerbe der Programme zu bürgerlichen Zeremoniellen, bewirbt sich mittels verschiedener Projekte um finanzielle Unterstützung und verteidigt Interessen von Kulturausschüssen vor Staatsorganen, die um so eine Art der Tätigkeit praktisch kein Interesse zeigen. Nicht alle existierende Kulturausschüsse sind die Mitglieder dieses Verbandes und in solchen Ortschaften, wo es keinen Kulturausschuss gibt, werden bürgerliche Zeremonielle vom Gemeindeamt veranstaltet. Immer größerer Aufmerksamkeit freuen sich solche Zeremonielle wie Begrüßung der Neugeborenen Willkommen im Leben und verschiedene Veranstaltungen für Senioren. Seit dem Jahr 1992 hat die Zivilehe gleiche rechtliche Wirkung wie die kirchliche Trauung. Eine doppelte Eheschließung, die sehr häufig während der Zeit des Sozialismus war, tritt nunmehr selten vor, zum Beispiel in der Form eines feierlichen Empfangs von Neuvermählten am Standesamt nach ihrer Eheschließung im Ausland. Ähnlich wie in der Zeit des Sozialismus, gewähr-

leisten die erwähnten Kulturausschüsse eine breite Skala von Gemeindeveranstaltungen von Zeremoniellen des Lebenszyklus bis zu gelegentlichen Festtagen.

Römisch-katholische Kirche hat seit dem Jahr 1989 zu den Kulturausschüssen für bürgerliche Angelegenheiten eine deutlich ablehnende Stellung genommen und die Durchführung kirchlicher Zeremonielle wurde mit der Nichtteilnahme der Betroffenen an weltlichen Zeremoniellen bedingt. Weil in den Statistiken nur regelrechte Trauungen angeführt werden, und diese werden auch nicht zentral, sondern nur als Angaben in den Matrikeln der kirchlichen Institutionen verzeichnet, ist es deswegen sehr kompliziert festzustellen, wie das Verhältnis zwischen der Teilnahme an bürgerlichen und an kirchlichen Bestattungen heutzutage ist. Eine Untersuchung in der ersten Dekade des 21. Jahrhunderts hat festgelegt, dass man in der Slowakei ein bisschen mehr kirchliche Trauungen als Zivilehen schließt und dieser Stand ist relativ stabil.

Zum Ausgangspunkt bei der Zusammenstellung dieser Veröffentlichung wurden ethnographische Forschungen, die in mehreren Zeitabschnitten in verschiedenen Regionen der Slowakei durchgeführt wurden, und zwar in der Hälfte der achtziger Jahre, anfangs neunziger Jahre des 20. Jahrhunderts und anschließend in den Jahren 2014-2016. Es wurden sowohl qualitative als auch quantitative Untersuchungsmethoden verwendet, die auf Vertreter der Institutionen gerichtet wurden, von denen bürgerliche Zeremonielle veranstaltet und sichergestellt werden. Außerdem wurden zum Forschungsobjekt auch die Empfänger dieser institutionellen Zeremonielle – die Bürger. Zur Informationsquelle wurden für die Verfasserin ebenfalls verschiedene Artikel in damaliger Presse, in denen über die Bedeutung öffentlicher Institutionen gesprochen wird und die Zufriedenheit bzw. die Unzufriedenheit der Einwohner mit Ablauf bürgerlicher Zeremonielle beurteilt wird. Die Bedeutung bürgerlicher Zeremonielle beweisen auch Eintragungen in Gedenkbüchern und Chroniken, die in den Gemeinde- und Stadtämtern aufbewahrt werden. Diese Eintragungen bilden einen Bestandteil der Bilderbeilage. Eine visuelle Seite dieser Zeremonielle unterstreicht die Wichtigkeit dieser Angaben.

Die Forschungsergebnisse aus der Slowakei bzw. ehemaliger Tschechoslowakei werden im Schlusswort zu diesem Buch mit Erkenntnissen des deutschen Ethnologen Klaus Roth gegenübergestellt, der seine Aufmerksamkeit auf die Erforschung südöstlichen Europas gerichtet hat und im Rahmen dieses Raumes hat er sich mit der Entwicklung weltlicher Zeremonielle während des Sozialismus in Bulgarien befasst.

Angesichts dessen, dass zivile Zeremonielle in der aktuellen Zeit, die wir leben, zum Tätigkeitsobjekt zahlreicher Bürgervereinigungen, Selbstverwaltungsorgane und alltäglichen Lebens eines Menschen und einer Gemeinschaft wurden, richtet sich dieses Buch, was die Durchführung dieser Zeremonielle betrifft, ebenso auf ihre Organisatoren und Teilnehmer.

V EDÍCII ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE DOTERAZ VYŠLO

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 1

Folklore in the Identification Processes of Society. G. Kiliánová, E. Krekovičová (eds.). Bratislava: Ústav etnológie SAV, 1994. 165 s. ISBN 8085665328.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 2

Burlasová, Soňa: *Katalóg slovenských naratívnych piesní. Typenindex slovenskej Erzählieder.* Zväzok 1. E. Krekovičová (ed.). Bratislava: Vydavateľstvo VEDA – Ústav etnológie SAV, 1998. 225 s. ISBN 802240506X.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 3

Burlasová, Soňa: *Katalóg slovenských naratívnych piesní. Typenindex Erzählieder.* Zväzok 2. E. Krekovičová (ed.). Bratislava: Vydavateľstvo VEDA – Ústav etnológie SAV, 1998. S. 227-441. ISBN 8022405094.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 4

Burlasová, Soňa: *Katalóg slovenských naratívnych piesní. Typenindex slovenskej Erzählieder.* Zväzok 3. E. Krekovičová (ed.) Bratislava: Vydavateľstvo VEDA – Ústav etnológie SAV, 1998. S. 445-682. ISBN 8022405124.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 5

Identita etnických spoločností. Výsledky etnologických výskumov. G. Kiliánová (ed.). Bratislava: Ústav etnológie SAV – SAP-Slovak Academic Press, spol. s. r. o., 1998. 128 s. ISBN 8088908035.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 6

Dekoratívny prejav – tradícia a súčasnosť. O. Danglová, J. Zajonc (zost.). Bratislava: VEDA, 1998. 179 s. ISBN 802240523X.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 7

Identity of Ethnic Groups and Communities. The Results of Slovak Ethnological Research. G. Kiliánová, E. Riečanská (ed.). Bratislava: Ústav etnológie SAV – SAP – Slovak Academic Press, spol. s. r. o., 2000. 164 s. ISBN 8088908728.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 8

Traditional Culture as a Part of the Cultural Heritage of Europe. The Presence and Perspective of Folklore and Folkloristics. Z. Profantová (ed.). Bratislava: Ústav etnológie SAV – Tomáš Písecký-ARM 333, 2003. 143 s. ISBN 8089069096.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 9

Ethnology in Slovakia at the Beginning of the 21st Century: Reflections and Trends. G. Kiliánová, K. Köstlin, R. Stoličná (eds.). Etnologické štúdie 9 and Veröffentlichungen Euroäische Ethnologie 24. Bratislava – Wien: Ústav etnológie SAV – Institut für Europäische Ethnologie, Universität Wien, 2004. 229 s. ISBN 3902029102.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 10

Slavistická folkloristika na rázcestí. Z. Profantová (ed.). Bratislava: Ústav etnológie SAV – Tomáš Písecký-ARM 333, 2003. 116 s. ISBN 808906910X.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 11

Beňušková, Zuzana: *Religiozita a medzikonfesionálne vzťahy v lokálnom spoločenstve.* Bratislava – Dolný Oháj: Ústav etnológie SAV – MERKUR, 2004. 198 s. ISBN 8096916351.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 12

Folklor v kontextoch. Zborník príspevkov k jubileu Doc. PhDr. Lubice Droppovej, CSc. H. Hlôšková (ed.). Bratislava: Ústav etnológie SAV – Katedra etnológie a kultúrnej antropológie FFUK – Národopisná spoločnosť Slovenska, 2005. 215 s. ISBN 8088997208.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 13

Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989. I., II. Z. Profantová (ed.). Bratislava: Ústav etnológie SAV – Ústav pamäti národa – Tomáš Písecký-ARM 333, 2005. I. – 283 s. ISBN 8089069134; II. – 193 s. ISBN 8089069142.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 14

Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989 III. Naratívna každodennosť v kontexte sociálno-historickej retrospektívy. Z. Profantová (ed.) Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2007. 207 s. ISBN 9788088997412.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 15

Od folklórneho textu ku kontextu. Venované pamiatke PhDr. Márie Kosovej, CSc. E. Krekovičová, J. Pospíšilová (eds.). Bratislava – Brno: Ústav etnológie SAV – Etnologický ústav AV ČR, 2006. 214 s. ISBN 8096942743.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 16

Slavkovský, Peter: *Svet na odchode. Tradičná agrárna kultúra Slovákov v strednej a južnej Európe.* Bratislava: Veda, 2009. 216 s. ISBN 9788022410861.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 17

Slavkovský, Peter: *Svet roľníka. Agrárna kultúra Slovenska ako predmet etnografického výskumu.* Bratislava: Veda, 2011. 135 s. ISBN 9788022412056.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 18

Slavkovský, Peter: *Slovenská etnografia (kompendium dejín vedného odboru).* Bratislava: Veda, 2012. 127 s. ISBN 9788022412797.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 19

Slavkovský, Peter: *S nošou za industrializáciou krajiny. Tradičné podoby dopravy na slovenskom vidieku.* Bratislava: Veda, Ústav etnológie SAV, 2014. 128 s. ISBN 9788022413985.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 20

Vanovičová, Zora: *Autorita symbolu.* E. Krekovičová (ed.). Bratislava: Ústav etnológie SAV 2014. 119 s. ISBN 9788097097523.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 21

Popelková, Katarína a kolektív: *Čo je to sviatok v 21. storočí na Slovensku?* Bratislava: Ústav etnológie SAV 2014. 320 s. ISBN 9788097097530.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 22

Burlasová, Soňa: *Naratívne piesne o zbojníkoch. Príspevok k porovnávaciemu štúdiu.* Bratislava: Ústav etnológie SAV 2015. 118 s. ISBN 9788097097547.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 23

Čierne-biele svety. Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku. T. Podolinská, T. Hrustič (eds.). Bratislava: Ústav etnológie SAV, VEDA SAV 2015. 600 s. ISBN 9788022414135.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 24

Salner, Peter: *Židia na Slovensku po roku 1945. (Komunita medzi vierou a realitou.)* Bratislava: Ústav etnológie SAV, VEDA SAV 2016. 216 s. ISBN 978-80-224-1510-1.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 25

Vrzgulová, Monika: *Nevyrozmávané susedské histórie. Holokaust na Slovensku z dvoch perspektív.* Bratislava: Ústav etnológie SAV, VEDA SAV 2016. 141 s. ISBN 978-80-224-1542-2.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 26

Za hranicami vedy? Aplikovaná antropológia v spoločnosti. Soňa G. Lutherová, Miroslava Hlinčíková (eds.). Bratislava: Ústav etnológie SAV, VEDA SAV 2016. 168 s. ISBN 978-80-224-1543-9.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 27

Voľanská, Lubica: *„V hlave tridsať, v krížoch sto.“ Starnutie v autobiografiách v Bratislave a Viedni.* Bratislava: Ústav etnológie SAV, VEDA SAV 2016. 224 s. ISBN 978-80-224-1544-6.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 28

Vrzgulová, Monika – Voľanská, Lubica – Salner, Peter: *Rozprávanie a mlčanie. Medzigeneračná komunikácia v rodine*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, VEDA SAV 2017. 135 s. ISBN 978-80-224-1621-4.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 29

Panczová, Zuzana: *Konšpiračné teórie: Témy, historické kontexty a argumentačné stratégie*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, VEDA SAV 2017. 155 s. ISBN 978-80-224-1546-0.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 30

Wiesner, Adam: *Jediné, čo je na svete stálé, je zmena*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, VEDA SAV 2017. ISBN 978-80-224-1622-1.

ZUZANA BEŇUŠKOVÁ

Občianske obrady na Slovensku

Dizajn a príprava do tlače:
Eva KOVAČEVIČOVÁ-FUDALA

Jazyková korektúra:
PhDr. Ingrid KOSTOVSKÁ

Preklad do angličtiny:
Mgr. Judita TAKÁČOVÁ

Preklad do nemčiny:
PhDr. Soňa POLLÁKOVÁ

Prvé slovenské vydanie.
Vydal Ústav etnológie SAV v rámci edície Etnologické štúdie ako svoju 31. publikáciu a VEDA, vydavateľstvo SAV, ako svoju 4306. publikáciu.
Všetky práva vyhradené. Ani jednu časť tejto publikácie nemožno reprodukovať, kopírovať, uchovávať či prenášať prostredníctvom elektronických, mechanických, rozmnožovacích či iných médií bez predchádzajúceho súhlasu autora a vydavateľa.

Rozsah: 136 strán
Náklad: 300 ks

Vytlačila VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied,
Dúbravská cesta 9, 845 02 Bratislava.

www.veda.sav.sk

ISBN 978-80-224-1623-8